

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**ORTA ASYA ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ARASINDAKİ
TİCARİ POTANSİYELE BAKIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MUHSİN SELÇUK ÖZEK

TEZ DANIŞMANI
DOÇ.DR.İBRAHİM ARSLAN

GAZİANTEP
ŞUBAT 2012

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

ORTA ASYA ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ARASINDAKİ
TİCARİ POTANSİYELE BAKIŞ

Muhsin Selçuk ÖZEK

Tez Savunma Tarihi: 13.02.2012

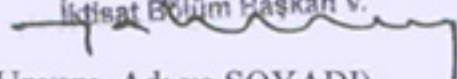
Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Yrd.Doç.Dr. Ahmet AĞIR
S.S.B. Bilimler Enst. Müdürü

(Unvanı, Adı ve SOYADI)
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf AKAN
İktisat Bölüm Başkanı V.

(Unvanı, Adı ve SOYADI)
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımda (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç.Dr. İbrahim Arslan
(Unvan, Adı ve SOYADI)
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

(Unvanı, Adı ve SOYADI)

İmzası

Doç.Dr. İbrahim Arslan

Yrd. Doç. Dr. Lüman Bozkurt

Yrd. Doç. Dr. Ekrem KARA

OUTLOOK BETWEEN THE COMMERCIAL POTENTIAL OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES AND TURKEY

ABSTRACT

OZEK, MUHSIN SELCUK

M. A. Thesis, Department of Economics ABD

Supervisor: Doc. Dr. İBRAHİM ARSLAN

February 2012, 130 pages

Historical ties between Turkey and the Turkish republics in Central Asia with the focus on domestic and international trade opportunities and to gain independence in the 1990s with the collapse of Soviet Russia in Central Asian countries rich in energy resources, and may occur especially in the present day by the emphasis on foreign trade opportunities.

Opportunities for trade with developed countries in Central Asia and Turkey's regional position to guide us with the current economic organizations (EU, EFTA, OECD, ECO, SW, OPEC, ASEAN, CIS, BSEC) concentrate mainly on recent history, the agreements that are important and supported to ensure the economic integration between Turkey and the Central Asian countries tried to create a thesis.

Be provided with opportunities for trade and integration developed in conjunction with the Central Asian geo-strategic importance of Central Asia and Turkey, with its central location that may occur as a result of globalization concentrate mainly on the political and economic balances, and a different perspective can help us improve.

Are working to produce new ideas about the future of Central Asia, Central Asia's rich energy resources and the resulting concentrate mainly on the domestic and foreign trade opportunities, developed economic, political, and concentrate mainly on logistics opportunities, new ideas, such as revitalization of the historic silk road trade to be produced on the thesis being studied.

ÖZET

ORTA ASYA ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ARASINDAKİ TİCARİ POTANSİYELE BAKIŞ

ÖZEK, Muhsin Selçuk
Yüksek Lisans Tezi, İktisat Ana bilim dalı ABD
Tez Danışmanı: Doç. Dr. İbrahim Arslan
Şubat 2012, 130 sayfa

Orta Asya Türk cumhuriyetleri ve Türkiye arasında tarihten gelen bağımız ile birlikte iç ve dış ticaret imkanları üzerinde durulacak ve 1990'lı yıllarda Sovyet Rusya'nın yıkılması ile birlikte bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri günümüze gelindiğinde özellikle zengin enerji kaynakları ve oluşabilecek dış ticaret imkanları üzerinde durulmaktadır.

Geliştirilebilecek ticaret imkanları ile birlikte Orta Asya ülkeleri ve Türkiye'nin bölgesel konumları ile bizlere yol gösterebilecek mevcut ekonomik örgütlenmeler (AB, EFTA, OECD, ECO, GB, OPEC, İKO ASEAN, BDT, KEİ) üzerinde durulmakta, yakın tarihte önem arz eden anlaşmalarla desteklenmekte ve Orta Asya ülkeleri ve Türkiye arasında ekonomik bütünleşme sağlanmasına yönelik tez oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Geliştirilebilecek ticaret imkanları ve Orta Asya ile sağlanabilecek bütünleşme ile birlikte Orta Asya'nın jeostratejik önemi ve Türkiye'nin merkezi konumu ile küreselleşme sonucu oluşabilecek siyasi ve ekonomik dengeler üzerinde durulmakta ve farklı bir bakış açısı geliştirmemize yardımcı olmaktadır.

Orta Asya'nın geleceği ile ilgili yeni fikirler üretilmeye çalışılmakta, Orta Asya'nın zengin enerji kaynakları ve oluşabilecek iç ve dış ticaret imkânları üzerinde durulmakta, geliştirilebilecek ekonomik, siyasi ve lojistik imkânlar üzerinde durulmakta, tarihi ipek yolu ticaretinin canlandırılması gibi yeni fikirler üzerinde tez üretilmeye çalışılmaktadır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	v
TABLoların LİSTESİ	viii
1.GİRİŞ	1
1.1.GİRİŞ.....	1
 2.BÖLÜM 	
2. ORTA ASYA ÜLKELERİ VE TÜRKİYE’NİN TİCARET POTANSİYELLERİ..2	
2.1. ORTA ASYA ÜLKE EKONOMİLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ.....2	
2.1.1. Tarihsel Gelişimi Açısından Genel Görünümü.....2	
2.1.2. Ticaret Potansiyeli Açısından Genel Görünümü	3
2.1.2.1. İç ticaret Potansiyeli	4
2.1.2.1.1.Azerbaycan.....	4
2.1.2.1.2.Türkmenistan	5
2.1.2.1.3.Kazakistan	7
2.1.2.1.4. Tacikistan	11
2.1.2.1.5.Özbekistan	12
2.1.2.1.6. Kırgızistan	15
2.1.2.1.7. Doğu Türkistan	18
2.1.2.2 Dış Ticaret Potansiyeli	21
2.1.2.2 Azerbaycan	21
2.1.2.2.2 Türkmenistan	22
2.1.2.2 Kazakistan	23
2.1.2.2.4 Tacikistan	25
2.1.2.2.5. Özbekistan	26
2.1.2.2.6. Kırgızistan	27
2.2. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	29

2.2.1. Tarihsel Gelişimi Açısından Genel Görünümü	29
2.2.2. Ticaret Potansiyeli Açısından Genel Görünümü	30
2.2.2.1. Türkiye-Azerbaycan Arasındaki Ticaret	30
2.2.2.2. Türkiye-Türkmenistan Arasındaki Ticaret	31
2.2.2.3. Türkiye-Kazakistan Arasındaki Ticaret	32
2.2.2.4. Türkiye-Tacikistan Arasındaki Ticaret	33
2.2.2.5. Türkiye-Özbekistan Arasındaki Ticaret	34
2.2.2.6. Türkiye-Kırgızistan Arasındaki Ticaret	34
2.2.3. Enerji Potansiyeli Açısından Genel Görünümü	36
2.2.3.1. Enerji Politikası	36

3. BÖLÜM

3. ORTA ASYA VE TÜRKİYE AÇISINDAN İKTİSADİ ÖRGÜTLENMELER ..	37
3.1.AB.....	38
3.2.EFTA.....	42
3.3.OECD	47
3.4.ECO.....	48
3.5.GB	55
3.6.OPEC.....	56
3.7. İKO	56
3.8.ASEAN.....	58
3.9BDT.....	60
3.10.KEİ.....	63

4. BÖLÜM

4. ORTA ASYA’NIN JEOSTRATEJİK KONUMU VE TÜRKİYE İLE BÜTÜNLEŞME SÜRECİ	70
4.1. ORTA ASYA’NIN JEOSTRATEJİK KONUMU	70
4.1.1. İran	73
4.1.2. Rusya	75
4.1.3. Orta Asya Ülkeleri	81
4.1.4. Çin	88

4.2. TÜRKİYE’NİN JEOSTRATEJİK KONUMU	94
4.2.1. Türkiye	94
4.2.2. Avrasya	97
4.2.3. Amerika Birleşik Devletleri	100
4.2.4. Avrupa Birliği	108

5. BÖLÜM

5.ORTA ASYA ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ARASINDA TİCARETİN GELECEĞİNİN TESBİTİ VE TİCARETİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK ÖNERİLER	114
5.1. Nabucco Projesi	114
5.2. Traceca	115
SONUÇ	117
KAYNAKÇA	119
ÖZGEÇMİŞ	130

TABLÖLAR

Tablo 1	Türkiye-Azerbaycan İkili Ticari Verileri	39
Tablo 2	Türkiye-Türkmenistan İkili Ticari Verileri	40
Tablo 3	Türkiye-Kazakistan İkili Ticari Verileri	41
Tablo 4	Türkiye-Tacikistan İkili Ticari Verileri	42
Tablo 5	Türkiye-Özbekistan İkili Ticari Verileri	43
Tablo 6	Türkiye-Kırgızistan İkili Ticari Verileri	44

KISALTMALAR

- AB:** Avrupa Birliği
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- ADB:** Asian Development Bank
- AET:** Avrasya Ekonomik Topluluğu
- AFTA:** ASEAN Free Trade Arrangement
- AGİT:** Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
- AKÇT:** Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
- ASEAN:** Güneydoğu Asya Uluslararası Birliği
- BDT:** Bağımsız Devletler Topluluğu
- BM:** Birleşmiş Milletler
- BTC:** Bakü-Tiflis-Ceyhan
- CENTCOM:** ABD Silahlı Kuvvetleri'nin Merkez Komutanlığı
- CENTRASBAT:** Central Asia Battalion
- ÇHC:** Çin Halk Cumhuriyeti
- DEİK:** Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
- DPT:** Devlet Planlama Teşkilatı
- ECO:** Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
- EFTA:** European Free Trade Area
- EURATOM:** Avrupa atom Enerjisi Topluluğu
- EFTA:** Avrupa Serbest Ticaret Alanı

- GB:** Gümrük Birliği
- GSMH:** Gayri Safi Milli Hasıla
- GUUAM:** Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan, Moldova
- İKÖ:** İslam Konferansı Örgütü
- İSEDAK:** Ekonomik ve Ticari işbirliği Daimi Komitesi
- İTO:** İstanbul Ticaret Odası
- KEİ:** Karadeniz Ekonomik İşbirliği
- KEİK:** Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi
- KGA:** Kolektif Güvenlik Antlaşması
- KGAT:** Kolektif Güvenlik Anlaşma Teşkilatı
- NATO:** Kuzey Atlantik Antlaşması
- OECD:** Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
- OPEC:** Petrol İhraç Eden Ükelere Teşkilatı
- ÖİH:** Özbekistan İslamist Hareketi
- SSCB:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- ŞİÖ:** Şanghay İşbirliği Örgütü
- TACIS:** Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States
- TRACECA:** Transport Corridor Europe Caucasus Asia
- UNFPA:** United Nation Population Fund

1. GİRİŞ

Orta Asya ülkeleri ve Türkiye'nin ticaret potansiyellerini araştırma amacı taşıyan çalışmada öncelikle Orta Asya ülkelerini tanıma daha sonra ticaret potansiyellerini değerlendirme ve hangi ülkenin daha verimli alanda ticari potansiyele sahip olduğu belirlenmeye çalışılmaktadır Dünyadaki bütünleşme örnekleriyle bize yol göstermeye yardımcı olmaktadır.

Dünyada Çin, Hindistan gibi yoğun nüfusa sahip ülkeleri ve Avrupa birliği gibi önemli bir bütünleşmeye sahip ülkelerin ön plana çıkmaya başlaması ve Türkiye'nin konumu itibariyle hem Avrupa Birliğinde hem de Asya'da yer edinme çabası ile bu araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araştırma ile birlikte ilerde oluşabilecek bütünleşme sonucu hem Avrupa-Asya arası bağlantı ve köprü kurulabilecek hemde ticaret potansiyeli oluşmaya başlayacaktır.

2. BÖLÜM

2. ORTA ASYA ÜLKELERİ VE TÜRKİYE’NİN TİCARET POTANSİYELLERİ

Orta Asya ülkeleri ve Türkiye’nin ticaretinin ele alındığı bu bölümde Orta Asya ülkeleri tek tek ele alınmış ve iç ticaret, dış ticaret ve enerji potansiyelleri gözden geçirilmiştir ve Türkiye olan ekonomik ilişkileri ele alınmıştır. Orta Asya'daki ülkelerin bağımsızlık sonrası değişimleri ile Türkiye ile olan yakın ilişkileri gözden geçirilmektedir. Orta Asya ülkelerinin yakın gelecekte enerjide söz sahibi olacak konumda olması ve Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde olmaları Orta Asya ülkeleri ve Türkiye entegrasyonu için politika oluşturması önemli etkenlerdir.

2.1.TARİHSEL GELİŞİMİ AÇISINDAN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Orta Asya denince, Türklerin “Ana yurdu”, diğer bir deyiş ile “Ata toprağı” aklı gelmektedir. Türklerin tarih sahnesine adım attıkları yer olarak kabul edilen Orta Asya, aynı zamanda coğrafi açıdan en uzun süre buldukları yerdir (Günay, 2005: 34). Orta Asya da ipek yolu ve hazar gölü tarihi ve ekonomik açıdan önemli bir konuma sahiptir. Daha önce Çin’in elinde olan İpek Yolu giderek süreklilik kazanan iç ve dış savaşlar yavaş yavaş bu ticaret yolunun yıpranmasına ve el değiştirmesine neden olmuştur. Çin ve dünya uygarlığının başlıca beşiğı olan ülkeleri bir araya getiren Deniz İpek Yolu, geçtiğı ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari temasları yoğunlaştırdığından “Doğu ve Batı Arasındaki Diyalog Yolu” olarak da adlandırılmaktadır.

Hazar havzası ortak bir politik ve kültürel değer olarak yer almıştır. 16. yüzyıla kadar Hazar, Müslüman-Moğol gölü olmuştur. Bu dönemde de Hazar; Avrupa, Orta Asya, Çin ve Hindistan arasındaki ticari-ekonomik ilişkilerde önemli rol oynamıştır. 16. yüzyıldan 17 ve 18. yüzyıla kadar Hazar’ın güneyine hakim olan Safevilerle batısına hakim olan Rusya arasında mücadeleler devam etmiştir. 1991 yılına kadar Sovyetler Birliğı ve İran arasında bölünen Hazar, SSCB’nin yıkılması ile Dağıstan (Rusya Federasyonu), Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan tarafından çevrelenen yeni bir coğrafi görünüm almıştır.

2.1.2. Ticaret Potansiyeli Açısından Genel Görünümü

2-1-2-1. İç Ticaret Potansiyeli

2-1-2-1-1. Azerbaycan

Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'dür, para birimi Manattır, nüfusu 8.1 milyon dur. 1991 yılında bağımsızlığını elde etmiştir şuan ki Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'dir. Azerbaycan ekonomisi, devletin halen ciddi bir ağırlığa sahip olduğu, planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş sürecinde olan bir duruma sahiptir. Ülkenin ekonomik açıdan en büyük zenginlik kaynağı sahip olduğu büyük petrol ve doğalgaz yatakları, tarıma elverişli toprakları ve SSCB döneminden miras olarak büyük sanayi tesisleri ve sanayi altyapısı vardır. Azerbaycan ekonomisinin sektörel açıdan iki ana başlık altında değerlendirmek mümkündür: enerji sektörü ve diğerleri. Yaklaşık yüz yıldan beri Azerbaycan'da ekonominin belkemiği olan enerji sektörü, büyük miktarlarda yabancı yatırım almaktadır. 2007 yılı verilerine göre, enerji sektörü GSYİH'nin yüzde 60'ını, ülkenin bütün ihracat gelirlerinin ise yüzde 90'ını karşılamaktadır (www.deik.org.tr).

Diğer yandan enerji sektöründe yatırımların artması, taşımacılık ve inşaat gibi yan sektörleri de olumlu etkilemektedir. Tarımın GSYİH içerisindeki payı 2005 yılında yüzde 9,6'dır, 2006 yılında yüzde 9,7, 2007 yılında ise yüzde 5,9 olarak gerçekleşmiştir. 2003-2007 yıllarını kapsayan dönemde tarım sektörünün ortalama yıllık üretim artışı tahmini olarak yüzde 4,5 olmuştur. 2007 yılında GSYİH içerisinde sanayi sektörünün payı yüzde 59,1 iken, hizmet sektörünün oranı ise yaklaşık yüzde 35 olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan ekonomisinde son yıllarda artan doğrudan yabancı yatırımlar, düşük enflasyon oranları, sıkı mali politikalar ve para politikaları sayesinde yüksek büyüme oranları elde edilmiş, dengeli bir bütçe oluşturulmuş ve makroekonomik istikrar büyük ölçüde sağlanmıştır.

Enerji; Azerbaycan ekonomisinin belkemiğini oluşturmaktadır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR'ın kanıtlanmamış rezervlerin de eklendiği hesaplamalara göre ülkenin petrol rezervleri 17.5 milyar varil düzeyindedir. Doğalgaz rezervleri ise 1.37 trilyon metreküp ile tüm dünyadaki rezervlerin yüzde 0.8'ine karşılık gelmektedir. Azeri petrolünü dünya pazarlarına ulaştıracak olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın bitirilerek devreye girmesi ve bu hattı doldurmak için yeni yataklarda üretime başlanması sebebiyle Azerbaycan'ın petrol üretimi 2005 yılında ciddi bir yükseliş göstermiş ve bir önceki yıla göre yüzde 43'lük bir artışla 22.2 milyon ton olarak gerçekleşmiştir.

Üretim artışı sonraki dönemlerde de devam etmiş ve 2006 yılında 32.3 milyon ton, 2007 senesinde 41,8 milyon ton petrol üretilmiştir. En büyük üreticilerden olan SOCAR'ın üretimi son yıllarda düşüşe geçmiş ve 2005 yılında 9 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam 2006 yılında da sabit olurken, İngiliz, ABD ve Norveç firmaları tarafından oluşturulan ve 1997'de üretime başlayan Azerbaycan International Operating Company (AIOC) adlı konsorsiyumun üretim hacmi günden güne artmıştır. Nitekim, 2005 yılında AIOC'un üretimi bir önceki yıla göre yüzde 140 artarak 13.2 milyon tona, 2006 yılında 23.3 milyon tona çıkmıştır. 2007 yılında ise Konsorsiyumun üretim hacmi 33 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Konsorsiyum, 5.4 milyar varillik ispatlanmış rezervlere sahip olan Azeri-Çırac-Güneşli yataklarını işletmektedir.

Azerbaycan, ürettiği petrolün yüzde 70'ini ihraç etmektedir. Halihazırda Azeri petrolü üç boru hattı üzerinden ihraç edilmektedir. Bu hatlardan birisi Bakü'yü Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Supsa limanına aktaran hat, diğeri ise yine Bakü'yü Rusya'nın Novorossisk limanına aktaran hattır. Azeri-Çırac-Güneşli yataklarından elde edilen petrol ile doldurulan, 1,776 km uzunluğunda ve yıllık 50 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesine sahip Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'ndan ise Haziran 2006 itibariyle "Azeri light" petrolü dünya pazarına ihraç edilmeye başlanmıştır.

Tarım; Azerbaycan'da en çok istihdamı sağlayan sektör olup, toplam işgücünün yaklaşık yüzde 40'ı bu sektörde çalışmaktadır. Fakat tarım sektörü yapısal sorunlar ve yatırım yetersizliği nedeniyle büyük ölçüde sübvansiyonlara bağımlı haldedir. Azerbaycan'da tarım sektörünün büyüme hızı GSYİH artış rakamının çok altında olup, 2006 yılında bu rakam yüzde 0.9 gibi çok düşük bir seviyeye kadar gerilemiş, 2007 yılında ise yüzde 4 olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın toplam ihracat gelirleri içerisinde tarım sektörü petrol ve doğalgazdan sonra ikinci sırada bulunmaktadır. Azerbaycan'da büyük çaplı toprak reformu yapılmış ve son dönemde değişiklikler yaşanmıştır. Bir dönem ülkede ağırlıklı olarak pamuk üretilirken, son yıllarda sebze ve meyvelere daha fazla önem verilmeye başlanmıştır.

Perakende ticaret sektörü; 2007 yılında ortalama aylık ücret seviyesi bir önceki yıla göre yüzde 42, nihai tüketim harcamaları yüzde 36,4 oranında yükselirken, harcanabilir gelirlerin yüzde 75,6'sı tüketime yönelik olmuştur. Bakü'de yoğunlaşan Batı tarzı süpermarket zincirlerinden pazar payı en fazla olanı, Türk sermayeli olan "Ramstore"dur. Öteki önemli süpermarket zincirleri ise Suudi Arabistan'dan "Citimart", Alman-Azeri ortak yatırımı olan "Continental" dır.

İnşaat sektörü, enerji alanındaki altyapı projeleri sebebiyle oldukça yüksek bir büyüme sergilemiştir. 2005 yılında yüzde 29.5'luk bir büyümeye ulaşmış, 2006 yılında

sektördeki büyüme yüzde 8.5 iken, 2007 yılında bu rakam yüzde 16'ya çıkmıştır. Sektörün önümüzdeki dönemlerde de büyüme trendine devam etmesi beklenmektedir. Azerbaycan'ın otomotiv sektöründe ihtiyacının yüzde 70'i Rusya'dan, yüzde 10'u Japonya'dan, yüzde 7'si ise Güney Kore'den yapılan ithalatla karşılanmaktadır. Ülkede refah seviyesinin yükselmesi ile taşıt araçlarına olan talep de artmış, 2005 yılında bin kişiye 52 otomotiv, 2006 yılında bin kişiye 81 , 2007 yılında oran ise bin kişiye 90'a çıkmıştır.

Azerbaycan'ın telekomünikasyon altyapısında yatırımlar sürmektedir. Sadece 2005 yılında yapılan yatırımın toplam miktarı 500 milyon dolardır. Azerbaycan'da 100 kişiye 13 sabit telefon hattı düşmektedir. Bu oran Bakü'de 100 kişiye 28.9 hatta çıkarken, kırsal kesimlerde oran çok daha düşüktür. Devlete ait telekomünikasyon şirketi "Aztelekom İstehsalat Birliği", sabit hatlarda ve telekomünikasyonun birçok alanında tekel durumundadır. Mobil telefon sistemleri ise sabit hatlara göre daha ileri seviyededir. 1 Ocak 2008 tarihinde gsm hat kullanımı 4,3 milyon olmuş ve her 100 kişiye düşen cep telefonu sayısı 2007 yılının aynı dönemi ile mukayesede yüzde 28,2 oranında artarak, 50 aboneye ulaşmıştır.

1 Ocak 2008 tarihi itibarıyla halkın bankalardaki tasarruflarının miktarı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 79,2 oranında artış sağlayarak, 1468,4 milyon Manata çıkmıştır. Tasarrufların 676,4 milyon Manatı (yüzde 46,1) milli, 792 milyon Manatı (yüzde 53,9) yabancı para olarak yatırılmıştır. Son dönemlerde görülen en önemli eğilim ulusal para cinsinden tasarrufların günden güne arttığı yönündedir.

2-1-2-1-2. Türkmenistan

Türkmenistan Cumhuriyeti Orta Asya'nın güneyinde, Hazar Denizi kıyısında yer almakta olup kuzeydoğusunda Özbekistan, kuzeybatısında Kazakistan, güneyinde İran ve güneydoğusunda Afganistan ile komşu olan bir ülkedir. Başkenti Aşkabat, para birimi Manat, nüfusu ise 4,8 milyondur. 27 Ekim 1991'de ise bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkmenistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur. Ülkedeki tarım alanlarının yarısından fazlasında pamuk yetiştirilmektedir. Ülkenin en büyük gelir kaynaklarından olan pamuk ihracatı Tarım Bakanlığı'nın tekeli altındadır. Türkmenistan, Orta Asya'da Özbekistan'dan sonra ikinci önemli pamuk üreticisidir. Dünya sıralamasında 14'üncü üretici olan ülkenin pamuk üretimi toplam tarım sektörünün %70'ini oluşturmaktadır. Pamuk üretimi devlet tarafından sübvansede edilmekte ve üreticinin tohum, gübre ve makine giderlerinin %50'si devlet tarafından

karşılanmaktadır. Buna karşılık üreticiler, topladıkları pamukları devlete belli bir fiyattan satmak zorundadırlar.

Ekonomik hedefe göre 2020 yılına gelindiğinde tahıl üretiminin 2000 yılına göre 3 kat, pamuk üretiminin ise 5 kat artması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda zirai makineler yenilenmekte ve girdilerin kalitesi yükseltilmektedir. Türkmenistan'da üretilen diğer önemli ürünleri buğday, arpa, mısır, çeltik, susam, kavun, karpuz, üzüm ve meyan köküdür. Hükümet şeker pancarı ve pirinç üretimini yaygınlaştırarak ve ekilen araziye arttırarak gıdada kendine yeterliliği amaçlamıştır (www.igeme.org.tr).

Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan'da sanayinin ağırlığı enerji sektörüne yönelmişse de, pamuk işleme ekonomisi içerisindeki önemini korumaktadır. Üretilen pamuk, büyük ölçüde ülke içerisinde işlenmektedir. Ülkenin tekstil altyapısı büyük ölçüde Türk yatırımları ile gerçekleştirilmiştir. Son yıllarda çimento, gübre, mobilya, plastik boru, mermer gibi ülkenin ihtiyacı olan malları üreten tesisler açılmaya başlanmıştır. Türkmenistan sanayisinin gaz ve petrol çıkarımına yönelmesiyle emek yoğunluklu hafif sanayiden gaz sanayine geçiş yaşanmaktadır. Ülkede büyük ölçekli gaz ve petrol kaynakları mevcuttur ve hükümet enerji sektörünün gelişimine büyük önem vermekte, sektör potansiyelinin ortaya çıkartılması için bir dizi proje geliştirilmektedir. Bu projelerin başarıya ulaşması önemli ölçüde yabancı kaynağın ülkeye girmesine bağlı bulunmaktadır. Sektör içerisinde özellikle hidrokarbon endüstrisi ihracat gelirinin büyük bir bölümünü kapsayarak en önemli alt sektörü konumuna gelmiştir. Fakat yabancı kaynaklı doğrudan yatırımlar petrol ve gaz sektöründeki potansiyele nazaran sermaye akışını yurtiçine çekmekte düşük kalmaktadır.

Türkmenistan'ın en büyük gelir kaynağı olan doğalgaz üretimi, bir devlet kuruluşu olan "Türkmengaz" tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkmenistan'ın resmi kaynaklara göre doğalgaz rezervleri 2 trilyon m³, petrol rezervleri ise 400 milyon ton seviyelerindedir. 2008 yılında 72 milyar m³ doğalgaz ve 10,5 milyon ton ham petrol üretilmiştir. Üretilen doğalgazın yaklaşık 42 milyar m³'lük kısmı Rusya'ya, 14 milyar m³ 'lük kısmı İran'a ihraç edilmiş, 16 milyar m³ 'lük kısmı yurtiçi piyasada tüketilmiştir. Türkmenistan, 2020 yılına kadar enerji sektörüne 60 milyar dolarlık yatırım yaparak yıllık üretim kapasitesini 240 milyar m³ doğalgaz ve 100 milyon ton petrol seviyesine çıkarmayı amaçlamaktadır. Türkmenistan, doğalgazın yanı sıra petrol endüstrisini de geliştirmek için çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. 1990'lı yıllarda 3 milyon ton seviyelerinde olan petrol üretimi, 2000'li yıllarda 10 milyon ton seviyelerine yükselmiştir (www.igeme.org.tr).

İnşaat sektörü de GSYİH'ye olan %10'luk payıyla en önemli üçüncü sektör konumundadır. Bu sektördeki büyüme yabancı kaynaklı projeler sayesinde olmaktadır.

Hükümetin yapılanma planları vardır daha çok büyük projeler üzerinedir. İnşaat sektörü yabancı şirketlerin aktif olduğu sektörlerden biridir. Özellikle Türk ve Ukraynalı firmalar ön plandadır.

Türkmenistan, madenler yönüyle oldukça zengindir. Madencilik ve enerji sektörü, sahip olduğu zengin mineral kaynaklar nedeni ile sınai üretimde önemli bir yer tutmaktadır. Ülkenin işletilebilen başlıca doğal kaynakları; doğalgaz, sodyum sülfat, krom (Karaboğaz Lagunu), sülfür, kurşun, galyum (Gaurdak Bölgesi), bentonit (Oğlanlı Bölgesi), brom, iyot (Çeleken, Nebitdağ) ve petroldür. Ayrıca, önemli miktarda sodyum ve potasyum çıkartılarak, kimya sanayinde kullanılmaktadır.

Ulaştırma ve telekomünikasyon altyapısında; ulaşımda karayolu tercih edilmektedir. Karayolu ağı yaygın olmakla beraber, altyapı eksiklikleri mevcuttur. Toplam 3000 km.'lik demiryolu ağı ülkenin büyük şehirlerini birbirine bağlamakta ve genelde yük taşımacılığı yapılmaktadır. Havayolları, iç hatlarda uygun ücretler ile tüm şehirler ile Aşkabat arasında uçuşlar yapılmaktadır. Ayrıca, birçok önemli uluslararası noktaya da uçuşlar düzenlemektedir. Ülkede telefon altyapısı, eski teknoloji olmasına rağmen yeterlidir. (www.igeme.org.tr)

Türkmenistan'da hizmet sektörü devletin gaz üretimine ve ithal ikameci sanayileşmeye verdiği önemden dolayı pek gelişme kaydedememiştir. Hükümet perakendeciliğin büyük bir bölümünü özelleştirme yanlısı olsa da alım gücünün düşük olması ve kredi alımındaki sınırlamalar sektörün gelişmesine engel olmaktadır. Bankacılık sektörü, Türkmenistan'da oldukça zayıf kalmaktadır durumdadır. Kredilerin tamamına yakın bir kısmı kamu sektörüne gitmekte olup, özel sektöre mali aracılık minimum seviyelerindedir. Turizm altyapı eksikliği ve yönetimin ülkeyi yabancılara açmak istememesi gibi nedenlerden dolayı çok fazla gelişmemiştir

2-1-2-1-3. Kazakistan

Kazakistan Orta Asya ülkeri arasında Rusya'ya en yakın ülke konumundadır başkenti Astana , para birimi Tenge ve Aralık 1991 Sovyetler Birliğinden ayrılmıştır. Kazakistan son yıllarda Bağımsız Devletler Topluluğu içinde sadece en yüksek ekonomik performansı sergilemesinin yanı sıra aynı zamanda da Orta Asya içinde en liberal ticaret sistemine sahip ülkelerden biri olarak bilinmektedir. Geniş petrol yataklarının yanı sıra çeşitli maden ve metal kaynaklarına sahip olan ülke, tarım ve hayvancılıkta da büyük bir potansiyele sahiptir. Kazakistan'da 1.225 çeşit mineral ihtiva eden 493 yatak bulunmaktadır. Ülke uranyum, krom, kurşun ve çinko yataklarının zenginliği itibarıyla dünya ikincisi; mangan itibarıyla dünya

üçüncüsü, bakır itibarıyla da dünya besincisidir. Kömür, demir ve altın rezervleri itibarıyla Kazakistan dünya sıralamasında ilk on ülke arasında yer almakta; doğalgaz, petrol ve alüminyum rezervleri itibarıyla da, sırası ile dünyada on ikinci, on üçüncü ve on yedinci sırada yer almaktadır. Kazakistan toprakları altında keşfedilmiş maddi zenginliğin 2 trilyon ABD dolarından fazla olduğu belirtilmektedir. (CIA, 2008: 10)

Kazakistan'ın amacı, ülkedeki enerji sektörleri dışındaki sektörleri de geliştirerek, ekonomide çeşitlilik sağlamak, petrole ve dünya petrol fiyatlarına olan aşırı bağımlılığı kırmaktır. Bu amaçla, 2003 yılında, 2003-2013 dönemini kapsayacak olan "Endüstriyel Yenilenme ve Kalkınma Programı" uygulamaya konmuştur. 2000-2005 dönemi ise Kazakistan için yeniden doğuş dönemine denk gelmektedir. Kazakistan'ın büyük petrol kaynaklarına yatırım yapan yabancı şirketler sayesinde ekonomik anlamda şaha kalkan ülkenin GSYİH'si yıllık ortalama % 9 gibi bir büyüme rakamına ulaşmıştır. Özellikle son yıllarda meydana gelen enerji fiyatlarındaki rekor artışlara rağmen 2005 yılı büyüme oranının %9,4'te kalmasının altında petrol sektöründeki kapasite kısıtlamaları ile devlet müdahalesinin artan olumsuz etkisinin yattığına inanılmaktadır. 2006 yılında %10,6 büyüyen ülke ekonomisi, 2007 yılında ise %8,5 oranında büyümüştür. 2008 yılında ise %5 oranında büyüme göstermiştir.

Tarımda Yüzölçümü itibarı ile dünyanın 4. büyük ülkesi olan Kazakistan, yaklaşık 84,6 milyon hektarlık tarımsal araziye sahiptir. Tarımsal arazinin 24 milyon hektarı ekilebilir arazi olup, 61,1 milyon hektarı ise meradır. Tarımda 2003 yılında Toprak Reformu başlatılmıştır. 2005 yılında Devlet Tarım ve Gıda Programı tamamlanmıştır. Tarım Bakanlığı program çerçevesinde merkezi bütçeden üç yılda uygulanmak üzere 145,8 milyar Tenge (yaklaşık 1 milyar \$) ayırmıştır. 2005 yılında tarım sektörünün geliştirilmesi için bütçeden 81,7 milyar Tenge tahsis edilmiş olup, bunun %98,3'ü (80,4 milyar Tenge) harcanmıştır.

Sanayi; 2003 yılından itibaren artan petrol ve kömür üretimi ve dünya mal fiyatlarındaki artış eğilimi son yıllarda sınıai üretim hızının güçlenmesini sağlamıştır. 2005/2006 dönemi itibarı ile imalat sanayi %6-7 oranında büyüme kaydetmiştir. Geçmişte enerji sübvansiyonu ve Sovyet pazarlarından istifade eden metal işletmeleri büyük ölçüde verimsiz olarak çalışmıştır. Ancak son yıllarda sektörde yabancı yatırımlar sayesinde bir dönüşüm gözlenmektedir. Metalurji sektörü, en fazla doğrudan yabancı yatırım çeken ikinci sektördür. Bu yatırımların büyük çoğunluğu yabancı şirketlerin yerel işletmeleri belirli bir süreliğine kiraladığı projeler üzerinden yapılmaktadır. Bu kapsamda yabancı yatırımcılar yerli işletmenin tüm varlık ve borçlarını üstlenmektedir. Enerji fiyatları, dünya fiyatlarının altında olmasına rağmen sektörün gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

Enerjide BDT ülkeleri içinde Rusya'dan sonra en zengin petrol yataklarına sahip olan ülke Kazakistan'dır. 2008 yılı tahminlerine göre 30 milyar varillik rezerve sahiptir. Kazakistan'ın dünyadaki kanıtlanmış petrol rezervleri içindeki payı %3'dür. Ayrıca, tespiti yapılmış hidrokarbon rezervleri açısından önde gelen ülkeler arasında olup, Arabistan, İran, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Venezüella, Rusya ve Libya'dan sonra gelmektedir. Kazakistan'da yaklaşık 55 bölgede petrol bulunmaktadır.

Kazakistan, petrol ve doğal gaz kaynaklarını değerlendirmek ve geliştirmek için kapılarını uluslararası yabancı şirketlere açmıştır. 21. yüzyılın su ana kadarki en büyük rezervine sahip olan "Nurstar", Hazar'da Shell ortaklığı ile tespit edilmiştir. Diğer önemli bir proje ise, Kazak petrollerinin dünya pazarlarına taşınmasıdır. Sovyetler Birliği zamanında ülkede üretilen bütün petrol, Sovyet Boru Hattına akmıştır. Kazakistan bu yolu hala kullanıyor olsa da, bu hatta ek olarak Hazar Bölgesi petrolünü Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına verecek bir proje geliştirilmiştir. Diğer taraftan Kazakistan Çin petrol pazarını da ele geçirmek için bu ülke ile ilişkilerini devam ettirmektedir. Kazakistan doğal gaz rezervi 1.84 trilyon metre küptür. Bu rezervin %40'dan fazlası Kuzey Batı Kazakistan'daki Karaçaganak Sahasındadır. Karaçaganak Sahasının geliştirilmesi ve işletilmesi için 1997 yılında uluslararası bir konsorsiyum oluşturulmuştur.

Kazakistan madencilikte dünyada hacim ve çeşit itibarıyla en zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerden biridir. Uranyum, krom, kurşun ve çinko yataklarının zenginliğinde dünya ikincisi, mangan ve bakırda dünya üçüncüsüdür. Kömür, demir ve altın rezervlerinde dünya sıralamasında ilk on, doğalgaz, petrol ve alüminyum rezervlerinde ilk yirmi ülke arasındadır. Kazakistan toprakları altında iki trilyon dolardan fazla keşfedilmiş doğal zenginlik bulunmaktadır. Ülkenin mineral ve hammadde üretimi, ihtiyacının çok üstündedir. Doğalgaz, kömür, demir cevheri ve krom üretiminin de %50'den fazlası ihraç edilmektedir. Kazakistan'da üretilen bakır, kurşun, çinko ve kadmiyum yüksek kalitesi ile dünya pazarında büyük talep görmektedir. Metalürji, petrol ve doğalgaz sektöründen sonra ikinci önemli sanayi kolunu teşkil etmektedir. Bu sektörde demir ve demir dışı metal üretimi önemli bir yere sahiptir.

1990'lı yılların basında küçülen müteahhitlik hizmetleri sektörü, izlenen ulusal kalkınma programı çerçevesinde uygulanan politikalar sonucunda 2003-2004 yıllarından itibaren canlanmaya başlamıştır. Petrol çıkarım faaliyetlerindeki önemli artışla birlikte inşaat faaliyetlerinde dikkate değer artış meydana gelmiştir. Sektör, 2005 yılında yaklaşık %38 genişleyerek en fazla büyüyen sektör olmuştur. 2005 yılında tamamlanmış konut inşaatları %84 büyümüştür. Hane halklarınca finanse edilen konut sayısında % 40 artış söz konusudur.

Artan konut ve ticari bina sayısına rağmen gayri menkul fiyatları hızla yükselmektedir. 2006 yılı Aralık ayı basında metrekare başına ortalama gayrimenkul fiyatları bir önceki yıla göre % 34 artmıştır. Söz konusu fiyat artışı Almatı'da % 72'dir. Genel olarak Kazakistan'da, özel inşaat şirketleri tarafından gerçekleştirilen inşaat işleri (% 81,5) daha ağırlıklıdır. Yabancı müteahhitler, taahhüt işleri genel hacminin % 17,9'unu, devlet şirketleri % 0,6'sını tutmaktadır.

Kazakistan'ın bankacılık sistemi Orta Asya ülkeleri içinde en gelişmiş düzeyde olan sistemdir. Sektörde 2003 sonu itibarı ile 38 banka var iken bu sayı 2006'da 35 bankaya düşmüştür. Söz konusu 35 bankanın içinde toplam aktifleri 9 milyar \$'ı asan 34 ticari banka ve kamu bankası Kazakistan Kalkınma Bankası (Development Bank of Kazakhstan - DBK) bulunmaktadır. Banka sayısındaki düşüşün nedeni, Merkez Bankası'nın asgari sermaye miktarını yükseltmesi, sektördeki kuruluşların birleşmeleri ve bazı kuruluşların kredi birlikleri ve ortaklıkları olarak yeniden ruhsatlandırılmış olmasıdır.

Kazakistan'ın, ulaştırma ve iletişim altyapısı karışıklık içinde ve yetersizdir. Fransa'nın beş katı büyüklüğünde topraklara sahip olan ülkenin ulaşımı büyük ölçüde demiryolları ulaşımına dayanmaktadır. Demiryolu hatlarının uzunluğu 14 000 km'dir. Ulaşımın ağırlıklı olarak dayandığı demiryolları, bağımsızlığın ardından Rusya ve Ukrayna'dan ithal edilen yedek parça ve diğer gerekli malzemenin azalması sebebiyle bakımsız kalmıştır. Ancak bunlar yavaş da olsa elden geçirilmektedir. Ülkenin ulusal havayolu taşımacılığı halihazırda Air Astana tarafından yürütülmektedir. Kazakistan'ın telefon sistemi, Orta Asya ülkeleri içinde en iyi durumda olanlardan biridir. 2005 itibarı ile her 100 kişiye 16,7 sabit hat düşmektedir. Mobil telefon kullanım oranı ise 100 kişide 32,7'dir. İnternet kullanımı Orta Asya standartlarına göre makul düzeyde olsa da henüz yeterli düzeye erişmemiştir.

Yatırım; Kazakistan'da yapılması planlanan mega projeler de önemli yatırım imkanları sunmaktadır. Bunlar sırasıyla su şekildedir: Atyrau ilinde bütünleşmiş gaz-kimya tesisi, Balkash elektrik santrali, Beyneu-Akbulak gaz boru hattı, Aktöbe ilinde 3. doğal gaz işleme tesisi, Kazaktelekom'un taşrada yapmayı planladığı telekomünikasyon geliştirme alanları, "30 Kurumsal Lider" adlı programda 54 milyar dolar değerinde 45 atılım projesi gerçekleştirilecektir.

2-1-2-1-4. Tacikistan

Tacikistan'ın Başkenti Duşanbe, para Somoni nüfusu 7.5 milyon civarındadır. 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir Tacikistan'da 2004-2009 yılları içerisinde istikrar yönünde büyük adımlar atılmıştır. Pazar ekonomisine geçiş, özelleştirme, anayasal reformlar konularında gelişmeler sağlanmakta ve yatırım ortamı iyileştirilmektedir. Tacikistan'da hala en önemli sektör-devlet sektörüdür. En büyük üretim kuruluşları devlet himayesinde bulunmaktadır. Tacikistan ekonomisinde büyük ölçüde pamuk, alüminyum ve hidroelektrik enerjisi üretiminde yoğunlaşmış küçük ölçekli sanayiler ağırlıktadır. Bunların yanı sıra, ülkede çeşitli tarım ürünlerinin üretimi gerçekleştirilmektedir.

Tacikistan'da ağır sanayi ana dalları: enerji üretimi, madencilik, metalürji, makine üretimi, metal işleme, malzeme üretimi ve kimya sanayidir. Metalürji sektöründe üretimi yapılan başlıca ürünler: alüminyum, çinko, kursun, bizmut, antimon, cıva, tungsten, molibden ve altındır. Bunun yanında Tacikistan'ın kuzey ve güney bölgelerinde petrol ve doğal gaz üretimi gerçekleştirilmektedir.

Tacikistan ekonomisinin en büyük sektörü olan tarım, aynı zamanda ekonomik kalkınma içinde ülkenin en avantajlı olduğu alan olarak gösterilmektedir. Üretimi yapılan başlıca ürün pamuktur. Tacikistan'da toplam bin hektarlık bir alanda yılda 600 bin ton pamuk üretimi gerçekleştirilmekte, ancak bunun sadece yüzde 10'u ülkede işlenebilmektedir. Ülkede daha çok ince elyafli pamuk üretimi gerçekleştirilmektedir. Tacikistan pamuğu, Türkmen pamuğu ile birlikte dünyadaki en kaliteli pamuktur. Tacikistan'da pamuk ve pamuk ürünlerinin alım ve satımı üzerinde borsa bulunmaktadır.

Enerji; Tacikistan kendi eşsiz su kaynakları ile dünyanın en büyük hidroenerji potansiyeline sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Toplam 4070 MW Kurulu gücü hidrosantral kurma ve yılda 527 milyar KWt/saat elektrik üretme potansiyeline sahip bir ülke olduğu halde, şuanda bu enerji potansiyelin yalnızca %5'i kullanılmaktadır. Zarafsan nehri üzerinde 13 adet hidroelektrik santral kurulması mümkünken bugün bir tane dahi yoktur. Aynı şekilde Varzob'ta üç adet santral mevcut iken üç santralin daha yapımı mümkündür. Ayrıca Tacikistan dağlarında buz kütleleri halinde 60 milyar m³ su bulunmaktadır. Ülkede küçük ve orta büyüklükte çok sayıda hidroelektrik santralin inşası mümkündür. Vahs nehrinde kurulu gücü 3000 MWt olan ve yılda ortalama 11,2 milyar KWt/saat elektrik üreten Nurekskaya HES ve kurulu gücü 600MWt olan ve her yıl ortalama 2,5 milyar KWt/saat elektrik üreten Baypazinskaya HES, Tacikistan'ın en büyük hidrosantralleridir. Bunların yanında Vahs,

Varzob ve Sırdarya nehirlerinde kurulu gücü 25'ten 285 MWt'a kadar bir dizi hidrosantral inşa edildi ve başarı ile kullanılmaktadır.

Tacikistan enerji sisteminin rehabilitasyonu için beş ile yedi yıl arasında süre ve 2 milyar dolardan fazla sermaye gerekmektedir. Şuanda Tacikistan'da Rusya, Çin, İran ve diğer ülkelerin enerji sektöründe yatırım projeleri bulunmaktadır. Tacikistan Enerji Bakanlığı tarafından, küçük hidroelektrik santrallerin inşaatı için geliştiren ulusal program, 2010 yılına kadar 13 tesis kurmayı, 2011-2015 yılları arasında 23 tesis ve 2025 yılına kadar 25 tesis daha kurmayı amaçlanmaktadır. Genel olarak, 20 yıl içinde 77.653 kW toplam kapasiteli 61 santral inşa etmeyi planlanmaktadır. Projelerin sadece ilk aşaması, 2007-2010 yılları arasında, olan maliyeti 11,2 milyon dolardır. Bu projeleri İslam Kalkınma Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve Fon Şirketi olan "Barki Tojik" finanse edecektir (Tacikistan İstatistik Kurumu, 2010: 4). Uzmanların tahminlerine göre Tacikistan'da 113 milyon ton petrol ve 863 milyar metreküp doğal gaz rezervleri bulunmaktadır (IMF 2008). Tacikistan'ın güney bölgesinde 12 tane petrol ve gaz yatağı bulundu. 12 milyon varillik ispatlanmış petrol rezervine sahip olan Tacikistan'da üretim, iç savaş boyunca yüzde 70 oranında azalmıştı. Tacikistan'da yıllık ortalama 20 milyondan daha az metreküp doğal gaz üretimi ve 700 milyon metreküp Özbekistan'dan doğal gaz ithalatı vardır.

Müteahhitlikde Türkiye'nin Tacikistan ile olan ekonomik ve ticari ilişkileri diğer Orta Asya ülkelerine nazaran düşük seviyede seyretmiştir. Bunun en büyük sebebi bu ülkenin yaşamış olduğu iç savaş ve halen oldukça yüksek olan siyasi riskten dolayıdır. Ayrıca ülkenin coğrafi konumu nedeniyle ulaşımın güç olması ve bürokratik engeller de ekonomik ilişkilerin önündeki diğer engeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ile Tacikistan arasındaki taşımacılık, üçüncü ülkeler üzerinden yapıldığından transit ülkelerde yaşanan sorunlar ticareti olumsuz etkilemektedir.

2-1-2-1-5. Özbekistan

Özbekistan, 25 milyonu aşan nüfusu ve Sovyet döneminde inşa edilmiş sanayi yapısı ile diğer Cumhuriyetlere göre ekonomik olarak daha gelişmiş bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla Orta Asya'da dinamik bir ekonomi olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte sahip olduğu yeraltı kaynaklarının zenginliği ile de dikkat çekmektedir. Ülke önemli miktarda doğalgaz, petrol ve altın rezervlerine sahiptir. Ülkenin önemli ölçekteki pamuk üretimi, doğal olarak tekstil alanında yabancı yatırımcıların dikkatini çekmiş ve ülkede birçok yabancı ortaklı tekstil yatırımları gerçekleştirilmiştir (www.tika.gov.tr).

2007 yılında özelleştirme Programı kapsamında, küçük ve orta ölçekli girişimciliği teşvik etme amacı ile 2007 yılında toplam 631 adet kuruluş özelleştirilmiştir. Bu dönemde, özelleştirmeden elde edilen gelir 111 milyar Sum (yaklaşık 88 milyon dolar) olmuştur. Taşkent (%47) ve çevresi (%30) özelleştirmeden yaklaşık %77 oranında pay alırken, ikinci sırada %5 ile Harezm, üçüncü sırada da %4,9 payla Sırderya vilayetleri gelmektedir. Tarım alanında da reformlar yapılmış ve 2007 yılında faal tarım şirketlerinin sayısı 277.300'e yükselmiştir. Bu rakam, tüm sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin %63,5'ini teşkil etmektedir. 2007 yılı için planlanan yatırım programı tamamen gerçekleştirilmiş olup, bir önceki yıla göre %23'lük artışla 5.480 milyar Sum (yaklaşık 4.3 milyar dolar) tutarında yatırım yapılmıştır. Yabancı yatırımcıların payı % 22,8'dir. Özbekistan'ın ulusal para birimi Sum cinsinden 2007 yılı GSYİH'nın, 26.186 milyar Sum olduğu ifade edilmiştir.

Enerji; Özbekistan ekonomisinin son yıllardaki en önemli itici güçlerinden birisi olmuştur. Ancak iç piyasanın doymuş olması ve ihracat imkanlarının kısıtlılığı nedeniyle sektör daha fazla büyüyememektedir. Bu durum da GSYİH üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Özbekistan'ın enerji ihracatı doğalgaz ağırlıklıdır. Her yıl iç piyasadaki talep karşılandıktan sonra 10 milyar metreküp bir doğalgaz fazlası oluşmakta ve toplam üretimin ortalama yüzde 15-20'sine tekabül eden bu miktar Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna'ya ihraç edilmektedir. Resmi kaynaklarından alınan bilgilere göre, 2003 yılında doğal gaz üretimi 57,5 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca Özbekistan'ın coğrafi açıdan ihracat pazarlarına uzaklığı nedeniyle kar marjları da dardır. Elektrik üretimi ise, 2003 yılında 2002 yılına göre %0,2'lik bir artışla 49,4 milyar kw/saat ve diğer önemli bir enerji kaynağı olan ham petrolün 2003 yılı üretimi de 4.4 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Dünyanın dokuzuncu sırada altın üreticisi olan Özbekistan'ın altın dışında ülkede önemli bakır, çinko, kurşun, kömür, demir, alüminyum, gümüş, volfram ve uranyum rezervleri de bulunmaktadır.

Özbekistan'ın Sovyet döneminden kalma sanayisinin ürünlerine, bağımsızlığın kazanılmasından sonra BDT ülkelerinden talep görmemesine rağmen, hükümet bu fabrikaları kapatmayı veya özelleştirmeyi tercih etmemiştir. Devlet tarafından, değerli madenler, petrol, doğalgaz, savunma, havacılık ve telekomünikasyon sektörleri stratejik kabul edilerek özelleştirme kapsamı dışında tutulmuştur. Sanayi sektörü 2003 rakamlarıyla GSYİH'sinin yüzde 16,5'ine tekabül etmektedir. Aktif işgücünün yüzde 12,6'sı da bu sektör tarafından istihdam edilmektedir. Üretimin genellikle düşük katma değerli olduğu bu sektörün belkemiğini az sayıda büyük çaplı yabancı yatırım oluşturmaktadır. 2002-2005 yılları arasında

meydana gelen ani fiyat artışları sonucunda, altının toplam ihracattaki payı yıllık ortalama % 13'e yükselmiştir (EIU, 2006: 17).

Özbekistan'da tarım en fazla istihdam yaratan sektör ve ülkenin en büyük ihracat geliri kaynağıdır. Özbekistan, dünyanın en büyük beşinci pamuk üreticisi ve ikinci büyük pamuk ihracatçısıdır. Ülkenin ihracat yoluyla sağladığı döviz girişinin yüzde 60'ı pamuk ihracatından sağlanmaktadır. Özbekistan'ın bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda üretimi yapılan pamuğun tamamı devlet tarafından satın alınırken, 2002 yılında bu oran yüzde 30'a düşmüştür. 2002 yılı itibariyle dünya piyasalarında ortalama fiyat ton başına 1.018 dolar, ihracat fiyatı da bunun yüzde 85'idir. Devlet ise üreticiye ton başına ortalama 492 dolar vermektedir. Özbek hükümeti, pamuk üreticisine verdiği fiyatları artırarak dünya piyasaları seviyesine yaklaştırmaktadır. 27 Ekim 2003 tarihinde Cumhurbaşkanı Karimov tarafından imzalanmış olan ve 2004-2006 dönemini kapsayan Tarım Kalkınma Programı ile yeni kurulan şirketlere vergi muafiyetleri getirilmiştir.

Toplam hizmet üretimi 2003 yılında 3.681,8 milyar Sum olup, ortalama resmi kurdan karşılığı 3.791,8 milyon ABD Doları olmuştur. GSYİH'nın yüzde 38,1'ini temsil eden bu rakam 2002 yılına oranla yüzde 4,4 nispetinde bir artışı ifade etmektedir. Orta Asya devletleri içinde tarihi eser bakımından en zengin ülke kuşkusuz Özbekistan'dır. Buhara ve Semerkant'da birçok eser mevcuttur. Yılda bir milyona yakın kişinin ziyaret ettiği ülkede, son yıllarda yıllık turist sayısının kırk-elli bin civarında seyrettiği ifade edilmektedir. Bu durumun başlıca nedenleri; turistik tesis ve servis yetersizlikleri, ülkeye giriş-çıkışlarda ve ülke içi seyahatlerde yaşanan bürokratik zorluklardır.

Ulaşım ve haberleşme alanında; Yük taşımacılığı hizmetleri 2003 yılında 703,2 milyon ton seviyelerinde gerçekleşmiştir. Yük taşımacılığının yüzde 84,3'ü kara nakil vasıtasıyla, yüzde 9,3'ü boru hatlarıyla, yüzde 6,4'ü demiryollarıyla ve yüzde 0,001'i de hava yoluyla yapılmıştır. 2003 yılında 3.351.500 milyon yolcu taşımacılığı yapılmıştır. Yolcu taşımacılığının yüzde 93,1'i kara nakil vasıtalarıyla, yüzde 6,4'ü metro, tramvay, trolleybüs gibi elektrikli nakil vasıtasıyla, yüzde 0,5'i demiryoluyla ve yüzde 0,02'lik bir kısmı da hava yoluyla gerçekleştirilmiştir. THY, yolcu taşımacılığının yanı sıra bavul ticareti nedeniyle de yoğun bir kargo taşımacılığı yürütmektedir. Şirketin İstanbul - Taşkent ve Taşkent - İstanbul olmak üzere aylık yaklaşık 3.800 yolcusu bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca, Özbekistan Hava Yolları da haftada üç kez İstanbul-Taşkent ve Taşkent-İstanbul olmak üzere uçuşlar gerçekleştirmektedir. Ülke içerisinde altı cep telefonu şirketi (GSM sisteminde Daewoo Unitel, Uzmacom ve Coscom, CDMA sisteminde Perfectum Mobile, Damps sisteminde Uzdunrobita ve Rubicon Utel) hizmet vermektedir.

Özelleştirme 2003 yılında 808,1 milyar Sum olarak gerçekleştiği, geçen seneye göre bu rakamın yüzde 3,5 oranındaki bir artışa karşılık geldiği ifade edilmektedir. Bu tutarın sabit para birimi cinsinden karşılığı ise, 832 bin dolara tekabül etmektedir. Söz konusu hizmetlerin yüzde 88,8'i özel sektör, kalan yüzde 11,2'si de kamu sektörü tarafından gerçekleştirilmiştir. 2007 yılında yapılan değerlendirmeye göre, özelleştirme alanında da bir takım çalışmalar yapıldığı, bu kapsamda imzalanan özelleştirme anlaşmaları tutarının 3-4 kat artarak 310 milyon dolar ve 57 milyar sum olduğu, özelleştirme gelirinin yüzde 65'inin özelleştirilen işletmelerin modernize edilmesine yönlendirildiği, özel sektörün GSYİH'daki payının yüzde 85'e ulaştığı açıklanmıştır.

2-1-2-1-6. Kırgızistan

Başkenti Bişkek, para birimi Som ve nüfusu 5,5 milyon dur. 31 Ağustos 1991 de bağımsızlığını kazanmıştır. Komşuları Çin, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan dır. 2006 yılında faal işgücü sayısı 3 milyon civarında iken, 2007 yılında bu rakam 2 milyon 971'e düşmüştür. Mevcut iş gücünün % 48'i tarım, % 39'u hizmetler, %13'ü de sanayide çalışmaktadır. Asgari ücret 340 Som olup haftalık çalışma süresi 40 saattir. Ülkede işsizlik önemli bir sorun olarak hayatı etkilemeye devam etmektedir. 2007 yılında işsizlik oranının % 12-15 arasında olduğu tahmin edilmektedir. (www.tika.gov.tr)

Kırgızistan'da reel GSYH, bağımsızlıktan sonraki dört yıl içerisinde yüzde 50 oranında küçülmüştür. 2004 yılında büyüme yüzde 7.1 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında altın üretimindeki düşüş, GSYİH'nın yüzde 0.6 oranında küçülmesine yol açmıştır. Ülke ekonomisinin tek bir altın madenine bu derece bağımlı olması ciddi sıkıntılara yol açmaktadır. Ülkede sanayinin sektörel çeşitliliğinin sağlanmasına yönelik olarak yeni politikalar uygulamaya başlaması gerektiği sürekli dile getirilmektedir. Kırgız Cumhuriyeti GSYİH'sı, 2007 yılında Kumtor Altın Madeni üretimi hariç tutulduğunda %8,7 oranında büyüme göstermiştir. Anılan Maden üretimi ile beraber değerlendirildiğinde GSYİH'daki artış %8,2'dir.(Biskek büyükelçiliği Ticaret Müsavirliği, 2008: 12)

2006 yılında enflasyon oranı %5,1 olurken, 2007 yılında Kırgızistan Rusya Krizinden bu yana en yüksek seviyeye ulaşılmıştır. Dünya genelinde görülen gıda fiyatlarındaki kriz Kırgızistan'da da etkisini göstermiştir. KC Merkez Bankası'nın 2007 için tüketici fiyatları enflasyon hedefi %5-6 olarak belirlenmişken %20,1 olarak gerçekleşmesinin başlıca sebebi Kırgızistan'da temelde buğday ve sıvı yağda kendini gösteren gıda fiyatları

artısı olmuştur. Kırgızistan Merkez Bankası, günlük işlemlerin akıcı bir şekilde devam etmesi ve uluslararası rezervlerin güçlendirilmesi amacıyla piyasaya asgari düzeyde müdahale etmektedir. 2007 yılı içerisinde doların değer kaybetmesi ve mali ve parasal politikaların giderek iyileşmesi, yatırım miktarlarının artması ve tüketici güveninin yükselmesi ile Som'un değerinde artış kaydedilmiştir. Bu değerlendirilmede yurt dışındaki işçilerin döviz transferlerinin de etkisi vardır. Ağustos 2008 itibariyle Som 1.35,06 dolar oranından işlem görmektedir.

Kırgızistan'da tarım ve madencilik sektörleri ekonominin temelini oluşturan ve geleneksel olarak güçlü olarak tanımlanan sektörlerdir. Tarım sektörü, Kırgızistan ekonomisinde önemli bir ağırlığa sahiptir. 2007 yılı GSYH'sinin %29'unu oluşturmaktadır. 2007 yılı üretiminde %1.5'lik bir büyüme gerçekleşmiştir. 2007 yılında tarım sektöründe üretim 40.6 milyar som (1.13 milyar dolar) olmuştur. Toplam üretim hacmi içinde bitkisel üretim %58,1, hayvancılık %40,6, hizmetler %1,1, avcılık ve ormancılık %0,2 paya sahiptir. 2007 yılında ekili alanların toplamı 1.128 bin hektar olup önceki yıla göre 4,8 bin hektar (%0,4) azalma olmuştur. Toplam ekili alanın 611 bin hektarı (%54) tahıl, 122 bin hektarı (%10,9) teknik bitki, 134 bin hektarı (%11,9) patates, sebze ve bostan bitkileri, 260 bin hektarı (%3) hayvancılıkta kullanılan yem bitkilerine ayrılmıştır. 2007 yılında kullanılmayan tarım arazisi önceki yıla göre 3,9 bin hektar artarak, 145 bin hektar olmuştur.

Kırgızistan, altın rezervinin dışında kömür, mermer, cıva, bakır, uranyum, molibden, gümüş ve antimuan yatakları ile seramik sanayinde kul anılan bazı mineral kaynaklara sahiptir. Bunların yanı sıra ülkede zengin tungsten ve kalay yatakları bulunmaktadır. Bu alandaki en önemli alt sektör, altın çıkarma ve işleme sektörüdür. 2007 yılında Kumtor madeni üretimi 9,36 ton olup GSYH'ye katkısı %2,5'tir. Sanayi sektörü üretiminin %13'ünü oluşturmaktadır. Kırgızistan'ın ikinci büyük altın madeni ise Talas bölgesindeki Jerui maden yatağındaki altın rezervleridir. Ülkenin toplam 3.5 milyar tonluk kömür rezervlerine sahip olduğu tahmin edilmektedir.

Sanayide İthalatı oldukça yüksek olan Kırgızistan'da üretimi oldukça sınırlı düzeydedir. Sanayinin GSYİH içerisindeki payı bağımsızlıktan hemen sonra yüzde 46.2 seviyesinde iken 2004 yılı itibariyle yüzde 16.1'e kadar gerilemiştir. Ayrıca, özelleştirilen tarım işletmeleri ile birlikte sanayi sektöründe istihdam edilen işgücünün bir bölümü tarım sektörüne kaymıştır. Kırgızistan sanayi üretim hacmi 2007 yılında %7.3 artış göstererek 1,65 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Sanayi sektörünün yaklaşık 3/4'ü imalat sektörü kaynaklıdır. Altın ve gıda işleme haricinde imalat sektöründe elektrik, gaz ve su üretim ve dağıtım faaliyetleri göze çarpmaktadır. Kırgızistan'ın sanayi politikası özellikle ülkedeki yün, pamuk ve ipek üretimine dayalı olarak hafif sanayi (özellikle giyim ve tekstil) sektörüne

yönelik bir eğilim arz etmektedir. Kırgız hükümeti, sanayi işletmelerinde ithal girdilerden ziyade daha fazla iç kaynakların kullanılması yönünde bir siyaset izlemektedir. Kırgızistan'ın başlıca sanayi ürünleri yünlü dokuma, deri işleme, makine ve madencilik ürünleridir.

Kırgızistan'da 2007 yılı inşaat yatırımlarının 677.4 milyon dolar seviyesinde olduğu, bunun % 81'inin öz kaynaklardan, %18'inin ise dış yatırımlar sonucu finanse edildiği belirtilmektedir (Bişkek Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2008: 9). Kırgızistan Devlet Mimarlık ve İnşaat Ajansı 2010 yılına kadar olan dönem için bir Konut İnşaatı Ulusal Programı taslağını hazırlamış bulunmaktadır. Program kapsamında, uzun vadeli mortgage kredi sisteminin oluşturulmasını hedeflemektedir. Bu sistem kapsamında hem yeni hem de ikinci el konutlar için kredi imkânı yaratılması öngörülmektedir. Cumhurbaşkanlığı Kararıyla, Bişkek'te 2010 yılına kadar toplam 1.050.000 metre kare veya yılda 210.000 metre kare konut inşaatı yapılması öngörülmüştür. Bişkek'in yer darlığı nedeniyle güneye doğru genişlemesi öngörülmektedir. Esas olarak inşaat arazisinin devrinin şehir idaresi tarafından yapılması öngörülmekle beraber, 30 hektardan büyük arazilerin devri Kırgız Hükümeti tarafından yapılacaktır. Devlet ve uluslararası finans kuruluşları tarafından finansmanı sağlanan Kuzey-Güney Karayolu, Os-Kasgar Karayolu ve Jerui altın madeni gibi projeler, sektörün büyümesini sağlayan ana projeler arasındadır. Önümüzdeki dönemde Kırgızistan'da inşaat sektörünün artan talebe bağlı olarak hızlı bir büyüme eğilimi içerisine girmesi beklenmektedir.

Enerji; Elektrik enerjisi üretimi Kırgızistan'daki temel endüstrilerden biridir. Ülkenin elektrik enerjisi ağırlıklı olarak hidroelektrik santrallerinde üretilmekte ve çok düşük fiyattan arz edilmektedir. Sektörün hem üretim hem de ihracat açısından gelişme potansiyeli yüksektir. hidroelektrik kaynaklarının genişliği bakımından Rusya ve Tacikistan'ın ardından Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Devletin hidroelektrik santralleri kurma hususunda yabancı yatırımdan faydalanacak şekilde çeşitli çalışmaları ve projeleri vardır. 2006-2010 dönemini kapsayan Taslak Ulusal Enerji Programı yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yararlanılmasını ve dağlık ve uzak bölgelerde küçük ölçekli hidroelektrik santrallerinin inşaatına yönelik yatırımların artırılmasını, üzerinde yoğunlaşılacak öncelikli iki alan olarak saptanmıştır. Narın nehri üzerindeki Toktogul Hidroelektrik Santrali tek başına tüm ülkenin enerji ve ısıtma ihtiyacını karşılayacak kapasiteye sahiptir. Bu santral yılda yaklaşık 1.5 milyar kWh elektrik üretmektedir. Kırgız Cumhuriyetinde sınırlı miktarda petrol ve doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Yılda 80,000 ton petrol elde edilebilmekte olup, iç talebin %15'i karşılanmaktadır. Ülkede boru hattı sisteminin

de yetersizliği söz konusudur. Halihazırdaki 367 kilometre uzunluğunda doğal gaz hattı ve 13 km uzunluğunda petrol hattı bulunmaktadır.

2007 yılında bankacılık kapsamında özellikle ödeme sisteminde belli reformlara gidilmiştir. 2007 yılı itibariyle banka mevduatları 535,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bişkek Ticaret Müşavirliğimizin verilerine göre Kırgızistan Menkul Kıymetler Piyasası, Kırgız Menkul Kıymetler Borsası, 'Central Asian stock Exchange' ve Menkul Kıymetler Ticaret Sistemi olmak üzere toplam üç kurumdan oluşmaktadır. 2007 yılı içerisinde 159,5 milyon dolarlık işlem yapılmıştır. Bu rakam 2006 yılına oranla %40 oranında artışa işaret etmektedir.

2-1-2-1-7. Doğu Türkistan

Doğu Türkistan, yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla dünyanın en zengin ülkelerinden biri olsa da, halkı şu anda dünyada en çok sefalet çeken halklar arasındadır. İpek Yolu ticaretinin sürdüğü yıllarda refah ve kültür seviyesi ile medeniyetinin zirvesinde olan Doğu Türkistan halkı, işlenmeyi bekleyen veya Çin tarafından el konulan tonlarca kaynağı ile eski günlerini özlemle anmaktadır. 2003 tarihli resmi Çin kayıtlarına göre, Sincan'ın yıllık GSYİH, 187 milyar Yuan (yaklaşık 23 milyar dolar) olarak görünmektedir ve bu sayı 2004 yılında 220 milyar Yuan yükselmiştir. Fakat refah seviyesindeki artış, Doğu Türkistan'ın Müslüman halkı için geçerli değildir (www.uygur.org). Uygurlar arasında yüksek işsizlik oranı devam etmektedir ve bildirildiğine göre, Han Çinli işçilerin bölgeye akınının sürmesi, Uygurların işgücü pazarından daha da fazla dışlanmasına yol açmaktadır. Türklerin büyük bir çoğunluğu çiftçidir; Çinceyi akıcı konuşamamaktadırlar ve sınırlı eğitim ve iş olanaklarına sahiptirler. Bununla birlikte, raporlara göre son yıllarda Uygur aileleri Han Çinli müteahhitler tarafından yeterli danışma hizmetleri ve tazminat verilmeden topraklarından zorla atılmaktadır (Uygurlar Çin'in uyguladığı baskından kaçıyor, 2004: 15).

Bölgedeki eğitim sahasında bilhassa Türkler arasındaki bilgili ve ehliyetli insan yetiştirmediği için sanayi ilerlememiştir. Ülkede mevcut imalathanelerin, tezgâhların ve atölyelerin çoğu halkın basit ihtiyaçlarını karşılayan mallar üretmektedir. Sincan bölgesi içerdiği maden, mineral, petrol ve doğal gaz yataklarıyla Çin için muazzam bir hazine niteliğindedir. Çin'de çıkarılan mineral miktarının %78'i Doğu Türkistan topraklarından çıkartılmaktadır. Bu bağlamda bölgeyi 21.yy'ın Kuveyt'i olarak düşünülmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti topraklarından çıkartılan 148 çeşit madenin 118 çeşidinin Doğu Türkistan topraklarında elde etmektedir. Doğu Türkistan sınırları dahilinde bugüne kadar yaklaşık 5000

noktada maden ocağı tespit edilmiştir ki bu, Çin'in toplam maden ocaklarının zaten %85'ini teşkil etmektedir. Ülkedeki petrol alanlarının yüzölçümü, İngiltere ve Fransa'nın toplam yüzölçümünden fazladır (Cengiz, 1997: 1396).

Çıkarılan madenler arasında kömür, demir, uranyum, volfram, manganez, krom, kurşun, molibden, çinko, berilyum, lityum, niyobyum, tantal, sezyum, beyaz mika, asbest ve altın sayılabilir. Ülkenin 50 bölgesinde altın yatakları (toplam rezervin 18.500.000 ton olduğu tahmin edilmektedir), yedi bölgede bakır madeni, 32 yerinde kurşun madenleri, 46 bölgede demir yatakları, 5 bölgede de uranyum, 5 yerde Volfram, 13 yerde Kalay, 2 yerde Civa, 6 yerde Amonyak yatakları, 70 yerde kömür madenleri bulunmaktadır. (Önel, 2009: 91)

Doğu Türkistan'ın durumu, petrol zengini olup da bu zenginliği kendi kendine özgürce kullanamamaktadır. Bölgenin Çin'e tabi olduğu için, zenginliklerini olduğu gibi Çin'e aktarmak zorunda kalmıştır. Oysa Doğu Türkistan'da 500 noktadan petrol, 30 noktadan da doğal gaz çıkarılmaktadır. Araştırmalara göre, Doğu Türkistan'da bulunan yaklaşık 2.2 trilyon ton miktarındaki kömür rezervi, Çin rezervinin yarısını teşkil etmektedir. Doğu Türkistan kömürünün kalitesi çok yüksektir, çünkü çok az sülfür içermektedir. Bütün bunların haricinde, İpek Yolu'nun canlandırılması projesi kapsamında olan Doğu Türkistan'ın özellikle Aksu ve Karamay şehirlerindeki doğal gazı, 14 milyon dolarlık boru hattı projesiyle Şanghay limanına taşınmaktadır (www.doguturkistan.com).

Doğu Türkistan halkının başlıca geçim kaynağını tarım oluşturur. 150 bin km² tarım arazisi ve bir o kadar ekilebilen toprak mevcuttur. Ülkede en fazla ekilen ürün buğdaydır. Tarım Havzasında yaz buğdayı, Çungarya Havzasında ise kış buğdayı sahasıdır. Buğday dışında mısır, süpürge darısı, yulaf, arpa, çavdar, ceviz gibi ılıman iklim ürünlerinin hemen hepsi Doğu Türkistan'da yetiştirilmektedir. Pirinç gibi tahılların da ekimi yapılmaktadır. Ekili – dikili alanların %90'ını tahıllar teşkil eder. Doğu Türkistan'ın toplam tahıl üretimi yıllık 50 – 55 milyon ton dolayındadır (Özey, 2008: 224).

Buğdaydan sonra, ikinci olarak pamuk ekimi önemlidir. Bu bölgede yetiştirilen pamuk ta Çin Devletinin ihtiyacını temin etmektedir. Doğu Türkistan ayrıca meyve ve sebze üretiminde oldukça zengindir. Şekerpancarı, elma, armut, şeftali, nar, üzüm üretimi oldukça fazladır. Hami; kavunu ile Turfan; çekirdeksiz üzümü ile ve İli; elması ile meşhurdur. Turfan'da yılda 1.250 ton üzüm elde etmektedir. 12 bin km² genişliğinde ormanlık alana sahiptir, Sibiryaya karaçamı ile beyaz ladin ağaçlarıyla yüksek kalitede kereste sağlayabilecek kapasitededir. Bugün Doğu Türkistan Türkleri arasında hayvancılıkla uğraşan insanların sayısı bir milyona yakındır. Bunun en büyük sebebi, ülkenin kışlak ve yaylak olarak kullanılabilir dağ silsileleri arasında geniş otlakların ve vahaların bulunmasıdır.

Hayvancılığa son derece elverişli olan bu bölgelerde 14 milyon koyun, 2 milyon sığır, 900 bin at, 30 bin deve ve 70 bin merkep ile bol miktarda keçi ve diğer hayvanlar yetiştirmektedir. Dolayısıyla, Doğu Türkistan halkı arasında halıcılık ve kilimcilik oldukça ileri gitmiştir.

2.1.2.2 Dış Ticaret Potansiyeli

2-1-2-2-1. Azerbaycan

2005 yılında Azerbaycan'ın ihracatında büyük bir artış yaşandığı yıldır. Söz konusu yılda ihracat bir önceki yıla göre yüzde 20,3 oranında artarak 4.347 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve bu rakam 2006 yılında 6.372 milyar dolara ulaşmıştır. İthalatta da önemli gelişmeler yaşanmış ve 2005 yılında ithalat artış oranı yüzde 19,9, 2006 yılında ise yüzde 25,4 olmuştur. 2007 yılında Azerbaycan'ın ihracatı yüzde 4,9 oranında azalırken, ithalat artışı yüzde 8,4 olarak gerçekleşmiş, toplam dış ticaret hacminde ise yüzde 1,1 oranında artış yaşanmıştır. 2008 yılında, özellikle ihracattaki önemli artışın dış ticaret hacmini yüzde 110 gibi ciddi bir artışa götürdüğü gözlemlenmiştir. İhracat rakamlarının 2007 yılıyla karşılaştırıldığında yüzde 150 oranında arttığı görülmektedir. İhracatın petrol ve petrol ürünleri, ithalatın ise enerji sektörü için ihtiyaç duyulan makine ve ekipman ağırlıklı olduğu ve bu alanda bir çeşitlilik söz konusu olmadığı görülmektedir. Birçok BDT ülkesi ağırlıklı olarak ihracatını diğer BDT ülkelerine yaparken, 2007 yılında Azerbaycan'ın ihracatının yüzde 51,5'i BDT dışı ülkelerle gerçekleştirilmiştir. Ülkenin ithalatında ise BDT-dışı ülkelerin payı aynı dönemde yüzde 80,7 olmuştur. 2008 yılında Azerbaycan, ihracatının yüzde 44'lük kısmını İtalya'ya gerçekleştirmiş, Gürcistan ve Rusya Federasyonu'na yapılan ihracat ise toplamda yüzde 11'lik bir pay almıştır. İthalatta ise, Türkiye, Rusya'nın ardından yüzde 12 pay ile ikinci sırada bulunmaktadır. Azerbaycan'ın ithalat yaptığı diğer ülkeler arasında İngiltere ve Almanya da ön sıralarda yer almaktadır (www.deik.org.tr).

Azerbaycan, doğrudan yabancı sermaye çekme konusunda diğer bölge ülkelerine göre oldukça başarılı olmuş ve 2004 yılında Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından hazırlanan "Doğrudan Yabancı Yatırım Performansı Endeksi"nde 140 ülke arasında birinci sırada yer almıştır. 2004 yılında ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişi, GSYİH'nin yüzde 43,4'ü oranında gerçekleşmiş ve kişi başına düşen doğrudan yabancı yatırım 463 dolar olmuştur. 2006 yılında Azerbaycan ekonomisine yapılan yabancı yatırım tutarı 5.052,8 milyon dolar olurken, doğrudan yabancı sermaye stoku, 2006 yılı itibariyle 15,6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Fert başına düşen yabancı yatırım hacmi açısından Azerbaycan 2006 yılında BDT ülkeleri arasında ilk sırayı almıştır. 2007 yılında yabancı sermaye girişlerinde artış yaşanmasına rağmen (6.760,3 milyon dolar), yılsonu için ülkedeki doğrudan yabancı sermaye stoku 9,8 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. Azerbaycan'a doğrudan yabancı yatırım girişi, büyük ölçüde petrol ve doğalgaz alanındaki

projelere bağı olarak gelişmektedir. 2004 – 2006 yıllarında ÷lkeye giren tüm doğrudan yabancı yatırımın yüzde 90'dan fazlası bu sektördedir. Diğer sektörlerde ise yatırım ortamının istenen seviyeye gelmemiş olması, altyapının yetersizliği ve bürokratik sorunlar nedeniyle yabancı yatırım yeterince çekilememiştir. Azerbaycan'daki toplam yabancı sermayenin yatırımcı ÷lkelere göre dağılımı, büyük ölçüde petrol konsorsiyumu AIOC'nin hisse yapısına paraleldir. İngiliz firmaları AIOC'de yüzde 34 paya sahiptir. İngiltere'yi yüzde 25 ile ABD, yüzde 14 ile Japonya, yüzde 9 ile Norveç ve yüzde 7 ile Türkiye takip etmektedir. Yabancı yatırımlar enerji sektöründeki faaliyetlerin gerçekleştiği Bakü kenti civarında yoğunlaşmaktadır. En fazla yabancı yatırım alan bölge ise petrol rafinerisi ve petrokimya endüstrisine sahip olan Sumgayit'tir.

2-1-2-2-2. Türkmenistan

Türkmenistan'ın ihracat gelirlerinin gaz satışına bağı olması ÷lkenin yıllık ticaret dengesinde büyük dalgalanmalara yol açmaktadır. Bağımsızlığından önce ÷lke, diğer Sovyet cumhuriyetlerine pazar fiyatının altında gaz ihraç ederek büyük ticari açık yaşamaktaydı. Türkmenistan'ın Rusya ile 2008 yılında imzaladığı anlaşmaya göre 2009 yılında doğalgaz ihraç fiyatı 2008 yılından daha yüksektir. Türkmenistan resmi hedeflerine göre 2009 yılında gaz üretiminin 75.8 milyar m³ ve ihracatında 57.95 milyar m³ e çıkması (yıllık %21 artış) planlanmaktaydı. Ancak, Rusya'ya yapılan gaz sevkiyatının durması ve yapılan sözleşmenin yenilenecek olması Türkmenistan'ın hedeflerini tutturmasını zorlaştıracaktı Türkmenistan'ın ihracatının % 80'ini doğalgaz, % 10'unu petrol ve petrol ürünleri, % 8'ini pamuk ve tekstil ürünleri, % 2'sini diğer ürünler oluşturmaktadır.

Kambiyo Sistemi; 1993 yılında Türkmenistan para birimi Manat oluşturulmuş ve sınırlı konvertibilite tanınmıştır. Aynı yıl yürürlüğe konulan Döviz Düzenleme Kanunu ile tüm uluslar arası işlemlerdeki ödemeler garanti altına alınmıştır. Bu genel kurala karşın, ihracat ve ithalatta yaygın olarak kontroller devam etmektedir.

Türkmenistan'da özellikle enerji sektörü yabancı yatırımcılar için önemli bir potansiyel arzemesine rağmen, bu sektörde bile ÷lkeye giren yabancı sermaye oldukça kısıtlı kalmaktadır. Bu durumun başlıca sebepleri yatırım ortamının yetersizliği, komşu ÷lkelerin daha cazip alternatifler sunması ve altyapının ihtiyacı karşılamaktan uzak olmasıdır. Bununla birlikte Türkmenistan tekstil alanında ÷lkeye yabancı sermaye çekme konusunda daha başarılı olmuştur. Türkmen makamlarının her fırsatta yabancı sermayeye destek verdiğini ifade

etmesine rağmen, bugüne kadar olumlu bir yatırım ortamı yaratmak için gerekli olan siyasi ve makroekonomik reformlar yapılabilmemiş değildir. Enerji, telekomünikasyon ve ulaştırma sektörleri özelleştirme kapsamı dışında bırakılmış olup sadece perakende ve hizmet sektörlerindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi gerçekleşmiştir. Türkmenistan'da Türk firmalarının ve vatandaşlarının yaptığı yatırımların toplamı yaklaşık 260 milyon USD civarındadır. Türk firmaları, özellikle tekstil alanında büyük projelere imza atmışlar ve kurdukları modern tekstil tesisleri ile Türkmenistan'da tekstil sanayinin temelini oluşturmuşlardır.

2-1-2-2-3. Kazakistan

Kazakistan göreceli olarak açık bir dış ticaret rejimine sahiptir. İthalat ve ihracatın 2006 yılı GSYİH'sındaki payı sırasıyla %30 ve %49'dur. Ülke, dış ticarete liberalizasyon yönünde çeşitli adımlar atmaya 1994 yılında başlamıştır. Buna bağlı olarak tüm ithalat kotaları feshedilmiş, ithalat ve ihracat tarifeleri indirilmiştir. Yüksek miktardaki kayıt edilemeyen ticaret hacmi ithalatın izlediği seyrin takibine yönelik girişimleri güçleştirmektedir. Kazakistan'ın Rusya, Kırgızistan ve Özbekistan ile sahip olduğu geniş ve geçişi kolay sınırlar küçük ölçekli sınır ticaretine olanak tanımakta ancak sınır ticaretinin hacmi dış ticaret verilerine yansıtılmamaktadır. Kayıt altına alınamayan ithalatın büyük çoğunluğu gıda dışı tüketim malları ve ikinci el arabalardan oluşmaktadır. İnşaat malzemeleri ithalatı ve doğrudan yabancı yatırımların sermaye malları ithalatı önemli ithalat kalemleridir. Petrol ve enerji ithalatı başta Rusya'dan gerçekleştirilen kömür ve elektrik olmak üzere düşerken, Özbekistan'dan gaz ithalatı artmaktadır. 2003 yılında petrol ve enerji ürünleri ithalatı 600 milyon \$ tutarında gerçekleşmiştir. Ticaretin gelişmesini sınırlayan en önemli problem, Kazakistan'ın tamamen kara ile çevrili denize kıyısı olmayan bir ülke olmasıdır. Bu nedenle ihracatta ve ithalatta maliyetler çok fazla yükselmektedir. Ayrıca bir diğer sorun da önemli petrol ve gaz ihracatı yollarının ülkenin dünya enerji piyasasındaki en önemli iki rakibi olan Rusya ve İran üzerinden geçmesidir. 2008 yılı verilerine göre Kazakistan'ın toplam ihracatı 66.5 milyar dolar iken, ithalatı ise 37.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

İhracat; Kazakistan sahip olduğu üretim yapısı itibari ile daha ziyade hammadde ve yarı mamul ihracatçısı bir ülkedir. Petrol ve petrol ürünleri, demirli metaller, kimyasallar, makineler, hububat, yün, et, kömür ülkenin başlıca ihraç ürünleridir. İhracatın yarısından fazlasını petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Tüketim malları ihracatı çok sınırlı düzeydedir. Ülkenin başlıca ihraç ürünleri olan petrol, gaz ve metallerin ihracatın önemli bir

kısmını oluşturmaları, Kazakistan'ın dış ticaret dengesini uluslararası mal fiyatlarındaki değişimlere karşı korunmasız hale getirmektedir. Doğu Asya'daki istikrarlı talep artışı metaller ve mineral ürünler sektörlerinin ihracatında artış sağlamıştır. Kazakistan'ın demir ve çelik üreticisi IspatKarmat'ın ihracatında önemli artış gerçekleşmiştir. Şirket, yılda 4 milyon tonluk çelik üretimi gerçekleştirmekte, üretiminin tamamını ihraç etmektedir. Kazakistan bölgedeki en önemli hububat ihracatçılarından biridir. Buğday, ülkenin ihracatı açısından büyük önem taşımaktadır. Hububat ihracatının çoğunluğu Rusya, İran, Çin ve diğer Orta Asya ülkelerine gerçekleştirilmektedir.

İthalat; Kazak ekonomisi yüksek düzeyde ithalata dayalı bir ekonomidir. Ülkede gerçekleştirilen üretimin büyük çoğunluğu petrol ve gaz sektörlerinde yoğunlaşmış olup, sermaye ve tüketim mallarında üretim iç tüketimi karşılayacak seviyede değildir. Sermaye ve tüketim malları gerçekleştiren üreticilerin çoğunluğu ise fiyat ve kalite bakımından ithal malları ile rekabet edebilir düzeyde değildir. Geniş ve açık sınırlarından ülkeye çok sayıda ucuz, kaçak mal girişi gerçekleşmektedir. Petrol sektörü yatırımlarındaki ve üretimindeki artış sermaye malları ithalatındaki artışın diğer bir önemli nedenidir.

Kazakistan dış ticaretinin yönü eski Sovyetler Birliği ülkeleri dışındaki ülkelere yönelmiştir. Bunda Kazakistan'ın dünyanın önde gelen ülkelerine gerçekleştirdiği petrol ihracatından elde ettiği yüksek gelir önemli rol oynamaktadır. BDT ülkeleri dışındaki ülkelerin ihracattaki payı 2004 yılının ilk on aylık döneminde %79'a ulaşırken, ithalattaki payı ise aynı dönemde %53 olmuştur. Diğer yandan Rusya Kazakistan'ın en büyük ticaret ortağı olmasının yanı sıra aynı zamanda Kazak petrollerini dünya pazarlarına ulaştırma konusunda da başlıca geçiş ülkesidir. Bunda iki ülke arasındaki ticareti kolaylaştırıcı uygulamalar ve anlaşmalar rol oynamaktadır. Rusya, Kazakistan'ın tarihsel müttefiki konumundadır. İki ülke arasındaki geçmişten gelen ticari ve siyasi bağlar günümüzde de korunmaktadır. Rusya, Kazakistan'a petrol ve petrol ürünleri, gıda sanayi ürünleri ve gıda hammaddeleri, makine ve ekipman, motorlu taşıt araçları tedarik eden başlıca ithalatçı olma özelliğini korumaktadır.

Kazakistan'ın ulusal gümrük politikası, ülkenin iç ve dış politikalarının önemli bir parçası olarak geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Gümrük politikası, iç pazarın korunması, adil rekabetin teşvik edilmesi ve yabancı yatırımların ülkeye çekilmesini hedeflemektedir. Ortalama gümrük vergisi oranı %8'dir. Ancak genel olarak gümrük vergisine tabi malların tarifeleri yaklaşık % 12-25 olup, ürün kategorisine göre değişmektedir. Rusya, Beyaz Rusya, Kırgızistan ve Tacikistan Kazakistan ile birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu Gümrük Birliği Anlaşması üyesidir. BDT Gümrük Birliği üyesi ülkeler menşeli ürünlerin Kazakistan'a

ithalatında gümrük vergisi uygulanmamaktadır. Buna ilave olarak Kazakistan tüm Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeler ile (Türkmenistan haricinde) ikili tercihli ticaret anlaşmaları bulunmaktadır. Bu ülkelerden ithal edilen ürünler de gümrük vergisinden muaftır tutulmuştur.

2-1-2-2-4. Tacikistan

Türkiye de dahil olmak üzere 96 ülke ile ticaret yapmakta olan Tacikistan'ın 2008 yılında dış ticaret hacmi 4 milyar 275 milyon dolar tutarında gerçekleşmiştir. Bu rakamın içinde ihracat payı 1 milyar 406 milyon dolar ve ithalat miktarı 3 milyar 269 milyon dolardır. Toplam dış ticaret miktarında 11 tane BDT ülkelerin payı %45 oranındadır ve diğer ülkeler de % 55 oranında pay almaktadır. Başlıca ihracat ürünleri alüminyum, pamuk ve gıda ürünleri oluşturmaktadır. İthal ettiği ürünler de: petrol ürünleri, buğday ve undur. ihracat'ın % 15,6 payı BDT ülkelerine yapılmış ve %84,4 payı diğer ülkelere. İthalatta ise, %56,8 oranı BDT ülkelerine ait ve %43,2 diğer ülkelere. Pamuk ihracatı toplam ihraç edilen ürünler arasında %7,3 oranını aldı. Tacikistan'ın pamuk ihracatı gerçekleştirdiği ülkeler: Rusya % 38,9, İran %26,5, Özbekistan %9,6, Letonya %8,8, Bulgaristan %5,6, Türkiye %4,4, Belarus %3,6, Ukrayna %2,1, Çin ve İngiltere %0,02. Doğal gaz ithalatı 453,6 milyon metreküp ve 65,8 milyon dolardır. 2007 yılıyla kıyasladığımızda, miktarın %17,8 azaldığını, fiyatın ise % 19,2 arttığını görüyoruz. (www.dtm.gov.tr)

Yabancı sermaye; 2009 yılı başında, Tacikistan yatırım portföyünde çeşitli ekonomik sektörlere yönelik olan, toplam 1,450 milyar dolar değerinde, 51 tane proje bulunmaktadır. Tacikistan'ın Devlet Yatırım Komitesi ve Devlet Emlak Yönetimi, daha fazla yabancı yatırım çekmek için diğer devletlerle 21 tane anlaşma geliştirildi ve Alt Meclis Parlamentosu tarafından onaylandı. 2008 yılında doğrudan yabancı yatırımlar miktarı 903 milyon dolardır. Son yıllarda Tacikistan'a yapılan yatırımlarında artış gözlemlenmektedir. Yatırımların büyük bölümü hidroenerji sektörüne yapılmaktadır. Yatırımcılar arasında Rusya birinci sırada gelmektedir. Rusya'nın alüminyum firması RusAl, Tacikistan'ın güneyinde yıllık 200 bin ton kapasiteli bir alüminyum fabrikası kuracağını açıklamıştır. 560 milyon dolarlık bir yatırım ile gerçekleştirilecek olan fabrika, 2010 yılında faaliyete geçecektir. Çin yatırımcı ülkeler arasında ikinci sırada yer almaktadır. Çin elektrik iletim hatları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Yatırımların miktarı 620 milyon dolar miktarında hesaplanmaktadır. Üçüncü sırada yer alan İran ise Sanktudinskaya HES-2 inşaatı, yol ve tünel yapımı ile ilgilenmektedir. İran'dan biraz geri kalan Türkiye'nin ise Tacikistan'da turizm ve hizmet sektörlerinin gelişmesine yönelik

yatırımları mevcuttur. Tacikistan'da,160 yabancı sermayeli şirket faaliyet göstermektedir ve bu sayının 2012-2013 yıllarında artması beklenmektedir.

2-1-2-2-5. Özbekistan

2003 yılında 2002 yılına göre, ihracat yüzde 24.7 oranında, ithalat da yüzde 9.3 nispetinde artmıştır. Dış ticaret dengesi ise ihracattaki artışın da etkisiyle 2002 yılına göre 2,7 kat daha yüksek bir bakiye vermiş gözükmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 1,25 seviyelerindedir. Fakat EIU'nun hesaplamalarına göre, ihracat 2.510 milyon dolar ve ithalat 2.187 milyon dolar olup, denge ülke lehine 323 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

İhracat: Özbekistan'ın ihracatının ana kalemlerini pamuk, doğal gaz, petrol ürünleri ve başta altın olmak üzere diğer metaller oluşturmaktadır. İhracatta, 2000 yılında gerçekleşen önemsiz miktardaki artış hesaba katılmazsa, 2003 yılına kadar sürekli bir düşüş görülmüş ve 2003 yılında beklenenin fevkinde bir artış gerçekleştirilmiştir. 2007 yılında, İhracat %40.7 oranında artış göstermesiyle 3.5 milyar dolardan fazla dış ticaret fazlası verilmiştir. Bunun sayesinde altın-döviz rezervi 1.5 kat artmıştır. İhracatta ahzır ürünlerin payı %39 a ulaşmıştır. Yerli üretimin geliştirilmesi kapsamında 270 proje hayata geçirilip,60 dan fazla yeni ürün türünün üretimine başlanmıştır. .

İthalat: Diğer yıllarda olduğu gibi 2003'de de yüzde 44.4'lik oranla makine ve ekipmanlar ithalatın birinci kalemini oluşturmuştur. Bunu yüzde 12.8'le kimyasal maddeler, plastik ve plastik ürünleri, yüzde 10.8'le hizmetler sektörü, yüzde 9.9'la gıda maddeleri, yüzde 7.9'la ham ve işlenmiş metaller, yüzde 2.7'yle enerji ürünleri ve yüzde 12.1'le diğer kalemler izlemiştir. İthalatın yüzde 60'ını oluşturan altı ülkeden Rusya'nın toplam ithalattaki payı yüzde 23.3 Almanya'nın yüzde 9.8, Güney Kore'nin yüzde 7.9, ABD'nin yüzde 7.7, Çin'in yüzde 5.5 ve Türkiye'nin yüzde 4.8'dir.

Özbekistan'a giren yabancı sermayenin büyük kısmı EBRD, Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası gibi uluslar arası kuruluşlardan kaynaklanmakta ve bu sermaye daha çok altyapı ve ithal ikameci sanayileşme projeleri için kullanılmaktadır. 2001 yılında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının toplam yabancı sermaye yatırımları içerisindeki payı yüzde 9'a düşmüşse de, 2002'de bu oran yüzde 24.7'ye ve 2003 yılında yüzde 26.3'e yükselmiş bulunmaktadır. Çeşitli ülkeden gelen yatırımcılar Özbekistan'da ortak şirketler kurarak faaliyet sürdürmektedir. Firma sayıları itibariyle Rusya Federasyonu, Türkiye, ABD ve Pakistan başta gelmektedir. 2007 yılında, yabancı yatırım hacmi yüzde 58 oranında artarak ile 1 milyar olarak gerçekleşmiştir, bunun yüzde 76'sı doğrudan yabancı sermayedir. Yatırım

Programı kapsamında 300'den fazla büyük yatırım projesinin tamamlanmıştır. Tekstil sektörünü geliştirme programı kapsamına alınan 66 işletmeden 34'ü hazır ürün üretimine başlamıştır. 20 işletmede son aşamanın tamamlanmak üzere olduğunu açıklamıştır.

Döviz Kuru: 15 Ekim 2003 itibariyle Özbekistan, Uluslararası Para Fonu (IMF) Sözleşmesi'nin 8. maddesine imza koyarak para birimi Sum'u konvertibil hale getirmiştir. 2006 yılında somun dolar karşısındaki değer kaybı azalmış olup, bu oran 2005 yılında aylık ortalama % 0,9 olarak gerçekleşirken, 2006 yılında % 0,6 oranında gerçekleşmiştir. 2006 yılının ortalarında 1 ABD doları=1.225 som oranında işlem gören kurda yılbaşından itibaren sadece % 3'lük bir düşüş meydana gelmiştir. 2005'te yılın aynı döneminde bu oran % 4,5 nominal kayıp olarak gerçekleşmiştir. Küresel mal fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan yüksek ihracat gelirleri somun değer kaybındaki azalmanın arkasındaki başlıca neden olarak görülebilir. Yavaş ilerleyen nominal değer kaybı eğiliminin, tahmin dönemi içerisinde de devam etmesi ve 2007 yılı sonunda 1ABD doları=1.350 som değerine ulaşılması beklenmektedir. Enflasyon yükselmeye devam etmesi, somun Amerikan doları ve avro karşısında değer kaybedeceğinin ve ihracatın bu bakımdan rekabetçiliğini korumaya devam edeceğinin işaretini vermektedir.

2-1-2-2-6. Kırgızistan

Kırgızistan'ın dış ticaret yapısı çevre ülkeler odaklıdır. Özellikle ihracat söz konusu çevre ülkelerdeki ekonomik koşullara bağlı olarak değişim gösterebilmektedir. Kırgız Cumhuriyeti 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütüne katılarak Orta Asya Cumhuriyetlerinde bu üyeliği gerçekleştiren ilk ülke olmuştur. Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Belarus ve Tacikistan'ı da içine alan Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun da bir üyesidir. Kırgızistan temelde liberal bir ekonomi ve ticaret politikası benimsemektedir. Rusya krizi sırasında Orta Asya ülkeleri sınırlarını kapatarak, yüksek tarifeler uygulamışlardır. Bu dönemde ülkeler arasında kurulmuş olan Gümrük Birliği uygulanamaz hale gelmiştir. Kırgızistan ise bunun dışında kalmış, kısa vadede zarar görmüş ancak sınırları kapatmak yerine batı ve Çin pazarlarıyla ticareti artırmaya çalışmıştır.

Kırgızistan'ın 2006 yılı itibariyle BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkeleri ihracatı içindeki toplamdaki payı %0,3, ithalatı içindeki payı ise %0,5 gibi oldukça düşük bir seviyededir. Kırgızistan 2007 yılında 1 milyar dolarlık ihracat, 2.4 milyar dolarlık da ithalat

gerçekleştirmiştir. Ülke 2002 yılından itibaren düzenli olarak ve önemli miktarlarda ticaret açığı vermektedir. 2007 yılı ticaret hacmi 3,4 milyar dolar civarında gerçekleşmiş olup, %43,8 oranında artış göstermiştir. 2007 yılında ihracat %42,6 artışla 1,17 milyar dolar, ithalat ise %44,2 oranında artışla 2,45 milyar dolar olmuştur. Dış ticaret açığı %164,4 oranında artışla 1,65 milyar dolara ulaşmıştır.

Ülkenin en önemli ihracat kalemi altındır. Kırgız altınının alıcısı ülkeler İsviçre, Birleşik Arap Emirlikleri ve Almanya'dır. Ülkenin tekstil ihracatı ağırlıklı olarak Rusya'ya gönderilen hazır giyim ürünlerinden oluşmaktadır. Ayrıca, Bişkek'teki Dordoy Pazarı da bölgedeki tekstil-hazır giyim ticareti bakımından önemli bir merkez konumundadır. Kırgızistan ihracatında belli başlı maddeler incelendiğinde ise, 224 milyon 740 bin dolar ile değerli metallerin ilk sırada geldiği görülmektedir. Diğer önemli ihraç kalemleri arasında; Kerosin, giyim ve aksesuar, dizel, sebze, çimento, cam, elektrik, oto benini ve pamuk lifi Sayılabilir. Ülkenin tekstil ihracatı ağırlıklı olarak Rusya'ya gönderilen hazır giyim ürünlerinden oluşmaktadır. 2007 ihracatının %26,8'i değerli metaller (altın), %22,4 mineral ürünler, %12,2 tekstil, %6,4 makine, makine ve elektrik donanımları, %5,5 cam, alçıdan, çimento ve tasan ürünlerden oluşmuştur. Kırgızistan ihracatında ilk sırada 234 milyon 626 bin dolarlık ihracat değeri ile Rusya ilk sırada yer almaktadır. Rusya'nın Kırgızistan'ın ihracatındaki payı ise %20,7'dir. 2007 yılında Rusya'ya gerçekleştirilen ihracatın bir önceki yıla oranla %52,6 oranında arttığı görülmektedir. İhracatta Rusya'yı 226 milyon 129 bin dolar ile İsviçre takip etmektedir. İsviçre'nin ihracattaki payı ise %19,9'dur.

İthalat: Kırgız Cumhuriyeti'nin coğrafi izolasyonu ve sınırlı enerji kaynakları ithalatta diğer Orta Asya ülkelerine bağımlılığını perçinlemiştir. Halihazırda Rusya %40,3 gibi yüksek bir oranla Kırgız Cumhuriyeti'nin en büyük ithalat pazarıdır. İthalata ilişkin verilere bakıldığında, Kırgızistan'ın ithalatında BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ülkelerinin payının yaklaşık %63 olduğu görülmektedir. Kırgızistan'ın ithalat yapısında en önemli payı mineral ürünler almaktadır. Toplam ithalatın %8'i kerosin, %7,8'i oto benzini, %5'i dizel yakıt, %2,7'si doğalgazdır. Elektrikli iletişim donanım, parça ve aksesuarların payı %3,2, ilaçların %2,66'dır. 2007 yılında buğday ithalatında önemli ölçüde artışlar yaşanmış, %70'lik artışla 70 milyon dolara ulaşmıştır. Kırgızistan'ın ithalatında yer alan başlıca ülkeler; Rusya (%34,9), Çin Halk Cumhuriyeti (%12,7), Kazakistan (%11,2), Özbekistan (%4,3) ve ABD'dir (%3,4). 2007 ithalatında Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti, Kazakistan ve Özbekistan'ın payları yükselirken, ABD'nin, payı azalmıştır.

2-2. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

2-2-1. Tarihsel Gelişimi Açısından Genel Görünümü

Tarihte ilk Türk devleti olarak kabul edilen Hun Devleti, Milattan Önce (M.Ö.)3 ncü yüzyılın sonlarında Orta Asya’da kurulmuştur. Bu devletin ilk imparatorlarından biri olan Mete’nin (M.Ö. 209-174) tüm göçebe Türk gruplarını kendi otorite ve yönetimi altında bir araya getirmesiyle bölgenin en büyük gücü oluşmuş, Hun İmparatorluğu’nun sınırları Aral ve Baykal Gölüne kadar genişlemiştir. Hun devletinin Avrupa ve Asya Hunları olarak ayrılmasıyla birlikte Türkler, Avrupa’da da siyasal ve kültürel olarak etkin duruma gelmişlerdir. Hunlar, yaklaşık 500 yıl süresince Orta Asya’da hâkim güç olmuşlardır. Hunların ardından 542’de tarih sahnesine çıkan Göktürkler, dünya üzerinde “Türk” adını devlet varlığıyla bütünleştiren tarihteki ilk Türk devleti olan Göktürk Devleti’ni kurmuşlardır. Türk tarihinin Türkçe yazılmış ilk belgeleri olarak kabul edilen “Orhun Kitabeleri” Göktürkler döneminde yazılmıştır. (Yazıcı,1990: 178)

Türklerin İslamiyet’e girdikten sonra kurdukları ilk devlet Karahanlılar, ikincisi ise Volga Bulgarları olmuştur. 11. yüzyıldan itibaren Siri Derya boyundaki Oğuzların, Selçuklu hanedanının idaresi altındaki İran coğrafyasına kaymaları ile Türk tarihinin seyri değişmiştir. Selçuklular zamanında İran bölgesi dahil, bütün Ön Asya tamamen Türklerin egemenliğine girmiş, özellikle 1071’de Malazgirt Savaşı’nın kazanılması, Anadolu’nun kapılarını tamamen Türk topluluklarına açmıştır. Anadolu Selçukluları, yeni vatanlarında ilk ciddi devletlerini kurmuşlar, daha sonra, Anadolu Selçuklu Devleti’nin yerini Osmanlı Devleti almıştır. (Taşağıl, 1995: 21)

2-2-2. Ticaret Potansiyeli Açısından Genel Görünümü

2-2-2-1. Türkiye-Azerbaycan Arasındaki Ticaret

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin gündemindeki en önemli konu Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı'dır. Hattın inşaatı 2005 yılında tamamlanmış Mayıs 2006'dan itibaren Azeri petrolü Ceyhan Limanı'ndan dünya pazarlarına ihraç edilmiştir. İkili ticaret hacmimiz 2003'den bu yana yılda ortalama %40 oranında artarak, 2007 yılı ilk 11 aylık döneminde 1.2 milyar Dolar'ı aşmıştır.

Tablo 1 Türkiye-Azerbaycan İkili Ticari Verileri : (www.iztomuze.org)

	İhracatımız	İthalatımız	Hacim	Denge
2003	315	123	438	192
2004	401	135	536	266
2005	524	271	795	253
2006	692	333	1025	359
2007	1047	329	1377	718
2008	1667	928	2595	739
2009	1399	752	2152	646

Ticaret dengesi önemli ölçüde ülkemiz lehine gerçekleşmektedir. Dış ticaretimizde en önemli ihracat kalemleri arasında makine ve teçhizat, plastik ve ürünleri, elektrikli aletler, demir/çelikten eşya, motorlu taşıtlar yer almaktadır. En önemli ithalat kalemleri içinde ise petrol ve ürünleri, plastik ve ürünleri ile bakır ve bakır eşya bulunmaktadır. Türkiye, Azerbaycan'ın petrol dışı sektörlerine en fazla yatırım yapan ülkedir (%45 pay). Türk şirketlerinin enerji dışı sektörlerde yatırımlarının tutarı yaklaşık 2,5 milyar dolar'dır. Azerbaycan'ın enerji sektöründeki Türk yatırımları 2,5 milyar Dolar'ı bulmuştur. Böylelikle Azerbaycan'daki toplam Türk yatırımları 5 milyar dolara yaklaşmaktadır. Türk müteahhitlerinin Azerbaycan'daki iş miktarı 2007 yılında 2.8 milyar dolar'dır.

2-2-2-2. Türkiye-Türkmenistan Arasındaki Ticaret

Türkiye-Türkmenistan ekonomik ilişkileri, ülkemizin Türkmenistan'ın dış ticaretinde sahip olduğu önemli pay ve bu ülkede yerleşik müteahhitlik firmalarımızın gerçekleştirdikleri geniş çaplı projeler sayesinde gelişmekte ve çeşitlenmektedir. Küresel mali krize rağmen 2009 yılında, 2008'e kıyasla artış gösteren ticaret hacmimiz 1.2 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ülkemiz Türkmenistan'dan pamuk ve tekstil ürünleri ile petrol yağları ithal ederken, Türkmenistan ülkemizden işlenmiş gıda ürünleri, inşaat malzemeleri, makine ve teçhizat ithal etmektedir.

Tablo 2 Türkiye-Türkmenistan İkili Ticari Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
2007	339,9	396,7	- 56,3	736,6
2008	662,9	389,3	273,6	1.052,2
2009	945	327,5	617,5	1 272,5
2010 (Ocak- Temmuz)	646,2	189,7	456,5	835,9

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Bağımsızlığın ilk yıllarında Türkmenistan'da faaliyet göstermeye başlayan büyük şirketlerimiz yerlerini zamanla KOBİ'lere bırakmıştır. Toptan ve perakende satış şeklinde faaliyette bulunan Türk KOBİ'leri daha ziyade, inşaat malzemeleri, mobilya, konfeksiyon / ayakkabı, elektronik ürünler, beyaz eşya ile otomobil ticareti yapmaktadırlar. Türkmenistan'da 1991 yılından 2009 yılı sonuna kadar 16,6 milyar dolar değerinde, toplam 603 proje gerçekleştiren Türk şirketlerinin Orta Asya'da en çok proje üstlendikleri ülke Türkmenistan'dır. Türkiye ayrıca Türkmenistan'a en fazla yatırım yapan ülke konumunu da muhafaza etmektedir; Türkmenistan'a yönelik doğrudan Türk yatırımlarının miktarı 2009 yılı sonu itibarıyla 1,25 milyar dolara ulaşmıştır. (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-turkmenistan-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>)

2-2-2-3. TÜRKİYE-KAZAKİSTAN ARASINDAKİ TİCARET

Kazakistan ülkemizin bölgedeki en önemli ticari ve ekonomik ortaklarından. İkili ticaret hacmimiz, 2008’de 890 milyon doları ihracat, 2,3 milyar doları ithalat olmak üzere 3 milyar doları aşmıştır. Küresel ekonomik krizin etkisiyle 2009 yılında ticaret hacmimiz 1.7 milyar dolara gerilemiştir. Kazakistan’a ihracatımızda başlıca kalemleri, makine ve cihazlar, plastikten mamul eşya, elektrik makine ve cihazlar; ithalatımızdaki başlıca kalemleri ise bakır, demir-çelik ve mineral yakıtlar oluşturmaktadır. Yatırımcılarımızın başta petrol, telekomünikasyon, otelcilik ve bankacılık alanlarında olmak üzere Kazakistan’daki toplam yatırımları 2 milyar dolar civarındadır.

Tablo 3 Türkiye-Kazakistan İkili Ticari Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
2007	1.080	1.284	-204	2.364
2008	890,5	2.331,9	-1.441,4	3.222,4
2009	633,5	1.348,9	-715,4	1.982,4
2010 (Ocak- Temmuz)	416,7	1.327,6	-910,9	1.744,3

Kaynak: TÜİK

Türkiye, sermaye miktarı açısından ABD, Güney Kore ve İngiltere’den sonra Kazakistan’daki en büyük dördüncü yatırımcı ülke konumundadır. Ülkedeki yabancı sermayeli şirket sayısı bakımından ise ilk sıradadır. 2010 yılı verilerine göre Ülkede 400’ün üzerinde Kazak-Türk ortak sermayeli işletme faaliyette olup, % 100 Türk sermayeli şirketlerin sayısı ise 130’u bulmuştur. Kazakistan’daki Türk yatırımları % 90’a yakını yerel halk olmak üzere, 13.000-14.000 kişiye istihdam yaratmıştır. Ülkedeki en önemli Türk işverenleri, istihdamın % 22,7’sini yaratan inşaat firmalarıdır. Başkent Astana’nın %60’ından fazlası Türk firmaları tarafından inşa edilmiştir. (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-kazakistan-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>)

2-2-2-4. TÜRKİYE-TACİKİSTAN ARASINDAKİ TİCARET

Tacikistan’la ikili ticaret hacmimiz, 2009 yılında 126,4 milyon doları ihracat, 107,2 milyon doları ithalat olmak üzere 233 milyon dolar olmuştur. İkili ticaret hacmi Türkiye ile Tacikistan arasındaki dış ticaretin en önemli kalemini oluşturan Türkiye’nin alüminyum ithalatının miktarına bağlı olarak değişmektedir. Tacikistan ile ikili ticaretimizde son dönemde görülen artış eğilimine rağmen, iki ülke arasındaki ulaştırma imkânları hala yetersiz düzeydedir. Tacikistan’dan ülkemize en çok işlenmiş alüminyum, pamuk ve pamuktan dokumalar ihraç edilirken; Türkiye’den ise Tacikistan’a alüminyum tozu, halı ve yer kaplamaları, çelik, plastikten borular ve parçaları, temizlik ürünleri, çikolata ve kakao içeren diğer gıda mamulleri ihraç edilmektedir.

Tablo 4 Türkiye-Tacikistan İkili Ticari Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
2007	118,1	143,3	-25,2	261,4
2008	176,4	147,7	28,7	324,1
2009	126,4	107,2	19,2	233,7
2010 (Ocak- Temmuz)	68,08	145,9	-77,1	214,9

Kaynak: TÜİK

Türk firmalarınca Tacikistan’da gerçekleştirilen doğrudan sermaye yatırımları 11,5 milyon dolar seviyesindedir. Ülkemizde ise 1,1 milyon TL tutarında kayıtlı Tacik sermayeli 9 firma faaliyet göstermektedir. Türk firmaları, Tacikistan’da özellikle yabancı finans kuruluşları tarafından finanse edilen ve uluslararası standartlarda ihale edilen projelere ilgi göstermektedir. Türk müteahhitlik firmaları şimdiye kadar Tacikistan’da yaklaşık 420 milyon değerinde toplam 28 proje üstlenmişlerdir.

2-2-2-5. TÜRKİYE-ÖZBEKİSTAN ARASINDAKİ TİCARET

Tablo 5 Türkiye-Özbekistan İkili Ticari Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
2007	225,6	613,8	-401,8	839,4
2008	337,1	580,8	-243,7	917,9
2009	279	413	-133,9	692
2010 (Ocak- Temmuz)	138,7	516,7	-378	655,4

Kaynak: TÜİK

Özbekistan, Türk firmalarının Avrasya'da imalat sektöründe en fazla yatırım yaptıkları ülkelerden birisidir. Yatırımcılarımızın, Özbekistan'da en çok yöneldikleri sektör tekstildir. Türk şirketleri inşaat ve otelcilik sektörlerinde Özbekistan'da güçlü sayılabilecek konumdadırlar. 1992-2009 yıllarında Özbekistan'da gerçekleştirilen Türk müteahhitlik hizmetlerinin toplamı yaklaşık 987 milyon dolardır. İki ülke arasında mevcut 1992 tarihli Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ile 1995 tarihli Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması'nın tadil edilmesi çalışmaları devam etmektedir.

2-2-2-6. TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN ARASINDAKİ TİCARET

Kırgızistan'da çıkan iç savaş ve 2009 krizi nedeniyle dış ticaretimiz 2009 yılında ithalatta % 35, ihracatta ise % 27 oranında azalmıştır. 2009 yılı toplam ihracatımız 140 milyon dolar, toplam ithalatımız ise 30 milyon dolardır. Bu ülkeye ihracatımızda ilk sıralarda özel dokunmuş mensucat, değerli taşlar, plastik ürünler, ahşap eşya ve mobilya, halı, tekstil mamulleri, elektrikli makine ve cihazları yer almaktadır. Kırgızistan'dan gerçekleştirdiğimiz 48 milyon dolarlık ithalatımızda ise sebze-meyve, ham deri, örme giyim eşyası gibi ürünler önde gelmektedir. İki ülke arasında bir Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA) akdine yönelik müzakereler 2008 yılında başlatılmıştır.

Tablo 6 Türkiye-Kırgızistan İkili Ticari Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
2008	191,3	47,9	143,3	239,3
2009	140	30	110	170
2010 (Ocak- Temmuz)	67,3	14,7	52,6	82

Kaynak: TÜİK

Ülkede faaliyet gösteren 300 kadar Türk girişimcilerinin büyük çoğunluğu kendi kaynakları ile yatırım yaparak, küçük sermaye birikimleri ile büyüyen KOBİ'lerdir. 1995 yılından bu yana yaptığı 300 milyon dolarlık yatırımla Türkiye yabancı yatırımcılar arasında 5. sırada yer almaktadır. Kırgız-Türk ortaklığıyla kurulan şirketler ile %100 Türk sermayeli şirketler gıda ve içecek üretimi, bankacılık, mobilya, plastik, eğitim / inşaat malzemeleri üretimi, tekstil, hazır giyim, dericilik, otel-süpermarket-restoran-fırın işletmeciliği ve inşaat/yapım alanlarında faaliyet göstermektedir. Ülkede faaliyet gösteren işadamlarımız Kırgızistan-Türkiye İşadamları Derneği (KITİAD) bünyesinde bir araya gelmektedir.

2-2-3. ENERJİ POTANSİYELİ AÇISINDAN GENEL GÖRÜNÜMÜ

2-2-3-1. ENERJİ POLİTİKASI

Günümüzde tükettiği enerji kaynaklarından yarısını ithal etmekte olan Türkiye’de uygulanan enerji politikaları, dünya enerji sektörünün genel durumundan büyük ölçüde etkilenmektedir. Enerji tüketiminde ithalatın payı yüzde 70 düzeyindedir. Enerji açısından yüksek orandaki dışa bağımlılığın yanı sıra, doğal gaz ithalatının yüzde 65’i Rusya Federasyonundan yapılmaktadır ve bu durum da, enerji güvenliği açısından önemli sıkıntılara neden olmaktadır. Stratejik bir geçiş ülkesi olan Türkiye, aynı zamanda enerji pazarı olmaya aday bir ülkedir. Bu nedenle petrol ve doğalgaz ithalatında kaynak çeşitliliği, arz güvenliği ve sürekliliğinin sağlanması açısından, geniş kapsamlı enerji taşıma projelerinin geliştirilmesi Türkiye için büyük önem taşımaktadır.

Orta Doğu ve Hazar Bölgesini, Akdeniz ve Avrupa’ya birleştiren hemen hemen tüm kara ve deniz güzergahları Türkiye’den geçmektedir. Türkiye mevcut boru hatlarının yanı sıra, pek çok yeni projeye de dahil olmuştur. Bu projelerin bitirilmesiyle Türkiye, yakın gelecekte Doğu-Batı Enerji Koridoru olmasının yanı sıra, Kuzey-Güney Enerji Koridoru olmaya aday, AB ülkelerini enerji krizinden kurtaracak kilit ülke konumuna gelecektir. Böylece AB ile kurulacak enerji işbirliği, tam üyelik sürecinde Türkiye’nin önemini daha da artıracaktır.(http://www.baksam.com/news/kuresel_enerji_politikalari_ve_turkiye/2010-02-06-758)

3. BÖLÜM

3-1. ORTA ASYA VE TÜRKİYE AÇISINDAN İKTİSADİ ÖRGÜTLENMELER

Bu bölümde Orta Asya ülkeleri ve Türkiye'nin üyesi olduğu iktisadi kuruluşlar üzerinde durulmakta ve bu kuruluşların kuruluşlarından günümüze kadar geçen zamanda sosyal-ekonomik ve politik yönden bize yardımcı olmaktadır. Özellikle Avrupa Birliği'nin kuruluşundan günümüze kadar sırasıyla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu daha sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu ve en son olarak Avrupa Birliği şeklinde genişleme süreci yaşamıştır. Karadeniz ekonomik İşbirliği ise Avrupa birliğine alternatif olmakla birlikte balkanlardaki iktisadi örgütlenmeler açısından oluşan boşluğu dolduracak önemli bir bütünleşme çabasıdır. Bağımsız Devletler Topluluğu ise SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler arasındaki önemli bir iktisadi örgütlenme örneğidir. Diğer iktisadi örgütlenmeler ise Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki bütünleşme sürecinde bize yardımcı olabilecek iktisadi örgütlenme örnekleridir.

3-1-1. AVRUPA BİRLİĞİ (AB)

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da bir “Birliğin” meydana getirilmesine yönelik önemli fikirler üretilmiş olmasına rağmen bunların olgunlaşıp benimsenmesi ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında mümkün olmuştur. Bu sürecin ilk sonucu, siyasi temelli ve insan haklarını koruma, çoğulcu demokrasiyi sağlama amaçları üzerine kurulmuş bir uluslararası örgüt olan Avrupa Konseyi’nin 1949 yılında Strazburg’da kurulması olmuştur.

Amerika Birleşik Devletleri Avrupa’da meydana gelen bu yeni birleşme sürecine iktisadi açıdan Marshall Planı ile destek vermiş, Kuzey Atlantik Antlaşması’nın (NATO) imzalanmasıyla da istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Marshall Planı ile sağlanan yardım Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD) çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Avrupa Konseyi ve OECD’nin bütünleşmiş Avrupa projesini hayata geçirebilecek bir yapıya sahip olmaması, Avrupa devletlerinin daha sıkı işbirliği modelleri oluşturmaya yönelik çabalarını hızlandırmıştır. Bu noktada, 9 Mayıs 1950’de Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman, eski Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Jean Monnet’in tasarısına dayanan ve birleşik Avrupa’nın temellerini atan Schuman Planı’nı yayımlamıştır.

Schuman Planı, Avrupa’da barışın korunması için Fransız-Alman dostluğunun şart olduğunu belirtiyor ve bu çekirdek etrafında Avrupa’nın bütünleşmesi gerektiği görüşünü esas alıyordu. Plana göre, yüzyıllardır Avrupa’da süregelen Fransız-Alman çekişmesini ortadan kaldırmanın yolu, yüksek bir otoritenin yönetimi altında, Fransız-Alman ortak kömür ve çelik üretimini sağlamak ve söz konusu örgütü bütün Avrupa ülkelerinin katılımına açık tutmaktır. Savaş sanayiinin temel giderleri olan kömür ve çeliğin bir üst otoritenin yönetimi altında alınması Fransa-Almanya arasında çıkabilecek olası bir savaşın düşünülemez değil fakat maddi olarak imkan dışı bir duruma sokuyordu. Bunun yanı sıra, bu plan çerçevesinde ortak bir Pazar yaratılmasına yönelik görüşmelerde 9 Mayıs 1950 tarihinde başlatılmıştır

Bu çerçevede sürdürülen müzakereler neticesinde, 1951 yılında Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg (Altılar) Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nu (AKÇT) kuran anlaşmayı –Paris Antlaşması- imzalamıştır. Yeni kurulan bu Topluluğun amaçları 2. Madde de üye ülke ekonomilerinin gelişmesine katkıda bulunmak, ortak pazarın oluşturulmasıyla tam istihdamı gerçekleştirerek işsizliği önlemek ve refah seviyesini arttırmak olarak belirlenmiştir. Bunun dışında sektörde tekelleşmenin önlenmesi, yatırımların hızlandırılması ve uluslararası ticareti geliştirerek yabancı piyasalarda adil fiyatların sürdürülebilmesi de hedefler arasında yer almıştır. (Erçin, 2002: 3)

Avrupa Ekonomik Topluluğu, AKÇT'ye üye altı ülke tarafından 1957 yılında Roma Antlaşmasının imzalanmasıyla geniş kapsamlı bir ekonomik birleşme meydana getirmek amacıyla kurulmuştur. AET'nin öngörmüş olduğu entegrasyon diğer iki topluluğun aksine (AKÇT ve EURATOM) genel bir ekonomik birleşmedir. (TOBB, 2002: 1)

Sonuç olarak, 1965 yılında kurucu üyelerin imzalamış oldukları “Birleşme Antlaşması” (Füzyon Antlaşması) sonucunda, AKÇT, AET ve EURATOM için tek bir Konsey, Komisyon ve Parlamento oluşturulmuş, bütçeleri birleştirilmiş ve “Avrupa Toplulukları” terimi kullanılmaya başlamıştır. Ekonomik bütünleşmenin önemli bir aşaması olan Gümrük Birliği AB'nin kurucu ülkeleri arasında Temmuz 1968'de tamamlanmıştır.

AB kurucu Antlaşmaları hatırlandığı üzere dinamik metinlerdir. AB, değişen koşullar ve yeni ihtiyaçlar doğrultusunda Kurucu Antlaşmalarında kendi ekonomik ve siyasi geleceğine yön veren değişiklikler yapmıştır. Bu çerçevede 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Topluluklarını kuran Antlaşmalar, ilk kez kapsamlı bir biçimde tadil edilmiştir. Avrupa Tek Senedi ile 1992 yılına kadar Tek Pazar'ın bütün yönleriyle tamamlanması karara bağlanmıştır. Buna ek olarak, Avrupa Tek Senedi ile, basit bir ortak pazar yerine, entegre bir Avrupa Pazarı olarak düşünülen Avrupa İç Pazarının gerçekleştirilmesi için gerekli hukuksal, kurumsal ve siyasal dayanaklar oluşturularak Avrupa bütünleşmesine yeni bir ivme kazandırılmıştır (Oran, 2001: 94)

1 Ocak 1992 tarihinde tamamlanan İç Pazar, AB üyesi ülkelerin ulusal pazarlarını birbirinden ayıran engelleri kaldırarak, tek bir pazar haline getirmiştir. Böylece, daha önce, kişi, mal, hizmet ve sermayenin üye ülkelerarasındaki dolaşımına getirilen engeller ortadan kaldırılmıştır. Kısaca, üye ülke sayısı kadar pazar yerine tam üyelerin oluşturduğu tek bir pazar oluşturulmuştur.

1992 yılında imzalanan ve 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile tamamlanacak bir İç Pazar, tek bir para birimi kullanımı ve üst düzeyde eşgüdümü sağlanan ekonomi politikaları çerçevesinde oluşacak bir Ekonomik ve Parasal Birliğin (EPB) yanısıra, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve Adalet ve İçişleri Alanlarında işbirliğinin de eklenmesi ile, Avrupa Bütünleşmesi, 1950'li yılların başından itibaren en büyük atılımını gerçekleştirerek Avrupa Birliği'ni oluşturdu. Antlaşma ile Parasal Birliğe geçiş için gerekli olan parasal ve mali kriterler de “Maastricht Kriterleri” adıyla belirlendi;

1- Düşük enflasyon oranı: Toplulukta en düşük enflasyona sahip (en iyi performans gösteren) üç ülkenin yıllık enflasyon oranları ile ilgili üye ülkenin enflasyon oranı arasındaki fark 1.5 puanı geçmemelidir.

2- Bütçe Açığı: Üye ülke bütçe açıkları GSYİH'nin % 3'ünü asmamalıdır.

- 3- Kamu Borçları: Üye ülkenin kamu borçları, GSYİH'nin % 60'ini geçmemelidir.
- 4- Faiz Oranı: Herhangi bir üye ülkenin uzun vadeli devlet tahvili faiz oranı, en düşük enflasyon oranına sahip 3 üye ülkenin faiz oranı ortalamasını 2 puandan fazla geçmemelidir.
- 5- Döviz Kurları: Son 2 yıl içerisinde üye ülke parası devalüe edilmemesi gerekir.

Avrupa Birliği kurucu anlaşması daha sonra 1997 Amsterdam ve 2000 Nice Antlaşmalarıyla revize edilmiş fakat tarihsel süreç içerisinde AB'nin ekonomik ve siyasi geleceğine yön veren Maastricht Antlaşması bunlar arasında en çok önem arz edeni olmuştur. Maastricht Antlaşmasıyla öngörülen bağımsız bir Avrupa Merkez Bankası tarafından yönetilecek olan tek paranın 2002 yılında tedavüle sürülmesi AB için önemli bir adım olmuştur. AB'nin Ortak Para Birimi avro 1 Ocak 2002 tarihinde tedavüle sürülmüştür. AB, 2005 yılı itibariyle beş genişleme dalgasını geride bırakmış ve günümüzde 25 üyeli bir oluşum halini almıştır. AT daki başarılar diğer Avrupa devletlerinin de dikkatini çekmiş, bu bağlamda İngiltere, Danimarka, İrlanda ve Norveç bu oluşumlarda yer almak için AET'ye üyelik başvurusunda bulunmuşlardır.

1969 yılında yapılan başvurular kabul edilmiş, iki yıl süren müzakerelerden sonra İngiltere, İrlanda ve Danimarka 1972'de Topluluğa katılmışlar, bu ülkelerin katılımı ile ilk genişleme gerçekleşmiş ve üye sayısı altıdan dokuzaya çıkmıştır. (Norveç halkı ülkede düzenlenen bir referandum sonucunda Topluluğa girmeyi reddetmiştir). İkinci genişleme dalgası Yunanistan ile olmuştur. Yunanistan 1975'de Birliğe tam üyelik başvurusunda bulunmuş, 3 yıl süren görüşmeler sonucunda Yunanistan ile Topluluk arasında Katılım Antlaşması imzalanmış ve onaylandıktan sonra 1981 yılında yürürlüğe girmiştir. Böylelikle Topluluğun üye sayısı 10'a yükselmiştir.

AB'nin üçüncü genişlemesi güneye doğru olmuş, siyasi ve ekonomik nedenlerle sorunlar yaşayan Portekiz ve İspanya'nın 1986'da Topluluğa üyeliği ile üye sayısı 12 olmuştur. İspanya ve Portekiz gibi diktatörlükten yeni çıkmış, ekonomik anlamda sorunlar yaşayan iki ülkenin üyeliği AB'yi gelecekteki dokuz yıl genişleme yerine derinleşmeye itmiştir (Cormick, 1999: 55). Topluluk dördüncü genişleme sürecini Güney Avrupa ülkelerine kıyasla ekonomik olarak daha gelişmiş ve demokrasinin tüm kurumlarının daha iyi işlediği kuzey ülkeleri (Avusturya, İsveç ve Finlandiya) ile gerçekleştirmiştir. Bu ülkelerin üyelik müzakereleri aynı zamanda başlamış ve bu ülkelerin üye devletlerle ortak değerleri taşıması ve refah seviyelerinin yüksek olması nedeniyle, katılım müzakereleri Birlik tarihindeki en kısa sürede (13 ay) tamamlanmıştır (IKV, 2005 : 1).

Bu ülkelerin 1995 yılında katılımlarıyla Birlik, orta ve kuzey Avrupa'ya doğru genişleyerek üye sayısını 15'e çıkarmıştır. AB'nin son genişlemesi 8 Merkezi ve Doğu

Avrupa Ülkesi (MDAÜ), Malta ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimini (GKRY) kapsamaktadır. Soğuk Savaş düzeninin sona ermesi ile bağımsızlıklarını yeni kazanan MDAÜ AB için öncelikli önem halini almışlardır. AB, MDAÜ ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve bu ülkelerin planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişlerini sağlayabilme yönünde önemli adımlar atmıştır. 10 MDAÜ (Bulgaristan, Romanya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Estonya, Litvanya, Letonya, Slovakya, Slovenya), Malta ve GKRY birliğe üyelik bağlamında yaptığı başvurular sonucunda yürütülen müzakereler birkaç yılı almış ve nihayetinde Bulgaristan ve Romanya dışındaki 8 MDAÜ, Malta ve GKRY 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'ye üye olmuşlar ve birliğin üye sayısını 25'e yükseltmişlerdir. Böylelikle AB tarihinin en kapsamlı genişleme dalgasını gerçekleştirmiştir.

2007 yılında Bulgaristan ve Romanya'nın üye olması ile birlikte üye sayısının 27'ye ulaşması beklenen AB, 3 Ekim 2005 tarihinden itibaren Türkiye ve Hırvatistan ile de tam üyelik müzakerelerine başlamıştır. AB günümüzde 450 milyona yaklaşan nüfusu (dünya nüfusunun neredeyse %7'si) ve 8.3 trilyon dolar GSYİH'siyle dünya ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. AB dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının hem ithalatçısı hem de ihracatçısı durumundadır. AB'nin dış ticareti dünya ticaretinin yaklaşık beste birini oluşturmaktadır. Birlik oluşturan ülkelerin kendi aralarında yaptıkları topluluk içi ticaret de hesaba katıldığında, Birliği dış ticareti dünya ticaretinin üçte birinden fazlasına denk düşmektedir. Bu başarıyı sağlayan en önemli faktör ekonomik birliğin gerçekleştirilmiş olmasıdır. Böylelikle birliğe üye ülkeler küresel rekabette kendilerini dış piyasalarda meydana gelebilecek tüm olumsuzluklara karşı korumuşlar ve rekabet güçlerini arttırmışlardır. AB, bugün her ne kadar kurumsal yapısı ve bütçesi ya da daha açık tabirle kendi geleceğiyle ilgili sorunlar yaşıyor olsa da, 1950'lerin başından günümüze kadar geçirdiği evreler ve attığı adımlarla, halihazırda ekonomik bir birlik oluşturabilmek için varolan koşulları bütünüyle gerçekleştirmiş en başarılı bölgesel entegrasyon hareketidir.

3-1-2. AVRUPA SERBEST TİCARET ALANI (EFTA)

Dünyanın gündemini, II. dünya savaşından sonra ekonomik, dinsel, siyasal, ideolojik ve askeri savunma esaslarına dayanılarak oluşturulan birlikler, bölgesel oluşumlar yoğun bir şekilde belirlemiştir. Esas olarak AB'nin kuruluşu daha sonraki bölgesel kuruluşlar için bir model oluşturmuştur. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'nin (European Free Trade Area: EFTA) kuruluşu da tarihi gelişim içinde, AB' nin kuruluşu ile bir paralellik göstermiştir. EFTA, AB'nin kuruluşunu takip eden yakın dönem içerisinde, belkide bir karsı tavrı olarak oluşturulmuştur (Şenses, 1994: 25)

Avrupa Ticaret Bölgesi (European Free Trade Area: EFTA) dünya üzerinde kurulmuş olan Serbest Ticaret bölgeleri içerisinde en önemlilerindendir. Kuruluşu Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kuruluşunun ertesine dayanır. 1957'de AET'yi kuran Roma Antlaşmasını imzalamayan İngiltere'nin öncülüğünde altı Avrupa devleti tarafından Temmuz 1960 yılında oluşturulmuştur. İngiltere için Roma Antlaşmasını oluşturan ortak Pazar ilkesi içinde çok sıkı bir ekonomik ilişkiyi içeren ekonomik bütünleşme uygun değildi. Eğer bu anlaşmayı imzalasaydı İngiliz Devletler Topluluğu (Commonwealth) ile olan tercihli ilişkilerini koparmak zorunda kalacaktı. Topluluğun ortak gümrük tarifesini kabul etmek İngiltere için İngiliz Uluslar Topluluğu'na (Commonwealth) tercihli gümrük tarifesini uygulayamaması sonucu ortaya çıkacaktı.

AET'nin ortak tarım politikası İngiltere'nin tarımda uyguladığı politikası ile çelişmekteydi. Topluluk tarım politikası topluluk bütçesine ağır külfet getiren büyük ölçüde sübvansiyonlara dayanmakta idi. İngiltere ise tarımda üreticilerin gelirlerinin düşmesi durumunda onlara doğrudan yardım yaptığı için İngiltere'ye ağır bir külfet gelecekti. (Karlık, 2002: 494) Bu şartlar altında EFTA, AET'ye girmeyen İngiltere, Avusturya, İsveç, İsviçre, Danimarka, Norveç ve Portekiz arasında 4 Ocak 1960 tarihinde imzalanan Stockholm Anlaşması ile kurulmuştur. 1970 yılında İzlanda üyeliğe kabul edildi; Finlandiya ise ilk başta ortak üye statüsü ile katılmışken 1986'da tam üye olmuştur (Seyidoğlu, 2003: 247). Kurucu üyelerin Avrupa'daki kolonileri olan Faroe Adaları, Grönland, Cebelitarık, ve Malta'da sözleşme kapsamına alınmışlardır.

Roma Anlaşması'nın imzalanması sırasında tüm demokratik Avrupa ülkeleri birliğe üye olmaya davet edilmişlerdi. Ancak yukarıda sözü edilen ülkeler, İngiltere ile birlikte dışarıda kalmayı tercih ettiler. Çünkü İsviçre, Avusturya ve Finlandiya, o günün soğuk savaş ortamında, NATO ülkelerinin oluşturduğu bir birliğe katılmayı, izledikleri geleneksel

tarafsızlık politikasına uygun bulmuyorlardı. İsveç, Norveç ve Danimarka ise ticari ilişkilerini daha çok İngiltere ile yürüttüklerinden, onunla birlikte hareket ediyorlardı. Portekiz'e gelince, o dönemde Portekiz'in uyguladığı siyasi rejim henüz AET'nin gerektirdiği demokratik özelliklere sahip değildi. Bu nedenle EFTA adeta İngiltere'nin AET'ye katılmak için yapacağı görüşmelerde pazarlık gücünü arttırma amacına yönelik 'geçici' bir kuruluş görüntüsü sergiliyordu (Seyidoğlu, a.g.e: 247).

EFTA'nın kurucu anlaşması olan Stockholm Anlaşması sanayi, tarım ve balıkçılık konularında üye ülkelerin kendi aralarında ticareti düzenlemeyi hedeflemektedir. Stockholm Anlaşması EFTA'nın amaçlarını şu şekilde belirler (İTO, 1992: 2).

- Ekonomik faaliyetleri teşvik etmek, tam istihdamı verimliliği, kaynakların tam kullanımı ile hayat şartlarında gelişmeyi sağlamak.
- Anlaşmaya üye ülkeler arasında rekabet şartlarını düzenlemek
- Üye ülkeler arasındaki ticareti koruyucu gümrüklerin ve kotaların kaldırılmasını sağlamak
- OECD ve AET ülkeleri ile yakın bir ekonomik işbirliğinin sağlanması da kuruluşun amaçları arasındadır.

EFTA, gümrük birliğine benzemekle birlikte sadece endüstri malları için gümrük birliği teorisi geçerlidir. Üye ülkeler arasında ticareti serbestleştirmek ve rekabeti sağlamak EFTA'nın temel fonksiyonudur. Avrupa Birliği'nden farklı olarak hizmet ve sermayenin bölge içinde serbest dolaşımı ve dışarıya karşı ortak gümrük tarifesi uygulanması söz konusu değildir. Ayrıca EFTA'yı kuran Stockholm Sözleşmesi sadece sanayi maddelerinin serbest ticaretini öngörmektedir. Tarım ürünleri ile ilgili hükümler yoktur.

EFTA'nın kurumsal yapısı ile AB'den daha basit ve isleyişide daha esnek olup AB'de olduğu gibi organların uluslar üstü yetkisi yoktur. EFTA'nın başlıca üç organı vardır. Bunlar; Konsey, Komite ve Sekreteryadır. EFTA'nın tek karar organı olan konsey'e her üye ülke, bir oy hakkına sahiptir. Konsey sözleşmelerin uygulanmasını kontrol eder, amaçların yerine getirilmesinde karşılaşılan sorunları çözer, diğer ülke ve uluslararası kuruluşlar ile daha yakın ilişkiler kurulmasına yardımcı olur. Konsey'de kararlar ve tavsiyeler genelde oybirliği ile alınır ve bağlayıcıdır. Bazı durumlarda basit çoğunluk yeterlidir. Konsey'in uluslar üstü özelliği olmaması nedeniyle alınan kararları her hükümet kendisi ayrı ayrı uygulamaktadır. Konsey yılda iki kere ticaret ve dışişleri bakanları seviyesinde toplanır. Başkanlık her altı ayda bir değişir. (Karluk,uluslar arası ekonomik..., 2002: 495.)

Konsey, çalışmalarına yardımcı olmak üzere alt komiteler oluşturulmasına da karar verebilmektedir. Komitelerin karar alma yetkisi bulunmamaktadır. Konsey'in sürekli yardımcı komiteleri şunlardır: Danışma Komitesi, Ticaret Uzmanları Komitesi, Ticarete

Teknik Usuller Komitesi, Gümrük Uzmanları ve Mense Komitesi, Ekonomik Komite, Hukuk Uzmanlığı Komitesi, EFTA Ülkeleri Parlamento Üyeleri Komitesi, Ekonomik Gelişme Komitesi, Bütçe Komitesi, Tarım ve Balıkçılık Komitesidir. EFTA'nın organlarından bir diğeri olan Sekreteryanın da herhangi bir yürütme gücü yoktur. Sekreteryaya Cenevre'de çalışmaktadır. EFTA üyesi ülkelerin daha sonraları AET'ye üye olmaları sonucu gittikçe azalmaları, hem EFTA hem de AET ülkelerinin oluşturduğu Avrupa Ekonomik Alanı (EEA) gibi yeni bir oluşumu meydana getirmiştir. Bu çerçevede Danimarka ve İngiltere 31 Aralık 1972'de, Portekiz ise 31 Aralık 1985'de EFTA'dan ayrılarak AET'ye üye olmuşlardır (Balkır ve Demirci, 1989: 31)

EFTA'nın beş üyesi ile (Avusturya, İzlanda, Portekiz, İsveç ve İsviçre) ile AET arasında 1972 yılında imzalanan serbest ticaret anlaşmaları ile EEA temelleri atılmaya başlamıştır. EFTA ile AET arasında yeni ve daha geniş bir ekonomik anlaşma yapmak niyetiyle 1989 yılının Aralık ayında başlayan görüşmeler yaklaşık iki yıl sürmüş ve 1991 yılının sonlarında Avrupa Ekonomik Alanı tam olarak oluşturulmuştur. EEA'nın hedeflerini genel olarak şu şekilde belirleyebiliriz. (Türkiye İçin Yeni Bir İmkan EFTA, 1992: 6)

- Avrupa Topluluğu mevzuatına bağlı olarak malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması.
- Çeşitli alanlarda işbirliğinin kuvvetlendirilmesi.
- Bölgeler arası ekonomik ve sosyal farkların giderilmesi.

1 Ocak 1994 tarihinde yürürlüğe giren bu anlaşma ile gümrük birliği hedeflenmemiştir. Ondokuz üye ülkeden oluşan ve yüksek bir tüketim gücüne sahip halkların oluşturduğu EEA içinde sanayi malları gümrüksüz (serbest) dolaşacak, diğer ülkelere karşı AT ülkeleri ortak gümrük tarifelerini, EFTA ülkeleri de kendi gümrük tarifelerini uygulayacak şekilde bir sistem oluşturulmuştur. (Türkiye için Yeni Bir imkan EFTA, 1992: 6.)

EFTA başlangıçta tamamen AET'nin karşısında İngiltere'nin Batı Avrupa'da bir güç alanı oluşturma düşüncesine hizmet etmiştir. İngiltere bu bölgede daha sıkı bir birleşmeyi kendi çıkarlarına uygun görmemişti ve EFTA İngiltere tarafından ülkenin Avrupa Topluluğu'na girdiği 1972 yılına kadar sadece kendi ticari çıkarlarını maksimize etmesi için kullanılmıştır. Bu sebeplerden EFTA içi ticaret AET içi ticarettten daha az gelişmiştir, ve 1973 yılında İngiltere'nin EFTA'dan ayrılması ve aynı yıl AET ile imzalanan serbest ticaret anlaşmalarının yürürlüğe girmesiyle, taraflar arasındaki ticarete hızla artmaya başlamıştır.

Avrupa Ekonomik Komisyonunun bir çalışmasına göre EFTA'nın kuruluşundan itibaren EFTA üyesi 6 ülkenin AT'ye ve diğer ülkelere yaptığı ihracatın artmadığı birbirlerine ihracatın arttığı şeklinde bir sonuç ortaya çıkmıştır. Özellikle AT pazarında EFTA üyelerinin kendilerince mukayeseli üstünlüklerinin var olduğunu kabul ettikleri, ancak aslında mukayeseli üstünlüklerinin açıkça var olduğu bilinmeyen sektörlerde ihtisaslaştıkları görülmüştür. EFTA pazarında bunun yansımaları 1972 yılından itibaren de AT'ye yapılan ihracatta kendini göstermiştir. (Nebioğlu, 1997: 124) Daha sonraki gelişmeler genişleyen Batı Avrupa pazarının ortaya çıkardığı ölçek ekonomileri şeklinde görülmüştür. Örneğin teknolojik standartlaşma ve malların standartlaşması, ara malı ihracatı olanağının büyümesi ve bunun sonucu olarak da, tamamlayıcılık unsuru olan mallarda sanayi içi ticaretin en üst düzeye çıkması şeklinde bir süreç ortaya çıkmıştır.

1970 li yılların başlarına kadar, EFTA ülkelerinin AT pazarlarındaki küçük ticaret paylarının üzerinde, AT'nin ticaret politikalarının çarpıcı olumsuz etkileri olmuştur. Buna karşın 1973-85 döneminde Norveç dışındaki EFTA ülkeleri AT pazarlarından ilave pay kaparlarken, kendi pazarlarında ve eski EFTA üyesi ülke pazarlarında kayba uğramışlardır. EFTA üyesi altı ülkenin AET-EFTA yapılanmasından kaynaklanan 1980 öncesi dönemdeki net yararı olumsuz yönde olmuştur. 1985 yılından itibaren, AT ile yapılan serbest ticaret anlaşmasının etkisinin ortaya çıkması ile birlikte, AT'ye yaptıkları ihracat 1972 yılı yapısına göre bekleneni oldukça üzerinde olmuştur. 1972 yılında EFTA'nın ihracatında AET'nin payı %4.8 iken 1985 yılında bu oran %53'lere kadar çıkmıştır. Buna karşın EFTA içi ihracat azalarak 1972'de %20 olan oran 1985'de %14.5 kadar düşmüştür. Günümüze gelindiğinde ise EFTA toplam ihracatını %69'luk gibi büyük bir kısmını AB ülkelerine yapmaktadır, bölge içi ihracat ise %10'lar seviyesine gerilemiştir. Bu gelişmelerde 1972'de İngiltere ve Danimarka, 1985'de Portekiz ve 1 Ocak 1995 tarihinde de İsveç, Finlandiya ve Avusturya'nın da EFTA'dan ayrılıp AB'ye katılması da etkili olmuştur.(Nebioğlu, a.g.e, s.126.)

2005 yılında EFTA'da İsviçre, Norveç, İzlanda ve Liechtenstein olmak üzere sadece dört üye ülke kalmıştır. 1991 yılında EFTA ile serbest ticaret anlaşması imzalayan Liechtenstein, 1995 yılında EFTA'ya tam üye olmuştur. Bugün EFTA'nın toplam GSMH'sı 490 milyar, kişi başına düşen milli gelir ise 37.181 euro'dur. Toplam ticaret hacmi 359 milyar euro olup, bu miktar dünya ticaretinin %2,2'sidir. EFTA'nın dünya ihracatındaki payı %2.3 ve dünya ithalatındaki payı ise %1.9'dur. Bölgede Ortalama işsizlik oranı %3.5 ve enflasyon oranı %1.3'tür. Büyüme hızı ise ortalama %1.4'dür. Bu verilerden de anlaşılacağı gibi EFTA dünyanın en büyük serbest ticaret antlaşmaları içerisinde yer alan bir ticari bloktur.

EFTA, dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşması (FTA) sistemini yaratan ticari

bloklardan birisidir. EFTA Bulgaristan, ek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, İsrail, Litvanya, Letonya, Makedonya, Meksika, Fas, Filistin, Romanya, Polonya, Slovakya, Slovenya, Türkiye, AB, Faroe Adaları, Kanada, Sili, Hırvatistan, Kıbrıs, Mısır, Ürdün, ve İnan ile serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Ayrıca EFTA lkeleri, Arnavutluk, Hırvatistan, Mısır, Ürdün, Lübnan, MERCOSUR, Tunus, Ukrayna ve Yugoslavya ile de işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.

3-1-3. İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ VE KALKINMA ÖRGÜTÜ (OECD)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın onarılmasına yardımcı olmak için kurulmuş olan Avrupa iktisadi işbirliği Örgütünün (OEEC) Avrupa ülkeleri kısa zamanda toparlanıp hızlı bir gelişme sürecine girdiklerinden sonra da görevine son verilmedi. Örgüt dağıtılmamış; Amerika ve Kanada'nın da katılımıyla genişletilmiş ve 1961 yılında imzalanan Paris Anlaşması ile İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) isimli yeni bir örgüt halini almıştır (Seyidoğlu, a.g.e: 479-480). Paris Anlaşmasında kuruluşun amaçları üç ana başlık altında ele alınmıştır (Alpar- Ongun, 1997: 227).

- Üye ülkelerde ekonomik istikrar ve büyümeyi sağlamak,
- Üye olmayan ülkelerde kalkınmayı teşvik etmek,
- Dünya ticaretinin ayırıcı olmayan bir temelde gelişmesini sağlamaya çalışmak.

OECD'ye 25 üye ülke vardır. Bunlar: Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Japonya, Lüksembourg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve ABD (<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/ulus/63ekoisltes.htm>)

OECD'nin en yüksek organı konseyidir. Konsey her tür siyasi ve idari kararlarda en üst düzeyde yetki sahibidir. Yılda birkez genellikle Mayıs ayı sonu ya da Haziran ayı başında bakanlar düzeyinde toplanır. Oy birliği ile alınan konsey kararları üye ülkeler için bağlayıcı özellik taşımaktadır. Konseyin altında 14 üyeden oluşan yürütme komitesi vardır. Komitenin 7 üyesi devamlı niteliktedir. Diğer 7 üye ise, sırasıyla diğer ülkeler arasından belirlenir. Yürütme komitesi OECD'nin çalışmalarını izler, konsey toplantılarının hazırlıklarını yapar konsey tarafından kendisine verilen diğer işleri yürütür (DPT, 1995: 62).

OECD batılı sanayileşmiş ülkelere arasında birlik, dayanışma ve işbirliği sağlayan, bu ülkelerin ekonomik ve siyasal konularda görüşlerini belirleyip uyumlaştırmaya aracılık eden bir kuruluştur. OECD çerçevesinde yapılan çalışma ve toplantılarda dünya ekonomisindeki gelişmeler ve üye ülkelerin ekonomik ve mali politikaları incelenir ve gözden geçirilir. Görülen temel sorunlar karşısında ortak tutumlar belirlenir ve ulusal politikalarda uyum sağlanarak olumsuz etkilerden kaçınılması yolunda çalışmalar yapılır. OECD her yıl dünya ekonomisinin genel görünümü ve üye ülkelerin ekonomik gelişmeleri hakkında araştırmalar yaparak yayımlar (Seyidoğlu, a.g.e: 480). Üye ülkelere tarafından gelişmekte olan ülkelere yapılacak yardımların etkinliğinin artırılması amacıyla bu yardımlar örgüt içinde bu amaçla oluşturulmuş olan Kalkınma Yardım Komitesi tarafından yürütülür. OECD de ayrıca çevre kirliliği, enerji sorunları, dünya para sistemi, sermaye hareketleri, ticaretin

serbestleşmesi, bilim ve eğitim, sanayi, insan gücü ve istihdam gibi konularda çalışmalar yapmak ve ortak politikalar belirlemek için kurulan farklı komiteler bulunur. (Seyidoğlu, a.g.e: 480.) Türkiye'nin de üyesi olduğu OECD'nin Türkiye ile ilişkileri üçüncü bölümde incelenmiştir

3-1-4. KALKINMA İÇİN BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (RCD-ECO)

Kalkınma için bölgesel işbirliği (RCD) 18-19 Temmuz 1964 de toplanan dışişleri bakanlarının ortaya koyduğu rapora dayanarak İran Pakistan ve Türkiye devlet başkanlarının 20-21 Temmuzda İstanbul da yaptıkları zirve toplantısından sonra yayınladıkları ortak demeç ile kurulmuştur. (Ertürk,1998: 257) Temmuz 1964'te devlet başkanlarının yaptığı ilk toplantıda, RCD' ye üye ülkeler bu üçlü işbirliği için hedeflenen aşağıdaki amaçlara ulaşma konusunda bir sekretarya ve planlama komitesi kurulması konusunda uzlaşmışlardır. (Dartan-Hatipoğlu- Dikkaya, 2002: 55)

Kalkınma için Bölgesel işbirliği'ni (KİBİ) aralarında ekonomik, teknik ve kültürel işbirliğini sağlamaya yönelik bir örgüt olarak kurmuşlardır. Protokol ilginç hükümler içermektedir. İzmir Antlaşması'nın hükümlerine dayanarak ticaretin geliştirilmesi için ticarete konan tarife ve tarife dışı engellerin tedricen azaltılmasını ve ortadan kaldırılmasını amaçlayan protokol, adil bir dünya ekonomik düzeninin kurulmasına çalışmayı da amaçları arasına katmıştır. Daha da önemlisi RCD ülkeleri arasında 10 yıl içinde bir serbest ticaret bölgesi oluşturulması fikri protokolün en önemli hedeflerinden birini belkide en önemlisini oluşturmaktadır (Ertürk, a.g.e: 259).

RCD'nin kalkınmayı amaçlayan bir entegrasyon hareketi olarak önem verdiği hususlardan biri uzmanlaşmadır. İzmir anlaşmasında da belirtildiği gibi ortak teşebbüslerin bütün ülke pazarlarını hedef alan sanayi dallarında kurulması ve bu konuda uzmanlaşmaya gidilmesi önemli bir politikadır. RCD'nin bu alanda da hükümler getirdiği İzmir anlaşmasında görülmektedir. Bunlardan biri mali teşviklerdir. Gerçektende anlaşmada ortak teşebbüslerin yararlanacağı mali teşviklerin bu alanda ulusal teşviklerden ayrı tutulmaması gerektiği ifade edilmektedir. Yine sanayide tamamlayıcılığın fırsatlarından istifade edebilmek için entegre bir bütün olarak yaklaşmak ve bunun mübadeleye de yaymak gerektiği düşüncesi İzmir anlaşmasında belirtilmiştir. Bu halkanın tamamlanması için Bölgesel Yatırım ve Kalkınma Bankası kurulması gerektiği unutulmamıştır (Ertürk, a.g.e: 260).

Üye ülkelerin gayretleri ile, RCD projesi 1990'lerde hemen hemen bitme noktasına gelmiştir. Sonuç olarak, RCD'nin gelişimi, çok marjinal ve haberleşme ve ulaştırma konularında yürütülen projelerin erken dönemdeki başarıları ile sınırlı kalmıştır. RCD, 1980'ler de, İran' daki devrimin yarattığı dalgalanma, Pakistan'daki politik istikrarsızlık ve Türkiye'nin AET ile ilişkilerine ağırlık vermesi ile birlikte güç kaybetmiştir. Politik karışıklıklar yüzünden bu üç ülke, 1976'un imzaladıkları İzmir Anlaşması ile kurulmasına karar verdikleri bir serbest ticaret bölgesi konusunda da başarısız olmuşlar ve 1979 da İran'da İslam devriminin meydana gelmesiyle İzmir anlaşması askıya alınmış ve RCD'nin çalışmaları durdurulmuştur (Dartan-Hatipoğlu- Dikkaya, a.g.e: 56).

Kurulusundan bu yana RCD'de çeşitli faaliyetlerde bulunulmuş ve ortak ticaret ve sanayi odası, gemicilik hizmetleri, sigorta hizmetleri alanlarında önemli adımlar atılmıştır. Fakat bu işbirliği bugünkü haliyle bir ortak pazar, bir gümrük birliği ya da serbest ticaret sahası özelliği taşımamıştır. İleri düzeyde entegrasyon RCD için uzak bir amaçtır. Fakat kuruluşundan bu yana işbirliği alanları sürekli gelişme göstermiştir. Faaliyetlerin en yoğun olduğu alanlar, ortak amaçlı teşebbüslerin kurulması olmuştur.

Bu teşebbüslerin bir kısmı müştereken kurulması kararlaştırılan projeler, diğerleri ise ihtiyacı olan ülkenin kuracağı projelerdir. Mart 1975'e kadar 10'u üretime geçen 43 proje belirlenmiş bulunmakta idi. Bunların üçü eşit katılımlı projelerdir. Bunlar, Banknot ve Kıymetli Kağıtlar Basım Şirketi (Karaçi), Balı Bearing Aizad Industries Limited Şirketi (Karaçi) ve Alüminyum Sirketi'dir (Tahran). Ortak katılıma konu olmayan Ultramal'ine Blue Projesi ve Shock Absorbes Projeleri Pakistan'da; Tungusten Karbid Boraks ve Borik Asit; ayrıca Santrifuj ve kimya sanayii için özel filtre, yüksek basınçlı insulatörler ve tetrasifin projeleri de Türkiye'de meydana gelmiştir. Petrol ve petrokimya alanında da faaliyetler vardır. Pakistan'da gliserin (ürünlerini Türkiye'ye ihraç etmektedir) Türkiye'de polistiren ve İran'da karbon siyahı projeleri faaliyete geçmiştir (Ertürk, a.g.e: 263).

İran ve Türkiye arasındaki 'demiryolu bağlantısı 1971'de kurulmuştur. 1970'lerin ortalarında, RCD komitesi, bölgesel ticareti kolaylıkla geliştirebilecek malların belirlenmesi çabası içine girmiştir. Bütün gayretlere rağmen bölge ülkeleri arasında ticaret o yıllarda fazla geliştirilmemiş ve ancak bu ülkelerin toplam ticaretlerinin %2'si kadar olabilmıştır. Bu dönemde Pakistan'ın İran'a ihracatı 199 milyon dolar, Türkiye'ye ihracatı ise 26.3 milyon dolardır. 1986'da bu rakamlar sırasıyla 59 milyon ve 2.2 milyondur. İran'ın Pakistan'a ihracatı 1980'de 2 milyon dolar Türkiye'ye ihracatı ise 26.3 milyon dolardır. 1986'da bu rakamlar sırasıyla 63 milyon ve 805 milyon olmuştur. Türkiye'ye ihracatının büyük bir kısmını petrol

oluşturmaktadır. Türkiye'nin bu ülkelere ihracatı ise 1980'de 90 milyon dolar, 1986'da ise 820 milyon dolardır. Bu rakamın sadece %1.2'si Pakistan'ladır (Ertürk, a.g.e: 264).

1980'li yılların baslarında her üç üye ülkede yaşanan iç sorunların yatışması ve özellikle İran'da yönetimin istikrara kavuşması sonucunda, RCD yüksek konseyinin 27-29 Ocak 1985 tarihleri arasında Tahran'da yaptığı toplantıda, İzmir anlaşmasında yapılan bir değişiklikle RCD'nin Ekonomik İşbirliği Örgütü adı altında yeniden faaliyete geçmesi karara bağlanmıştır (Karluk, a.g.e: 543).

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Orta Asya ve Kafkasya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, üyelerini ve faaliyet alanını genişletmek için ECO'ya fırsat sağlamıştır. Bağımsızlık sonrası Orta Asya ve Kafkasya'da kötüye giden ekonomik gelişmeler ve bu ülkelerin Türkiye, Pakistan ve İran'la olan dini ve kültürel ortak bağları, bölgede yeni bir ekonomik alan oluşturulması fikrini gündeme getirmiştir. 1992 Şubatı'ndaki Tahran toplantısında, 6 eski Sovyet Cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, , Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) ECO üyeliği için başvuruda bulunmuş ve üyelikleri onaylanmıştır. Bu ülkelere, son dönemde Sovyet işgalini geri püskürtmüş olan Afganistan'ın da katılmasıyla üye sayısı 10'a yükselmiştir. Bu 10 üye ülke, 370 milyon nüfusa ve coğrafi olarak 7.9 milyon km²'lik yüzölçümüne sahip bir örgüt olarak AB ile hemen hemen aynı nüfusa sahip ve AB yüzölçümünün yaklaşık dört katı büyüklüğünde bir coğrafi alana yayılmış olmasına rağmen ekonomik gelişmişlik düzeyi AB'nin çok gerisinde kalmış bir entegrasyondur (Dartan-Hatipoğlu- Dikkaya, a.g.e: 56).

Tahran toplantısı, öncelikli olarak, Orta Asya'daki politik coğrafyanın değerlendirilmesi ve ECO üyeliği bağlamında elde edilen yeni kimliğin muhtemel etkilerinin ele alınmasını amaçlamıştır. Bu toplantıda tartışılan en önemli mevzu, tercihli tarifler sisteminin oluşturulması olmuştur. Tercihli tarife anlaşmasını oluşturan bir protokol Mayıs 1991'de imzalanmış ve 17 Şubat 1992'deki Tahran toplantısında bir ek protokolde değerlendirilmiştir. Bu protokol dört yıllık bir süre için ve otomatik olarak diğer iki yıllık dönem için yenilenebilir bir şekilde üye ülkeler arasında ticaretin serbestleşmesini sağlamaktır. Türk tarafının tavizleri, 37 tarife listesini içeren ürünlerin yasal oranları üzerinde %10'luk bir indirim içermiştir. Bu protokol, ödemeler bilançosundan kaynaklanan nedenlerle ilgili bir madde ve gelişmekte olan ülkeler için ilave edilen bir başka madde yüzünden korumacı bir özellik göstermektedir. Buna ek olarak toplantıda görüşülen konular su alanlarda yoğunlaşmıştır (Dartan-Hatipoğlu-Dikkaya, a.g.e: 60):

- ECO bünyesinde hava taşımacılığının kurulması ve hava ulaşım sisteminin koordine edilmesinde ortak bir düzenleme yapılması;

- ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası'nın kurulması;
- Hazar Denizi'nde petrol araştırılmasında ve ortak deniz politikaları oluşturulmasında işbirliği yapılması;
- Son olarak, Karabağ, Afganistan, Bosna-Hersek, Filistin ve Keşmir konularında da barış görüşmelerinin yapılmasına katkıda bulunmak.

Dünya da ekonominin hızla değişen şartları ışığında ECO'nun yapısını ve amaçlarını değerlendirmek amacıyla 1995'te bir uzmanlar grubu oluşturulmuştur. Bu grubun önerileri doğrultusunda Eylül 1996'da İzmir Anlaşması değiştirilmiştir. Neticede ECO'ya daha iyi islerlik kazandırabilmek için, sadece örgütsel yapı değiştirilmemiş, aynı zamanda karar verme süreci de değiştirilmiştir. 1996 Mayıs'ında Aşkabat'taki 4. Zirve Toplantısında ECO'nun yeniden yapılanması ve 1 Ocak 1997'den itibaren yeni bir projenin uygulamaya konması benimsenmiştir. Buna göre, Türkiye, İran ve Pakistan'dan oluşan kurucu üye ülkeler arasında bu dönemde ilk iki yıl boyunca ECO bütçesinin %90'ını, ikinci iki yılda da %75'ini karşılamayı üstlenmişlerdir. Mevcut ECO Anlaşması şu amaçları içermektedir: (Dartan-Hatipoğlu-Dikkaya, a.g.e: 261.)

- Üye ülke halklarının yaşam düzeyini sürekli olarak iyileştirmek için, her bir üyenin ekonomik kalkınmasını teşvik etmek;
- Üye ülke halklarını sosyal ve kültürel fikir ve eylemler aracılığıyla bir araya getiren kültürel yakınlıklar ve manevi kardeşlik bağları kurmak;
- Dünya ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmak ve uluslararası alanda ortak bir yaklaşım geliştirerek gelişmekte olan ülkelerin ticaret hadlerini bozan ticaret politikalarındaki adaletsizliği ortadan kaldırmaya çalışmak
- Üye ülkeler arasında, birbirlerinin pazarlarına daha serbest girişi sağlayarak ticareti genişletmek;

ECO'nun temel amacının, bir serbest ticaret bölgesi oluşturmaktan çok tercihli tarife sistemi kurmak olduğu açıktır. Gerçekte ECO, kapalı bir sistem olarak tasarlanmamış, tam tersine, dünya ticaretinden daha büyük bir pay elde etmek amacıyla dünyaya açılmayı hedefleyen bir örgüt olmayı amaçlamıştır. ECO Tercihli Tarife Sistemi içerisinde kazanılan tecrübe, bu açıdan çok önemli olacaktır. Öte yandan, RCD'nin, temelde devletin ağırlıklı olduğu faaliyet türünün tersine ECO'nun aktif ve büyük çapta özel sektörün yer aldığı ekonomik kalkınma projeleri taraftarı olduğu da unutulmamalıdır. ECO'nun yönetim ve organizasyon yapısı itibarıyla, birimlerin işleyişi ve özellikleri aşağıdaki şekildedir:(Dartan-Hatipoğlu-Dikkaya, a.g.e. 261.)

- Devlet/Hükümet Başkanları Toplantısı: Bu ECO'nun ana organıdır. Yılda iki kez, gerekli olduğu halde daha fazla sayıda toplanır. Toplantılarda, ECO programları ve projelerinin uygulanması değerlendirilir. Bu toplantılar, ECO Bölgesi'ne bölgesel ve küresel konularda ortak çıkarlar sağlayan görüş alışverişinin yapıldığı bir forum olarak görev yapar.
- Bakanlar Toplantısı: Bu organ, ECO'nun temel karar alma ve politik organıdır. Üye ülkelerin dış işleri bakanları ve hükümetler tarafından atanabilecek bakanlık yetkisine sahip diğer temsilcilerden oluşur. Konsey, üye ülkeler arasında rotasyona tabi olarak yılda en az bir kez toplanır.
- Daimi Temsilciler Konseyi: Bakanlar Konseyi'nin toplanmadığı zamanlarda, Bakanlar Konseyi adına Konsey politikalarını uygulamak, üye ülkelere gerekli kararların oluşumunu sağlamak ve Bakanlar Kurulu kararlarının yürütülmesiyle ilgili uygun çalışmalarını yapmakla sorumlu daimi bir organdır. Daimi temsilciler ve/veya ECO tarafından onaylanan büyükelçilerden oluşur.
- Bölgesel Planlama Konseyi: Her üye ülkenin planlama organları başkanlarından oluşur ve örgütün merkezinde yılda en az bir kez toplanır. ECO'nun uygulanan eylem planlarını değerlendirir ve geliştirir. Taslak programlar, geçmiş programların gözden geçirilmesi ve ulaşılan sonuçların değerlendirilmesi sonrasında Bakanlar Konseyi'ne sunulur.
- Sekreteryaya: Sekreteryaya Tahran'da yerleşiktir. Bu organın temel fonksiyonları arasında şunlar vardır: Planlar başlatmak ve üye ülkelere teklif edilecek faaliyet programları oluşturmak; üye hükümetlerle, Bakanlar Konseyi kararlarının ve örgütle ilgili diğer kararların yerine getirilmesi sürecini izlemek yoluyla bağlantıyı devam ettirmek; ECO'yu ilgilendiren tüm meselelerde bir çözüm yeri konumunu temsil etmek; ECO'nun danışma ajansı konumunu temsil etmek. Genel Sekreter, Bakanlar Konseyi tarafından atanır ve Sekreteryaya'nın basıdır. Görev süresi dört yıldır ve üye ülkeler arasından dönüşümlü olarak tayin edilir.
- Özel Birimler: Özel birimler ve kurumlar, bazı özel işbirliği alanlarında faaliyet gösterirler. Mevcut durum itibarıyla, su birimlerin kurulması planlanmıştır: Tahran'da, ECO Kültür Enstitüsü; Karacı'de, ECO Bilim Vakfı ve İstanbul'da, ECO Eğitim Enstitüsü.
- Bölgesel Kurumlar: Bu kurumlar, ECO'nun kendine has bütçeleri ve yönetsel özerkliğe sahip yapılarıyla ekonomik, ticari ve mali organlarıdır. Bu organlar, ECO Bölgesi'nde finansal ve ticari fırsatlar ve bölgedeki yatırım fonları aracılığıyla ekonomik gelişmeyi teşvik etmeyi amaçlamaktadır;
- ECO'nun Dış İlişkileri: Karşılıklı kurumsal ilişkiler pek çok BM organı ile ve diğer uluslararası organizasyonlar ile yapılmıştır, UNESCO, UNFPA, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği, Avrupa Birliği, İslam Kalkınma Örgütü ve bölgesel ortak kalkınma programları

izleyen başka organizasyonlarla bağlantı kurulmuştur. ECO, ayrıca İslam Kalkınma Örgütü'ne gözlemci üye olarak kabul edilmiştir ve OECD ve İslam Kalkınma Bankası'nın faaliyetlerinden yararlanmaktadır.

RCD'nin ECO'ya dönüştürülmesi neticesinde bu entegrasyonda yaşanan ekonomik yapıda ve faaliyetlerde ki gelişmeler ve değişimleri özetlemeye çalışacağız. ECO ülkeleri arasında serbest ticaret hedefini küçülterek. Tercihli ticaret protokolüyle is götürmek istediği bunda kazanılacak tecrübeyle de serbest ticarete geçileceği düşüncesi realize aşamasına gelmiştir. Tartışmalar ve görüşmeler sonucu protokol taslağına son sekli verilmiş olmakla beraber, ilgili mal listeleri 1992 yılında tespit edilmiştir. Bu şekilde bir entegrasyon için çok gerekli olan ECO yatırım ve kalkınma bankasının kurulması da merkezin hangi ülkede olacağı tartışmalarına kalmış, Türkiye merkezlik etme talebinden yasal gerekçelerle vazgeçmiştir. Buna rağmen henüz faaliyete geçememiştir.(Ertürk, a.g.e: 264)

Altyapının önemine, çalışma ve antlaşmalarda yer verilmesine rağmen, ECO döneminde kara yolu, demir yolu, havacılık gibi alanlarda RCD'de bırakılan yerde kalınmıştır. Telekomünikasyon açısından gündeme getirilen ECOSAT Türkiye bakımından uygulanabilir bulunmamıştır.

Bankacılık ve sigortacılık hakkında çalışmalar devam etmektedir. Bankaların nitelikleri islam bankacılığının uygulanması, ortak teşebbüse konu olacak bankacılık faaliyetleri de görüşülmekte olan fakat henüz sonuç alınmayan çabalardır. RCD'nin ortak sınai teşebbüslerine ve yatırım faaliyetlerine girişilmesi hususundaki politikası, ECO'nun da politikasıdır. Bu konuda üç ortak teşebbüs üzerinde durulmaktadır. Bunlardan biri TÛMOSAN'dır. Bu şirketin faaliyetleri ile ilgili olarak Pakistan'ın IACB şirketi görevlendirilmiştir; bu konudaki çalışmalara devam edilmektedir. İkincisi TESTAS'tır. Bu konuda da henüz bir ilerleme sağlanmış değildir. Una mukabil demir-çelik, çimento, seker ve kimya sanayi, ortak tekne yapımı araştırma geliştirme alanlarında görüşmeler devam etmektedir.

Tarımsal alanda da faaliyetler vardır. Karşılıklı ziyaretler devam etmektedir. Ama henüz bu alanda da somutlaşmış bir gelişme yoktur. Özetleyecek olursak diyebiliriz ki; ECO döneminde elle tutulur bir faaliyete rastlamak ne yazık ki mümkün değildir. Bunun altında yatan sebepler ekonomik altyapılar arasında yoğun olmayan ilişki içerisinde aranmalıdır (Ertürk, a.g.e: 265). Sonuç olarak ECO muhtemel bir başarıya ulaşacak mıdır? Henüz bebeklik döneminde olmasına ve bölgesel işbirliği için tartışılan ihtimallerle ilgili forum olmaktan çıkamamış olmasına rağmen ECO, bazı bölgesel avantajları geliştirmek için kesinlikle iyi bir araçtır (Dartan-Hatipoğlu-Dikkaya, a.g.e: 261).

Kalkınma amaçlı entegrasyonlarda bulunması gereken başlangıç özellikleri şimdi ECO'da da var. Yani ECO zengin saha ve nispeten fakir insanların oluşturduğu bir teşkilat görünümünü vermektedir ancak bu bölgeyi etkin bir entegrasyon sahasına dönüştürebilmek için yapılması gereken ilk şey, altyapıya yani, ulaştırma ve haberleşme ağına ağırlık vermektir. Nitekim, haberleşme imkanlarını geliştirmek amacıyla bir ECO uydusu, ECO hava yolu ve ECO Kalkınma ve Yatırım Bankasının kurulması düşünülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerarası entegrasyonlarda, entegrasyon bölgesi oluşturacak ülkelerin potansiyel rakip, aktüel tamamlayıcı olmaları genellikle kabul gören bir husustur. Çünkü bu tür entegrasyonlarda başlangıçtaki tamamlayıcılık, ülkelerin kalkınma amaçlarına daha uygundur. Bölge ülkeleri geliştikçe ve rekabet alanları genişledikçe, kalkınma hamlesinden etkinlik hamlesine ve safhasına yönelerek kaynak ve gelir dağılımı optimaliteye yöneltilir. ECO ülkelerine bu açıdan değerlendirildiğinde, bir yandan doğal kaynaklarda öte yandan imalat sanayilerinin gelişip olgunlaşma düzeyinde ve aynı düzeyde bulunan sektörler arasında aktüel anlamda farklılıklar tespit etmek imkanı vardır tamlayıcılık ilişkilerinde bu farklılıkları ülkelerin kalkınma hamlesinde kararlı olarak kullanabilmek önemli bir fırsat olarak ortada durmaktadır (Ertürk, a.g.e: 273).

Özetle ifade etmek gerekirse ECO'nun genişlemesi büyük bir atılım olmasına rağmen, iç çelişkilerini çözecek bir atılıma dönüşmesi zaman alacak gibi görünmektedir. Bunun sebeplerini şu şekilde sıralamamız mümkündür: (Ertürk, a.g.e: 274)

- Yeni üye ülkeler sistem durumlarını tam olarak gerçekleştirememişlerdir. Serbest piyasa ekonomisi ve fiyat mekanizması tam olarak kurulamamıştır.
- Para ve para ile ilgili mekanizmalar oturmamıştır. Ülkeler kendi paralarına, döviz ve kambiyo mekanizmalarına sahip değildir.
- İran, Pakistan ve Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilgili ortak politikaları yoktur. ECO, kurucu ülkeler arasında da bu yüzden pek geliştirilememiştir.
- Saha olarak etkin ve büyük bir Pazar olmasına rağmen, satın alma gücü yüksek insan potansiyeli yoktur.
- Bölgede ki siyasi istikrarsızlığın ECO'nun kuruluşundan günümüze değin uzun yıllardır devam etmesi.

3-1-5. GÜMRÜK BİRLİĞİ (GB)

Birbirlerinden gümrük almama esasına dayanan bölgesel bir birleşme olan Gümrük Birliği, serbest ticaret bölgesindeki koşullara ilave olarak birliğe üye ülkelerin serbest dış ticaret politikasını izlemelerini sınırlandırmış olduğundan daha ileri bir aşamayı ifade etmektedir. Üretim, faktörlerinin hareket serbestisi yoktur ama özellikle sanayi mallarında ortak gümrük tarifesinin uygulanması ve her türlü kısıtlamanın kaldırılması söz konusudur. Kısaca; Gümrük Birliği'nde sanayi malları ticaretinde bütünleşme söz konusudur. Mal, kişi, hizmet ve sermaye dolaşım serbestisinden sadece bir tanesi konu dahilindedir.

Gümrük Birliği'nde aynı zamanda üçüncü ülkelere karşı ortak bir ticaret politikası zorunlu olarak uygulanır ve kaçınılmaz olarak mevzuat uyumu sağlanır. Bu açıklama bütünleşme kavramı ile gümrük sistemlerinin birlikte düşünüldüğünü göstermektedir. "Bir ülkenin gümrük sistemi ya mallar arasında ya da ülkeler arasında bir farklılık yaratır. Yani bir ülkenin gümrük sistemi ya malları, geldikleri ülkeye bakılmaksızın kendi aralarında çeşitlerine göre farklı gümrüklere tabi tutar ya da malların cinsine bakılmaksızın hangi ülkeden geldiklerine göre aynı mallara farklı gümrükler uygulanır. Malların orijinlerine bakılmayıp şekillerine göre gümrüklenmesi "gümrük teorisi"nin, geldikleri ülkelere göre gümrüklenmesi ise "entegrasyon teorisi"nin konusunu oluşturur. Söz konusu tanımlama, gümrük birliği kavramının bütünleşme sürecindeki önemini vurgulamaktadır. Hatta birçok düşünür bütünleşmeyi, gümrük birliği ile özdeş tutmaktadır.

Uluslararası alanda kurulan ilk gümrük birliği 1834 yılında Prusya'da oluşturulan Alman Gümrük Birliğidir. Belçika, Hollanda ve Lüksemburg 1932 yılında Benelüks olarak bilinen bir bölgesel kuruluş oluşturmuşlar ve 5 Eylül 1944'de kendi aralarında gümrük birliğini kurmayı amaçlayan anlaşma imzalamışlardır. Fakat gümrük birliği anlaşması ancak 1948 yılında yürürlüğe girebilmiştir. 1 Ekim 1960 tarihinde de Benelüks ülkeleri fiilen gümrük birliğini gerçekleştirmişlerdir. 1789 tarihli ABD Anayasası, 13 eyaletin ayrı ayrı gümrük tarifelerini ortadan kaldırarak ülke için bir gümrük birliği yaratmıştır. Tarihteki bu örneklerine rağmen gümrük birliğinin en önemli ve güncel örneği AET'dir. Topluluğu kuran Roma Anlaşması'nın 9. Maddesi, topluluğun bir gümrük temeline hukukuna dayandırılacağını ve bu birliğin tüm mallar üzerindeki ticareti kapsayacağını öngörmüştür (Karluk, Uluslararası Ekonomi..., 2002: 232).

3-1-6. PETROL İHRAÇ EDEN ÜLKELER TEŞKİLATI (OPEC)

Petrol İhraç Eden Ükelere Teşkilatı (OPEC) 1960 yılında üye ülkelerin petrol politikalarını birleştirmek ve koordine etmek ve bireysel ve ortak çıkarlarını korumak amacıyla kurulmuştur. 251OPEC'in 12 üyesi vardır: Cezayir, Gabon, Endonezya, İran, Irak, Kuveyt, Libya, Nijerya, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Venezuela (<http://www.foreigntrade.gov.tr>, 26 Temmuz 2004). Bu örgütün petrol fiyatlarına yaptığı büyük artışlar 1970lerde dünya ekonomisi üzerinde derin etkiler doğurmuştur. Ancak 1980 lerden sonra örgüt üyeleri içerisinde birlikteliğin bozulması, petrol tüketimindeki azalma ve örgüt-dışı üyelerin İngiltere, Meksika gibi ülkelerinde sağlanan artışlar OPEC'in Dünya petrol piyasasındaki gücünü zayıflatmıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ve bunun doğurduğu anlaşmazlıklar örgütün etkinliğinin daha da azalmasına neden olmuştur (Seyidoğlu, a.g.e., s.481.).

3-1-7. İSLAM KONFERANSI ÖRGÜTÜ (İKO)

İslam Konferansı Örgütü 1969 yılında kurulmuştur. İslam ülkeleri arasında sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel alanlarda işbirliğini gerçekleştirmek, uluslararası toplantılarda İslam ülkelerinin birlik içinde hareket etmelerine yardımcı olmak gibi amaçları vardır. Bölgesel bir birleşme hareketi olarak coğrafi temelli değil, din esasına göre oluşturulmuş olan İslam konferansına üye olan ülkelerin sayısı 47dir (Seyidoğlu, a.g.e: 481-482). Ekonomik açıdan öteki birleşme türlerine göre daha gevsek ilişkilere bağlı bulunmaktadır.

İslam Konferansının Ekonomik ve Ticari, Sosyal, Kültürel olmak üzere üç daimi komitesi vardır. Örgüt çalışmalarını bu komitelere aracılığıyla sürdürmektedir. İslam Dayanışma Fonu ve İslam Kalkınma Bankası da örgütün mali kurumlarını oluşturur. Örgütün iktisadi işbirliği konularıyla görevli temel birimi Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) dır. İSEDAK 1981 yılında kurulmuştur ve örgütün üç daimi komitesinden birisidir. Başkanı ise Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanıdır. İSEDAK'ın görevleri İslam ülkeleri arasında ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla çalışmalar yapmak, öneriler geliştirmek ve İslam Konferansının ekonomik ve ticari konularda almış olduğu kararların uygulamasını izlemektir. İSEDAK, İslam Konferansı üyeleri arasında bir tercihli ticaret sistemi, ticaret enformasyon ağı, standartların uyumlaştırılması gibi projeler üzerinde çalışmaları vardır (Seyidoğlu, a.g.e: 481).

Temelinde Arap-İsrail uyuşmazlığının yer aldığı siyasi olaylara bir tepki sonucu kurulan İslam Konferansı Teşkilatı (İKT), doğal olarak faaliyetlerine politik bir forum olarak başlamıştır. Bununla birlikte, bu politik hareketin etkinliğinin, ortak ekonomik eylemle bütünleşerek sağlanabileceği fikri de daha ilk yıllarda kabul görmüştür. Nitekim, Şubat 1972’de Üçüncü İslam Dışişleri Bakanları Toplantısında kabul edilen İKT Anayasası (charter)’da, İslam camiasının ekonomik gelişimi ve üye ülkelerin üretim kapasite ve imkanlarının arttırılması gibi konulara yer verilmiştir. Böylece, İslam Ülkelerinin karşı karşıya buldukları ekonomik ve sosyal sorunların, İKT çerçevesinde ele alınması ve üye ülkeleri birbirlerine yakınlaştırmaya yönelik muhtemel işbirliği alanlarının ortaya çıkarılması için zemin oluşmaya başlamıştır.

1974 yılında Lahor’da yapılmış olan ikinci İslam Zirve Konferansı, İKT ekonomik işbirliği açısından önemli bir gelişmeye sahne olmuştur. Zirve Bildirisinde, dünya ekonomisindeki gelişmeler ve üye ülkelerin güncel ekonomik sorunlarına işaret edilerek, İKT üyeleri arasında ekonomik işbirliğine duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır. Bu niyet beyanı, üye ülkeler arasında ekonomik işbirliği faaliyetlerinin başlatılması ve geliştirilmesi yönünde İKT’nin harekete geçmesi için bir işaret olmuştur. Böylece, müteakip Dışişleri Bakanları Konferanslarında çeşitli ekonomik konuları içeren yeni kararlar alınmış ve ekonomik alanda faaliyet gösterecek İKT ihtisas kuruluşları ve organlarının kurulması için girişimler başlatılmıştır.

Üçüncü Zirve’de Bilimsel ve Teknolojik işbirliği ile Enformasyon ve Kültürel işler alanında çalışsa yapan diğer iki Daimi Komite ve ekonomik ve ticari işbirliği alanında faaliyet gösterecek olan İKT Ekonomik ve Ticari işbirliği Daimi Komitesi (COMCEC-İSEDAK)’nin kurulmasının kararlaştırılması da, yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. İSEDAK gündeminde ele alınan ve pek çoğu 1984 yılındaki 1. İSEDAK Toplantısında belirlenmiş bulunan, ticari işbirliğine yönelik proje ve mekanizmalar aşağıda açıklanmıştır. İhracatın Finansmanı Programı (EFS) veya Orta Vadeli Ticaret Finansmanı Mekanizması (Longer Term Trade Financing Scheme - LTTFS ihracat Kredisi Sigortası ve Yatırımların Garantisi Mekanizması Tercihli Ticaret Sistemi (TPSOIC) Ticaret Enformasyon Ağı (TINIC) Çok Taraflı Kliring Birliği Standardların Harmonizasyonu. Türkiye’nin de üyesi olduğu ECO üçüncü bölümde daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

3-1-8. GÜNEYDOĞU ASYA ULUSLAR ARASI BİRLİĞİ (ASEAN)

Güneydoğu Asya Uluslararası Birliği (Association of South-East Asian Nations: ASEAN) Japonya'nın bu birlikte olmamasına rağmen Asya-Pasifik bölgesindeki tercihli ticaret anlaşmalarının amiral gemisi konumundadır. Soğuk savaş döneminde, Sovyet tehdidine karşı Asya ülkelerinin korunmak istemesi ve yakın zamanlarda Amerika'nın Vietnam ile savaşa girmesi bu birliğin siyasi ve güvenlik temelinde oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. ASEAN 8 Ağustos 1967 yılında Bangkok'ta imzalanan Bangkok Anlaşması ile Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland arasında kurulmuştur. 1986 tarihinden itibaren ise Brunei Sultanlığı ASEAN'a üye olmuştur.

1995 yılında komünizm ile yönetimi elinde bulunduran Vietnam birliğe dahil olmuştur. Vietnam'ın birliğe dahil olmasıyla ilk defa bir komünist devlet birlik içerisinde yer almış oldu. Temmuz 1997'de ASEAN organizasyonunun 30. kuruluş yıldönümünün kutlandığı toplantıda Kamboçya ve Laos'da birliğe katıldı. Ve son olarak 1998 yılında Myanmar ASEAN'a üyesi oldu (Keegan ve Green, 2003: 107-108).

Birliğin temel hedefi birliğe üye ülkeler arasında ekonomik, politik, sosyal ve kültürel işbirliğini sağlamaktır. Kurulusundan 1975 yılına gelinceye kadar ASEAN önemli bir gelişme gösterememiştir. 27 Kasım 1975 tarihinde birlik üyeleri, ticaret kısıtlamalarını kaldırarak bir serbest ticaret bölgesi yaratmaya karar vermişlerdir. 24 Şubat 1977 tarihinde Bali'de (Endonezya) imzaladıkları Güneydoğu Asya Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile öncelikle tarımsal ve sınai mal üretiminde birlik ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak büyük ölçekli tesis kurulması, bölge ülkeleri arasında ticarete konan engellerin kaldırılması, üçüncü ülkelere karşı ortak hareket edilmesi, ortak enerji siyaseti izlenmesi, uluslararası ekonomik konularda işbirliğinin sağlanması amaçlanmıştır.

Üyesi olan ülkelerin arasında tarifelerde büyük farklılıkların varlığı, örneğin; Endonezya'da gümrük vergileri çok yüksek iken, Singapur'da hiçbir ticareti kısıtlayıcı engelin bulunmaması ASEAN içerisinde çeşitli sorunlara neden olmuştur. 18 Ocak 1977 tarihinde Filipinler ve Singapur, bütün ithal mallardaki tarifeleri %10 oranında arttırmaya karar vermişlerdir. 23 Şubat 1977 tarihinde benzer bir anlaşma bütün üye ülkeler tarafından imzalanmıştır. Bu tercihli ticaret anlaşması, 1 Ocak 1978 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Birlik içinde özellikle petrokimya, kauçuk, suni gübre, kağıt hamuru ve otomobil gibi sanayi dallarında ortaklaşa büyük ölçekli işletmelerin kurulması amaçlanmış olmasına rağmen, bu alanlarda şimdiye kadar önemli bir gelişme sağlanamamıştır. Özellikle 1981 yılında özel bir şirket şeklinde organize edilen ASEAN otomotiv federasyonu, her üye

ülkeden birinde otomotiv sanayinin bir bölümünün kurulmasını amaçlamakta idi. Ancak üyeler arasında çıkan uyuşmazlık, bu girişimin sonuç vermesine engel olmuştur (Karluk, Uluslararası Ekonomik...2002: 549).

Üye ülkelere arasındaki tarifelerdeki büyük farklılıkları ortadan kaldırmak için 1977'de imzalanan Tercihli Ticaret Anlaşması ve 1992 yılında imzalanan Bali Anlaşması ile ASEAN çerçevesinde üyeler arasında siyasi, sosyo-ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi ve bir bölgesel tercihli ticaret alanının yaratılması hedeflenmiştir. Diğer bir deyişle STA 1992 yılında AFTA'ya (ASEAN Free Trade Arrangement) dönüştürülmüştür (<http://www.aseansec.org>).

Esas itibariyle AFTA, Soğuk savaş döneminde, Sovyet tehdidine karşı Asya ülkelerinin korunmak amacıyla siyasi ve güvenlik temelinde kurulan ASEAN'ın, soğuk savaş sonrasında ekonomik sorunlara ve işbirliğine yönelik ilgisinin artması sonucu başlatılan bir girişimdir (ARIFF, 1995, Cilt:18). diğer bir deyişle AFTA soğuk savaşın bitimiyle önemini kaybetmeye başlayan ASEAN'ın derinleşen bir entegrasyon çerçevesinde yeniden yapılanmasını sağlamak amacıyla başlatılan bir girişimdir.

AFTA, diğer serbest ticaret bölgeleri benzer bir şekilde, üye ülkeler arasındaki tarife ve tarife dışı engellerin tercihli bir yapıda kaldırılmasını öngörmektedir. Bu düzenleme çerçevesinde her bir AFTA üyesi, üçüncü ülkelere karşı kendi bağımsız ticaret politikasını uygulayacaktır. Bu çerçevede, AFTA üyeleri arasındaki tarifelerin ve tüm tarife dışı engellerin 15 yıl içerisinde yani 2008'de, %95 seviyelerinden 0 ile %5 Aralığına indirilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak 1994'de Tayland'daki AFTA zirvesinde bu süre 15 yıldan 10 yıla indirilmiş yani AFTA sürecinin 2008 yerine, 2003'te tamamlanması kararlaştırılmıştır. Alınan bu kararlar doğrultusunda 2000 yılında tarifeye konu olan ürünlerin %85'inde tarife oranları 0 ile %5 arasına indirilmesi, 2001 yılında ürünlerin %90'ında bu oran yakalanması, 2002 yılında ise AFTA üyeleri içerisinde ticarete konu olan bütün ürünlerde tarifelerin 0 ile %5 arasına indirilmesi öngörülmüştür. (Cateora ve Graham, 2002: 310) Ancak günümüzde bu hedeflerin gerisinde kalınmış, sadece malların %88'inde tarife oranları 0 ile %5 arasına indirilebilmiştir.

ASEAN'ın 1990 yılında toplam ihracatı 150 milyar dolar, toplam ithalatı ise 153 milyar dolar düzeyinde iken bu rakamlar ilerleyen yıllarla birlikte hızla artmış, 2004 yılında toplam ihracatı 552 milyar dolar, toplam ithalatı ise 500 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir. Öte yandan ASEAN ülkeleri toplam ticaretin büyük bir kısmını grup dışı ülkelere yapmaktadırlar bu durumda Grafik-3'de net olarak görülebilmektedir. 1990 yılında bölge içi ihracat 28, bölge içi ithalat ise 25 milyar dolar seviyelerindeyken bu rakamlar sürekli artarak 2004 yılında bölge içi ihracat 128, bölge içi ithalat ise 115 milyar dolar seviyelerine

ulaşmıştır. Bölge dışı ticaret oranları ise nispeten düşük seviyelerde kalmasına karşın toplam ihracat rakamlarının toplam ithalat rakamlarından daha yüksek olması bölgenin geleceği açısından olumlu bir göstergedir. 1990 yılında bölge dışı ihracat 120, bölge dışı ithalat ise 140 milyar dolar seviyelerinde iken 2004 yılında bölge dışı ihracat 424 milyar dolar, bölge içi ithalat ise 385 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. Diğer bir önemli nokta ise AFTA'nın oluşturulduğu 1992 yılından sonra ASEAN'ın ticaret hacminde meydana gelen gelişmelerdir. AFTA'nın kurulmasından sonra ASEAN'ın artmakta olan ticaret hacmi AFTA ile birlikte bir dinamizm kazanmış ve daha hızlı artmaya başlamıştır. Özellikle bölge içi ticaretin artmasında AFTA'nın çok önemli bir rolü vardır.

1996-2004 yılları arasında ASEAN'ın ticaret hacminde üye ülkelerin ağırlığını ve toplamda ne kadar paya sahip olduklarını daha net bir şekilde göstermektedir. Bölge ticaret hacminin her geçen yıl yükselmektedir. Bölge ticaretinde en yüksek ithalat ve ihracat rakamlarına sahip olan ülkeler sırasıyla Singapur, Malezya, Tayland ve Endonezya'dır. Bu ülkeler son yıllarda gelişmiş dünya ticaretinde önem kazanmaya başlayan ekonomilere sahiptirler.

3-1-9. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU (BDT)

Rusya Ukrayna ve Beyaz Rusya, 8 Aralık 1991'de bir araya gelerek imzaladıkları Minsk Anlaşması ile bir yandan Sovyet Birliği'nin varlığını sona erdirmek öte yandan da BDT ye doğru bir adım atmışlar. Nitekim bundan 13 gün sonra, 21 Aralık 1991'de, üç Baltık Cumhuriyeti (Estonya, Letonya, Litvanya) ve Gürcistan hariç 11 Eski Sovyet Cumhuriyeti BDT'yi kuran anlaşmayı Kazakistan'ın başkenti Almatı'da imzaladılar. Daha sonra, hep Rusya'nın dışında kalmak isteyen Gürcistan da ikna edilince Eylül 1994 yılında 12 üyeli BDT ortaya çıkmıştı (Zagorskiy, 2000: 96).

SSCB'nin dağılmasından sonra ve bağımsız devletlerin ortaya çıkması ile Rusya dış politikasında kendi toplumuna karşı, bu devletlerin yerini belirlemek ve yeni siyaset çerçevelerini formüle etmek gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurucu anlaşmasının imzalanması sırasında, BDT Cumhuriyetleri, sosyo-ekonomik ve askeri stratejik ortamı koruma amacına yönelik davranmışlardır. Rusya yönetimi ise SSCB'nin dağılmasının ardından bu devletleri, kısa sürede BDT çerçevesi içinde toplayabileceğine umut ediyordu. Ancak BDT'nin kuruluşundan itibaren ilk iki yılda merkezkaç eğilimlerin hızlanması ile SSCB döneminde oluşan birliğin dağılma süreci hızlanmıştı. Basta Rusya'nın ve ardından diğer BDT devletlerinin ekonomik dönüşümü,

pazarlama ve özelleştirme ekonomisini geliştirmeye yönelmeleri Rusya'nın, BDT devletleri arasındaki ticaret düzenleyicisi rolünü kaldırmıştı. Fiyatların liberalizasyonu bu devletlerin ticari ve ekonomik ilgilerini değiştirmişti. Ekonomik işbirliği, 1993 yılında ruble para biriminin kaldırılmasıyla tamamen son bulmuştu. Bu da Bağımsız Cumhuriyetleri, üçüncü devletlerle ticari, siyasi ve askeri-politik ilişkiler kurmaya yöneltmişti (Aleksandrovna, 2000: 120).

BDT'nin kuruluşunun ilk zamanlarında Rusya Federasyon'u Topluluğun merkezkaç sürecine engel olmak istemiyordu, çünkü Rusya'ya göre Bağımsız devletlerinin üçüncü devletlerle ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmeleri, onun buralara yaptığı sübvansiyon yükünü hafifletecekti. Aynı zamanda BDT üyelerinin sahip olduğu kaynakların kullanımı, onların iç problemlerini çözmelerine yardımcı olacaktı (Zagorskiy, a.g.e: 100). Merkezkaç eğilimler sonucunda 1993 yılında SSCB'nin sosyoekonomik ve askeri-stratejik sahası tamamen dağılmıştı. Ancak Rusya'nın BDT devletlerine yönelik izlediği dış politikası daha 1992 yılında tartımsa konusu oluşturmaya başlamıştı. Çeşitli siyasi güçler, Rusya yönetimini "yakın çevre"si ile olan ilişkilerini önemsemediği için suçluyorlardı, çünkü onlar nezdinde bu devletler Rusya'nın önemli ilgi ve etki alanı olarak değerlendiriliyordu.

Cumhuriyetleri, BDT üyeliklerinin yanı sıra aralarında meydana getirdikleri küçük gruplaşmalar ve kurmuş oldukları çeşitli kurumlar ile bu topluluğa bağlı kalmadıklarını ortaya koymuşlardır (Ogan, 2002: 55). Oluşturulan bu örgütler arasında GUUAM, Gümrük Birliği 62, Orta Asya Ekonomik Topluluğu 63, Avrasya Ekonomik Topluluğu 64, Kolektif Savunma Anlaşması, Rusya-Beyaz Rusya Birliği, Şanghay İşbirliği Örgütü gibi kurumlar ciddi evrimler geçirmektedir.

BDT'nin Geleceği: SSCB'den "Medeni Boşanma" olarak tanımlanan Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin liderleri 28 Kasım 2006'da bir araya geldiler. 2007 yılı Rusya'nın öne sürmesiyle BDT'nin yılı ilan edilmişti. 21 Aralık'ta 15. yılını dolduracak olan oluşumun içinde yapılanlar ve yapılmayanların Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk'teki son zirvesi ele alındı. Bu zirve, toplantı konusu itibariyle fazla somut projelere imza atamamasına rağmen, Baltık ülkeleri hariç, tüm eski Sovyet Cumhuriyetlerini bir arada tutan bir oluşum olması açısından önem taşıyordu. 2006 yılının Ekim ayında yapılması planlanan BDT zirvesi Rusya ve Kazakistan'ın teklifi üzerine, Rusya-Gürcistan arasında patlak veren gerginlik nedeniyle Kasım ayına ertelenmişti. Zirvenin bu gergin ortamda yapılmasının topluluğun sonunu getirebileceğini sezen Rus ve Kazak yetkililer zirveyi ertelemeyi doğru bulmuşlardı. Hatta basta Minsk'te yapılması planlanan zirvenin, Rusya ve Beyaz Rusya arasındaki gaz fiyatı hususundaki uyumsuzluk nedeniyle Astana'da yapılabileceği işaretleri verilmişti.

BDT'nin dağılmasını önleyen ve zaman zaman bölgesel entegrasyon sürecinin basını çeken diğer bir etken olarak da Kazakistan dikkat çekmektedir. Kazakistan Başkanı'nın Rus gazetesine verdiği röportajda da belirttiği gibi, "BDT'nin temel değişiklikler yaşamaya devam etmesine rağmen Rusya ve Kazakistan bu birliği koruma taraftarlarıdır" (<http://www.inosmi.ru/translation/227323.html>). Kazakistan'ın bu girişimleri son zamanlarda daha çok ülke imajını yükseltmeye verdiği önemden ve SSCB sonrası bağımsızlığını kazanmış ülkeler arasında bölge lideri konumuna gelmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev, 2005 yılında "Orta Asya Devletleri Birliği"nin kurulması ve BDT zirvesinde, BDT'nin AB ile daha sıkı işbirliğine gitmesi önerilerini dile getirmiştir. Ancak Kazakistan, tüm bu faaliyetlerine rağmen Rusya'ya karşı Gürcistan'la sıcak ilişkiler geliştirmeye başlamıştır.

3-1-10. KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ (KEİ)

Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikri, 1980'li yılların sonunda Doğu Avrupa Ülkeleri ve Sovyetler Birliği'ndeki dönüşüm sürecinin hızlandığı bir dönemde doğmuştur. Hammadde ve enerji kaynakları yönünden çok zengin olan eski Sovyetler Birliği'nde savunma ve uzay sanayi gibi alanlara yatırım yapılmış, buna karşılık basta tüketim malları olmak üzere insana yönelik yatırımlar ihmal edilmiştir. Türkiye ise eski Sovyetler Birliği'nin çok fazla ihtiyaç duyduğu ve Batı ülkelerinde pazarlamada güçlük çekebileceği gıda ve tüketim mallarına sahip bulunmaktadır. Sanayileşmede önemli bir asama kaydeden ve yeni bir atılıma hazırlanan Türkiye yanı başındaki bu hammadde ve enerji kaynaklarına, eski Sovyetler Birliği ise gıda ve tüketim mallarına ihtiyaç duymaktadır. Bütün bu yeni koşullar Karadeniz Havzası'ndaki diğer ülkeler için de geçerlidir. Üstelik Sovyetler Birliği'nde birçok Türk Cumhuriyetleri'nin bulunması, ilişkilerin geliştirilmesinde temel etken olabilmektedir. Değinilen tüm bu gelişmeler, Türkiye ile Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında ekonomik işbirliği ve bölgesel bütünleşme girişimi için uygun bir ortam oluşturmuştur. KEİ fikri böyle bir ortamda ortaya atılmıştır.

KEİ, dünyada küreselleşme ve bölgesel düzeyde uluslararası bütünleşme yönünde, siyasal ve ekonomik düzeyde tekrar yapılanma sürecinin bir ürünüdür. Doğu Avrupa'da, ekonomik boyutta serbest piyasa ekonomisine ve siyasal boyutta çoğulcu demokrasiye geçiş sürecinin yarattığı ortamda, konumunu ve zamanlamasını bulan KEİ fikri, öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı bir bölgesel ekonomik işbirliği girişimidir. Başlangıçta KEİ'nin amacının Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında aşamalı olarak bir "serbest ticaret bölgesi" kurulması olduğu belirtilmiş, ancak daha sonra yapılan toplantılarda bu girişimin "ekonomik işbirliği" çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir girişim olarak nitelendirilmiştir.

KEİ'nin ilk kurucu üyeleri Karadeniz'e kıyıdaş olan Türkiye, eski Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'dır. Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine, Bağımsız Devletler Topluluğu olarak Rusya Federasyonu, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan kurucu üye sıfatıyla katılmışlardır. Daha sonra Karadeniz'de kıyısı olmayan Yunanistan ve Arnavutluk kurucu üye olarak katılmıştır. Günümüzde bu birleşme 350 milyon nüfusa sahiptir ve 22 milyon kilometre karelik bir alanı kaplamaktadır (ERTÜRK, a.g.e: 276). KEİ ile ilgili ilk toplantı Türkiye'nin girişimi ile 19 Aralık 1990'da Ankara'da yapılmıştır. Türkiye, eski Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ın resmi delegelerinin yanı sıra, eski Sovyetler Birliği Heyeti içinde; Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Ermenistan Cumhuriyetleri'nin Dışişleri Bakan Yardımcıları yer almıştır. Toplantıda taraflar, Türkiye

tarafından hazırlanan ve önerilen işbirliğinin temel prensiplerini kapsayan taslak üzerinde çalışmışlar, sonuç bildirmesinde "Karadeniz Ekonomik İşbirliği" nin kurulmasında anlaşmaya vardıklarını resmen açıklamışlardır.

12-13 Mart 1991 tarihlerinde Bükreş'te, 23-24 Nisan 1991 tarihlerinde Sofya'da uzman düzeyinde toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılarda KEİ'nin hedefleri ve prensipleri üzerinde ortak bir anlaşmaya varılmıştır. 11-12 Temmuz 1991 tarihlerinde yapılan toplantıda, KEİ Anlaşması metni üzerindeki çalışmalar sonuçlandırılarak, imzaya hazır hale getirilmiştir. Moskova toplantısında taraflar, KEİ Anlaşması'nın yakın bir gelecekte Türkiye'de yapılacak bir toplantıda imzalanması konusunda anlaşmaya varmışlardır. 3 Şubat 1992 tarihinde Türkiye'de; Türkiye, Rusya Federasyonu, Romanya, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Moldova Bakan düzeyinde, Ukrayna ve Bulgaristan ise Dışişleri düzeyinde katılarak, KEİ ile ilgili temel belgeyi parafe etmişlerdir.

KEİ Anlaşması, 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Zirve Toplantısı'nda dokuz üye ülkenin yanı sıra, Yunanistan ile Arnavutluk'un da kurucu üye olarak katıldığı onbir ülkenin devlet veya hükümet başkanları aracılığıyla imzalanarak, resmen islerlik kazanmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği kuruluş sözleşmesini oluşturan Boğaziçi Deklarasyonu 1992 tarihinde Türkiye, Rusya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna devletleri tarafından imzalanmıştır. KEİ, bundan böyle hükümetler boyutunun yanı sıra, parlamenterler, özel sektörler, belediyeler ve hatta hükümetler dışı kuruluşlar boyutuyla; çalışma organları, usulleri ve yöntemleriyle; bankası, İstatistik Veri ve Ekonomik Bilgi Değişimi Koordinasyon Merkezi'yle somut projeleri sonuçlandırabilecek ana öğelere sahip olmuş bulunmaktadır. KEİ'nin uluslararası kimliği de giderek ağırlık kazanmıştır (Yiğit, 2003: 72-73).

KEİ'nin genel amacı coğrafi yakınlık ve ekonomilerin tamamlayıcılık özelliklerinden yararlanarak, bölgenin ekonomik ve ticari potansiyelinin canlandırılması ve Karadeniz'in bir barış, istikrar ve refah bölgesi durumuna getirilmesidir. Bu doğrultuda önce mal ve hizmet ticareti attırılmaya ve hükümetler arası uygun işbirliği koşulları yaratılmaya çalışılacaktır. Fakat uzun dönemdeki amaç, bölge içinde mal, hizmet, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımını sağlamaya yöneliktir. Kuruluşun temel mantığı, üye ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin, öncelikler özel sektör tarafından geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesine dayanır. Ayrıca kamu ve özel sektörlerinin katılımıyla ülkeler arasında işbirliği ve ortak projelerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (<http://www.bsec-organization.org>).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne Katılan Devletler, gerekli hükümetler arası, parlamentolar arası, is çevreleri arası ve finansal birimleri dahil eden etkileyici bir

organizasyon yapısı ortaya koymuştur. KEİ, bu yapı içinde, Katılan Devletler'in Karadeniz Ekonomik İşbirliği'ne ilişkin görüşlerini ve konularını koordine ve senkronize eden ve bürokratik olmayan, etkili bir araç halinde çalışacak tüm olanaklara sahip olmuştur.

Hükümetlerarası birimler, Katılan Devletler'in Dışişleri Bakanları Toplantısı (DİBT)'ni, alfabetik sıraya göre seçilen ve altı ayda bir değişen Dönem Başkanı'nı, Üst Düzey Görevliler Toplantısı'nı, Çalışma Grupları'nı ve uzmanlardan oluşan geçici Özel Çalışma Grupları'nı içine almaktadır ve bu gruplar, Dışişleri Bakanları Toplantıları'nda oluşturulan ve KEİ faaliyetlerini ilgilendiren, somut konularda çalışmalar yürüten yan organlardır. Dışişleri Bakanları Toplantıları'nda alınan karar gereği kurulan Çalışma Grupları (ÇG) şunlardır:

- Bilim ve Teknoloji Konusunda İşbirliğine İlişkin ÇG,
- Bankacılık ve Finans ÇG,
- İstatistik Veri ve Ekonomik Bilgi Değişimi ÇG,
- Ulaştırma ÇG,
- Ticaret ve Endüstriyel İşbirliği ÇG,
- İletişim ÇG,
- Çevre Koruma ÇG,
- Turizm Alanında İşbirliği ÇG,
- Tarım ve Tarımsal Sanayi ÇG,
- Yasalara İlişkin Bilgi ÇG,
- Enerji ÇG,

DİBT tarafından alınan bir karara göre, merkezi İstanbul'da bulunan KEİ Uluslararası Daimi Sekreteryası kurulmuştur. Başlıca görevleri arasında, DİBT için gündem taslaklarının hazırlanması, Katılımcı Devletler tarafından verilen belgelerin dağıtımı, KEİ Toplantılarına idari destek sağlanması ve KEİ belgelerine ait arşiv hizmetlerinin yerine getirilmesi gibi konular bulunmaktadır. Parlamentolar arası birim 1993 yılında Arnavutluk, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna temsilcilerinin KEİ Parlamenter Asamblesi (KEİPA) kurulmasına karar vermesi üzerine faaliyete geçmiştir. 26 Şubat 1993 tarihlerinde İstanbul'da imzalanan bir bildiri ile KEİPA oluşturulmuştur. Amaçları şunlardır;

- KEİ'ye Katılan Devletler'in tarihinden gelen ortak değerlerinden de yararlanarak bu işbirliğinin hedef ve amaçlarını bu ülkelerin parlamenterleri aracılığıyla toplumlarına benimsetmek,
- KEİ bünyesinde ekonomik, ticari, sosyal, kültürel ve siyasi işbirliği faaliyetlerine yasal dayanaklar sağlamak ve KEİ'nin amaçlarının gerçekleşmesine katkıda bulunmak,

- KEİ'ye Katılan Devletler'in, devlet ya da hükümet başkanları ile dışişleri bakanları toplantılarında alınan kararların uygulanması için gerekli yasal düzenlemeleri gerçekleştirmek,
- Karadeniz bölgesinde çoğulcu demokratik yapının ve siyasi istikrarın güçlendirilmesine yardımcı olmak,
- Uluslararası ve bölgesel diğer kuruluşlar ve KEİ Ülkeleri arasındaki işbirliğini geliştirmektir.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Zirve Deklarasyonu hedefleri doğrultusunda oluşturulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi (KEİK), KEİ'ye Katılan Devletler'in is çevrelerini temsil etmektedir. 31 Ağustos 1992 tarihinde İstanbul'da yapılan toplantıda, KEİ Ülkeleri özel sektörleri arasında bir mekanizmanın merkezinin İstanbul'da olması kararlaştırılmıştır. KEİK, is konseyi sistemi üzerinde, onbir taraf ülke arasında ticari ve sınai işbirliğini geliştirme amacına yönelik olarak çalışmaktadır. KEİ'nin finansal birimi, Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası'dır. Bu banka, Yunanistan'ın Selanik şehrinde kurulmuştur. Banka, ortak bölgesel projeleri geliştiren finansmanı sağlayan ve gerçekleştiren ve Katılan Devletler'e gerekli parasal kaynakları sağlayan ana mekanizma fonksiyonunu yerine getirmektedir. Karadeniz Ticaret ve Kalkınma Bankası, KEİ örgütsel yapısı içinde önemli bir finansal destek oluşturmaktadır. Banka'nın üyeleri, KEİ ülkeleri temsilcileri ile uluslararası banka ve finansman kuruluşlarından oluşur.

KEİ, Katılımcı Devletler arasındaki ekonomik işbirliği konusunda etkili bir diyalog kurmak, ekonomik koşulları iyileştirmek ve ortak girişimleri de içine alacak şekilde yatırım projelerini özendirmek ve Karadeniz bölgesinde sürekli bir ekonomik ve büyümenin kolaylaştırılmasını sağlamak amacıyla önerilerde bulunmak ve kararlar almak için uygun bir ortam oluşturmaktadır.

Zirve toplantısı dışında, KEİ'de karar alma yetkisi, Katılımcı Devletler'in Dışişleri Bakanları'na tanınmıştır. KEİ'nin karar verme organı olan KEİ Ülkeleri Dışişleri Bakanları Toplantısı, KEİ'nin isleyisi ile ilgili bütün sorunları karara bağlar. Yardımcı veya yan organlar tarafından sunulan bütün konular, Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda ele alınır ve DİBT gerekli kararları alır, iç Tüzüğü kabul eder ve gerektiğinde değiştirebilir. DİBT, gerekli görüldüğünde yardımcı organlar kurulmasına karar verir, bunların görev alanlarını belirler, uygun gördüğü değişiklikleri yapar ve gerektiğinde görevlerine son verir. Ayrıca, devletlerin veya uluslararası kuruluşların KEİ'deki gözlemci statüsüne ilişkin kararlar da alır.

KEİ çalışmalarının büyük bir bölümü yan organlar tarafından gerçekleştirilir. Yan organlar, kendi ihtisas alanlarına giren konularda DİBT tarafından belirlenen görevlerini

yerine getirirler. Çalışma Grupları denen bu organlar, hangi sıklıkta toplanacaklarına ve toplantı yerine kendileri karar verir ve işbirliği projelerini şekillendirip, kendi ihtisas alanlarına giren konularda ortak girişimlerin gerçekleştirilmesi olasılıklarını değerlendirir.

KEİ'nin fonksiyonel yapısına ilişkin önemli sorunlar oybirliği ile karara bağlanır. KEİ'ye yeni üyelerin alınması, üçüncü ülkelere ve uluslararası kuruluşlara gözlemci statüsü tanınması, KEİ bünyesinde yeni organlar kurulması, bunların görev alanlarının belirlenmesi, değiştirilmesi ya da sona erdirilmesi, iç Tüzük kurallarında değişiklik yapılması, bütün Katılan Devletleri etkileyen mali taahhütler ve benzeri konular oy birliği ile karara bağlanan konulardır. DİBT'nda oybirliği ile alınan kararlar bütün Katılan Devletleri bağlayıcı nitelik taşır. Teknik konulara ya da KEİ'nin çalışmasına ilişkin sorunlar DİBT'nda üçte iki çoğunlukla karara bağlanır.

KEİ'ye Katılan Devletler çok sayıda farklı dilleri konuşmaktadır, bu nedenle KEİ belgelerinde, resmi dil olarak İngilizce kullanılması uygun görülmüştür. Ayrıca KEİ toplantılarında İngilizce ile Rusça'nın resmi dil olması kabul edilmiştir. KEİ'nin mali yönüne gelince; 1994 yılı başında Katılan Devletler, KEİ Uluslararası Daimi Sekreteryası'nın bütçesine yapılacak katkı konusunda, DİBT'nda onaylanmak üzere geçici bir anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşma 30 Haziran 1994'de Tiflis'te DİBT'nda onaylanarak kesinleşmiştir. Böylece KEİ sekreteryası'nın, gelecekte de faaliyet gösterebilmesi için gerekli sağlam temel atılmıştır. Ayrıca DİBT ile yan organların yaptığı toplantılara ait harcamaların evsahibi ülke tarafından karşılanması ve her delegasyonda yer alan belli sayıda kişinin konaklama ve yemek masraflarının da evsahibi ülke tarafından üstlenilmesi uygun görülmüştür.

KEİ'de gözlemci statüsü, devletlere iki yıl süreyle tanınır ancak, bu sürenin uzatılması mümkündür. Uluslararası kuruluşlar ise gözlemci statüsünden süresiz olarak yararlanılabilir. Üçüncü ülkelere ya da uluslararası kuruluşlara tanınan gözlemci statüsü, DİBT tarafından tespit edilecek KEİ'nin sadece belirli faaliyetleri için de geçerli olabilir. Su anda Avusturya, Polonya, Tunus; Mısır, İsrail, Slovak Cumhuriyeti ve İtalya KEİ'ye gözlemci olarak katılmaktadır. İki uluslararası kuruluş, KEİ'de gözlemci statüsünü kazanmış olup bunlar, KEİ Konseyi ile Uluslararası Karadeniz Kulübü'dür. Uluslararası Karadeniz Kulübü, Karadeniz bölgesindeki şehirlerin meydana getirdiği ve bunların belediye başkanları tarafından temsil edildiği, tüzel kişiliği olan, kar amacı gütmeyen bir kuruluştur ve bu girişim Temmuz 1992'de Varna'da yapılan toplantıda ortaya atılmıştır. Üye şehirler; Bulgaristan'dan Varna ve Burgaz, Yunanistan'dan Selanik ve Pire, Romanya'dan Köstence ve Galatz, Rusya Federasyonu'ndan Tagarog, Türkiye'den İstanbul, Samsun ve Trabzon, Ukrayna'dan Odessa, Kherson ve Nikolaev'den ibarettir (<http://www.die.gov.tr/turkish/bsec/gnlbilg>).

Ticaret, KEİ sürecinin önde gelen, bası çeken bir unsurdur. Bölgelerarası ticaretin artırılması, ticarete engellerin kaldırılması KEİ'nin öncelikli hedefleri arasındadır. Nitekim KEİ kuruluş belgesinde bölgede bir Serbest Ticaret Bölgesinin kurulması hedefi öngörülmektedir. Ticaretin yanısıra, doğrudan dış yatırımlar, teknoloji transferi de üye ülkelerde ekonomik gelişmeyi hızlandıran etkenler olarak KEİ'nin eylem alanı içinde yer almaktadır.

Öte yandan, KEİ Örgütünün en önemli işbirliği alanlarından diğeri de iletişimdir. İletişim ve ulaştırma şebekeleri hem ulusal hem bölgesel alanda ekonomik bütünleşmenin stratejik unsurlarını oluşturmaktadır. KEİ iletişim alanında üç projeyi hayata geçirmiştir. Bunlardan birincisi olan ITUR projesi ile Türkiye, Ukrayna ve Rusya denizaltından 3200 km.lik fiber optik kablo sistemi ile birbirlerine bağlanmıştır. İkinci proje olan KAFOS Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Moldova'nın katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. KAFOS sistemi sayesinde İstanbul ile Varna ve Kisinev arasında doğrudan bağlantı kurulabilmektedir.

Üçüncü Proje ise Trans Balkan Hattı (TBL) olarak bilinen projedir. Bu proje ile İtalya, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Türkiye birbirine bağlanmıştır. Ulaştırma ve iletişim sektörleri KEİ sürecinin can damarını teşkil etmektedir. Üye ülke uzmanları hazırladıkları bir belgede, demiryolu ve karayolu ulaşımının, limanların ve bölgedeki deniz yollarının haritasını çıkarmak suretiyle KEİ ülkelerinin 2006 yılına kadar ulusal altyapılarını ve en tercihli bağlantılarını saptamış bulunmaktadırlar. Bu harita sayesinde bölgesel düzeyde en etkin maliyetli ulaştırma bağlantıları saptanmış olup mevcut altyapıya gelecekte yapılacak bağlantılar ile Avrupa ulaştırma sistemine entegrasyon sağlanabilecektir. KEİ'nin üzerinde durduğu dört kayda değer ulaştırma projesi bulunmaktadır. Bunlar; (<http://www.die.gov.tr/turkish/bsec/gnlbilg>)

- a)Kuzey Güney tarafında, Baltık Denizi Orta Rusya, Azak ve Karadeniz arasında Pan-Avrupa 9 uncu koridoru,
- b)Doğu-Batı tarafında, Adriyatik Denizi, Karadeniz, Orta Asya arasında Pan Avrupa 8 inci koridoru,
- c)Tuna-Don Volga nehirleri arasında Pan Avrupa 7 inci koridoru ve
- d)Karadeniz Pan Avrupa Ulaştırma Alanı (Karadeniz PETRA'sı).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü coğrafyasının Körfez'i takiben, dünyadaki en geniş petrol yataklarına sahip bölge olduğunu hatırlamak, enerji konusunun işbirliğindeki yerini teslim etmek için yararlı olacaktır. Hazar havzasındaki 200 milyar varil düzeyinde petrol yatağının yanı sıra dünya doğal gaz rezervinin de yüzde 27'si bu bölgededir. KEİ'nin jeostratejik önemi, hem kapsadığı coğrafi alanda önemli miktarda petrol ve doğal gaz

yataklarına sahip olmasından hem de Batı dünyasına yönelik enerji nakil yollarının topraklarının üzerinden geçmesinden kaynaklanmaktadır.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü üyesi ülkeler arasında geleceği olan bir işbirliği alanı da turizmdir. Turizm alanında üye ülkelerin özel sektörlerinin etkin bir rol oynaması gerekmektedir. Turizm alanında alt yapının güçlendirilmesi kadar üst yapının da bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeye çıkarılması gerekmektedir. Turizm alanında üye ülkeler arasında 2000 yılı için eşgüdümü ülkemiz üstlenmiştir. Bu çerçevede Turizm Bakanlığımız üye ülke katılımcılarına kurslar ve eğitim programları düzenlemiştir

Dış ticaretin bölgeler arası dağılımı açısından, KEİ gibi bir örgütlenme çerçevesinde ticaret arttırıcı etkilerin meydana geldiğini doğrulayan veriler mevcut değildir. Bu gelişmede Rusya krizi ve Türkiye'nin kronikleşen ekonomik krizlerinin büyük paya sahip olduğu bir gerçekse de yakıt ve bazı mamul mallar dışında bölgesel tamamlayıcılığın mevcut olduğunu söylemek güçtür. Bununla birlikte Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi Rusya Federasyon, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'ın üye olmaları göze alındığında coğrafyanın sağladığı avantajlarla birlikte ticari potansiyeli oldukça yüksek bir harekettir. Ticaretin dışında çevre, turizm ve ulaştırma basta olmak üzere oldukça fazla işbirliği alanı mevcuttur (<http://www.die.gov.tr/turkish/bsec/gnlbilg.htm>).

Türkiye dış ticaretinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üye ülkeler ile yapılan ticaret toplam ihracatın %10'u ve ithalatın ise %13.6'sını oluşturmaktadır (www.dtm.gov.tr). "Tablo Türkiye Dış Ticaretinde Ülke Gruplarına göre ithalat ve ihracat", (20 Temmuz 2004)) Bu entegrasyonun ve üyelerinin Türkiye için oldukça önemli olduğu görülmektedir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatında Rusya ile mücadele edebilecek en güçlü ülkelerden biridir. Bu nedenle Türkiye bu gücünü kullanarak Birliğin ileride daha da gelişmesiyle Birlik içinde lider konumuna gelebilir (Yiğit, a.g.e., s.109).

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Avrasya'da geleceği olan ve önemli görevler üstlenmiş bir bölgesel ekonomik işbirliği teşkilatıdır. Öte yandan KEİ'ye üye olmak veya gözlemci statüsü kazanmak için birçok ülkenin başvurmuş olması da Teşkilatın uluslararası toplumda zemin kazanmaya başladığını göstermektedir. Ayrıca, KEİ'nin Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası örgütlerle ilişki kurması ve bu bağların kuvvetlendirilmesi teşkilatın uluslararası toplumla daha yakın ilişkiler tesis etmesine kuskusuz katkıda bulunacaktır.

4. BÖLÜM

4-ORTA ASYA'NIN JEOSTRATEJİK KONUMU VE TÜRKİYE İLE BÜTÜNLEŞME SÜRECİ

4-1. ORTA ASYA'NIN JEOSTRATEJİK KONUMU

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bölgede ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Şimdi birçok ülke bu boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Sovyet Birliği'nin çöküşü aynı zamanda Orta Asya'nın yeni bağımsız devletlerini, jeopolitik çevrelerini dikkatle değerlendirmeye de sevk etmiş bulunmaktadır.

SSCB'nin çökmeden önce hiç kuşkusuz, üç yüzyıl boyunca varlığını korumuş ve dünyanın en büyük toprak parçasını yönetmiş, Büyük Rusya imparatorluğu'nun sonunu getirmiş ve bugünkü Rusya'nın jeostratejik sınırlarını belirlemiştir. Ayrıca bölgenin yakın geleceği de tıpkı yakın geçmişi gibi tartışma konusu haline gelmiştir. Öyle ki, kısa dönemde bu boşluk Sovyet Birliği'nin zengin yakın komsuları üzerindeki tehdidi kaldırmışken, orta ve uzun dönemde ciddi politik tehlikeleri beraberinde getirebilme potansiyeli açısından dikkatleri üzerinde çekmiştir. Diğer taraftan jeostratejik olarak bu imparatorluğun yıkılması aynı zamanda kırk yıldır Amerika'yı Avrasya'dan uzak tutma çabalarının da sonu olmuştur. Böylece, ABD , tarihte ilk defa bir taraftan Çin sınırına kadar Avrasya'nın eski Sovyet cumhuriyetlerine, diğer taraftan da Avrasya'nın güney sınırı olan İran körfezine kadar nüfuza hükmetme imkânı elde etmişti (Özdağ ve Erol, 2003: 186–187).

Avrasya jeopolitiğinde karsımıza iki çeşit mücadele çıkmaktadır. Birinci ABD'nin bölgeye yönelik çıkarları doğrultusunda bölge ülkeleriyle yürüttüğü mücadele; ikincisi ise, Avrasya devletlerinin kendi aralarında bölgeye yönelik olarak yürüttükleri, etnik ve liderlik mücadelesidir. Küresel hegemonyasını adeta bu bölgedeki güç rekabetine endekslenmiş olan ABD açısından Çin en büyük rakip gücü oluşturmakta ve bu bağlamda Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri ABD açısından stratejik birer öncelik olarak ön plana çıkmaktadır.

Nitekim, 11 Eylül sonrasında İslam'ın rolünün artması bölgede basta Rusya, Çin olmak üzere bölge dışındaki devletlerin de isin içine girmesini kaçınılmaz kılmıştır. Ayrıca BDT gibi oluşumların Orta Asya Devletlerinin ihtiyaçlarını (esas olarak ekonomik olanlar)

karşılayamadığının hissedilmesi ve bölgenin parlak jeostratejisine Rusya dışındaki diğer aktörlerin de ilgi duyma eğilimine girmesiyle birlikte, yavaş da olsa farklı bölgesel işbirliği türleri oluşmaya başladı. Bölge ülkelerinin liderleri gelişmiş partnerleri tarafından desteklenen bölgesel işbirliğinin önemini zamanında kavradılar ve bu da çok sayıda girişim ve bölgesel organizasyonla sonuçlandı. Kademeli olarak dünyaya açılan ve bol doğal kaynağa, üretici, bilimsel-entelektüel potansiyele sahip olan bölge, zamanla Rusya, ABD, Çin, AB ve Türkiye gibi güçlerin ilgi odağı haline geldi (Hüseyinov, 2002: 69).

Bu yarış sürecinde ABD önemli bir aktör olarak yerini korumaktaydı. Avrasya'nın merkezindeki yeni konumu sayesinde ABD, bölgenin ekonomik, sosyal ve politik gelişmesini etkileyecek önemli bir fırsat yakalamış gözükmekteydi (Cornell, 2004: 249). 11 Eylül'e kadar geçen süre zarfında da ABD'nin bölgeye olan alakası ekonomik temelli olmaya devam ederken, bu tarihten sonra ABD'nin çıkarlarının bu alanda sınırlı kalmayacağı anlaşıldı. Jeopolitik açıdan bölgenin taşıdığı önemin vurgulandığı görüşlerde altı çizilen noktalar, ABD'nin bölgede Rusya, Çin ve Hindistan'ın etkisini dengeleyecek biçimde aktif bir politika izlemesi, bunu yapabilmek için de bölge ülkeleriyle çok boyutlu stratejik ilişkiler içine girmesinin gerekliliği idi. Fakat, Rusya'nın Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte uygulamaya başladığı, ekonomik bağları sağlamlaştırmaktan, askeri varlığı artırmaya kadar uzanan Orta Asya politikaları, Çin'in Şanghay işbirliği Örgütü vasıtasıyla bölgede giderek artan ağırlığı gibi faktörler ABD'nin Orta Asya bölgesine doğrudan müdahil olmasını engelledi (Nichol, 2001: 227).

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Asya'nın bağımsız bir jeopolitik alan olarak ortaya çıkması Çin açısından altın niteliğinde bir fırsat oluşturdu. Hızlı büyüme trendi gösteren Çin ekonomisi için yeni enerji kaynakları bulmadaki aktif arayışı bu ülkenin Orta Asya'nın enerji sektörüne yapılan yatırım hacmini çok hızlı bir şekilde arttırmıştı. Buna ilave olarak Çin'in istikrarlı gelişmesini sürdürmesine devam eden Orta Asya ülkeleri ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini de geliştirmeye çok özen göstermiştir (Kasenov, 2004: 280).

Çin'in bölgedeki hedefleri çok belirgindir. İlk hedefi Orta Asya ülkeleri ile olan sınırlarını huzurlu ve güvenli hale getirerek arka bölgesinin stratejik güvenliğini muhafaza etmektir. İkincisi Doğu Türkistan'daki bağımsızlık yanlısı hareketleri kontrol altına almaktır. Üçüncü hedefi ekonomik etkinliğini tüm bölge geneline yaymak ve bu ülkeler için vazgeçilemez bir ortak haline gelmektir. Sonuncu hedefi ise Orta Asya'yı Çin için bir enerji kaynağı haline getirmek ve bütün Asya'yı kuşatan bir enerji kuşağı oluşturarak kendi enerji güvenliğini sağlamaktır (Andican, 2006: 7).

Avrasya'nın önümüzdeki yıllarda dünya ekonomisinde merkezi bölgelerinden biri haline gelmesi, yine AB için de birtakım fırsatları gündeme getirmektedir. AB'nin bölge ülkeleriyle gerçekleştirdiği işbirliği anlaşmaları ve ortaklaşa finanse edilen projeler AB'nin Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerine verdiği önemi ortaya koymaktadır. 1990 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen Roma Zirvesi sonucunda BDT üyesi ülkelerde sürdürülen ekonomik reform ve kalkınma sürecine desteği ve dünya ekonomisi ile bütünleşmelerine yardımcı olmak üzere TACIS Programı oluşturulmuştur (Hüseyinov, a.g.m., s. 62).

AB'nin temel hedefi, terörizme, uyuşturucu maddelere ve uluslararası suçlara karşı Orta Asya ülkeleriyle işbirliğine gitmek, enerji kaynaklarına güvenli ulaşımı sağlamak, politik diyalogu, ticaret ve yatırımları iyileştirmek, demokrasi ve insan haklarını desteklemek; su, enerji ve çevre konularındaki problemleri çözecek bir bölgesel işbirliği oluşturmaktır. Bölgesel işbirliği AB'nin önem verdiği konuların başında gelmektedir. Çünkü Orta Asya'nın bugün karşı karşıya olduğu birçok problem ancak bölgesel düzeyde çözülebilecektir.

Bölgesel ekonomik güç olarak Türkiye ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini de gözden geçirilmesi gerekmektedir. Her ne kadar bugün Türkiye'nin bu bölgedeki siyaseti çok pasif görünüyorsa da Orta Asya ülkeleri perspektifinden bakıldığında Türkiye'nin vazgeçilmez konumunu korumakta olduğu görülür. Bu cumhuriyetler bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından dış dünyaya Türkiye üzerinden açılma olanağı bulmuşlar, Türkiye bir bakımdan bu ülkeler için bir pencere olmuş, dünya ile bütünleşmeleri sürecinde de söz konusu ülkelerin önemli bir ortağı haline gelmiştir. AB üyesi olmak için Avrupa ile biçimsel ilişkilerini devam ettirmekle birlikte, Türkiye'nin Asya ile coğrafi ve tarihsel bağları güçlü ve köklüdür. Bir köprü olarak Türkiye, her iki kıtanın birbirleriyle ilgilerinin ve sorunlarının ifade edilmesinde ve anlaşılmasında eşine az rastlanır bir rol oynamaktadır.(Delice, 2005: 115)

Türkiye Asya ve Pasifik bölgesi arasındaki ülkelerle önemli bir ticari partnerdir. Orta Asya Türkiye'nin derinlemesine bir Asya stratejisi oluşturmasının anahtarı konumundadır. Türkiye bir yandan ABD ve AB gibi Asya dışı ülkelerle girdiği ilişkileri Asya içinde kullanabilme becerisini göstermek, diğer yandan Asya için dengelerdeki değişimleri sürekli takip ederek bu bölgede bir blok karşısında yalnız kalmayacak aktif bir diplomasi izlemek zorundadır. Bu da Türkiye'nin Asya-Avrupa denklemi içindeki stratejik önceliklerini tespit ederek Orta Asya ile olan ilişkilerini bu zeminde geliştirmesini gerekli kılmaktadır (Egeli, 2004: 108).

Rusya Federasyonu açısından, ülke bütünlüğünün korunması, arka bahçesindeki nüfuzun devamı, enerji kaynakları-güzergâhı üzerindeki ağırlığı sürdürmesi, bölgedeki Rus

varlığının devamı ve terörün önüne geçilmesi gibi tarihi sosyo-psikolojik, ekonomik siyasi ve stratejik konularda, stratejik değeri yüksek olan Orta Asya üzerimde gücünü koruyabilmek çok önemlidir. Özetle birçok gözlemci tarafından dünya arenasında daha iyi yer edinebilmek açısından Orta Asya’da sağlam bölgesel işbirliği yapıları oluşturulması beklenmesine rağmen, fiili durum işbirliğinden ziyade uzun süredir devam eden bölgesel rekabet oluşmuştur.

4-1-1.İRAN

Soğuk Savaşın sona ermesi ve İran’ın kuzeyinde sekiz yeni devletin bağımsızlıklarını kazanmaları ile birlikte, İran için esas ilgi odağı Hazar olmuş, bölgeye yönelik İran dış politikası bu nirengi noktasına göre belirlenmiştir (www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html, 05.08.2004). Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri ile Türkiye’nin potansiyel yakınlaşma süreci bölgede ilk etapta Rusya Federasyonu ve İran’ı rahatsız eden bir gelişme idi. Bu çerçevede başlayan İran ve Rusya Federasyonunu arasındaki “taktik ortaklık” bugüne kadar başarılı bir şekilde gerçekleşmiştir (www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=255).

Rusya için İran potansiyel ittifaklar içerisinde en güven verici olanıdır. Bölgede Batı’nın etkisini ortadan kaldırmaya çalışan ve Rusya’nın stratejik bir ortaklık gerçekleştirmeye çalıştığı İran, Hazar ekonomisi ile ilgili çıkar tartışmalarında Rusya’nın doğal müttefiki olarak görülmektedir. Orta Asya ve Kafkasya’da başta Amerika olmak üzere Batılı ülkelerin nüfuzu ve siyasi varlığını istemeyen İran, "Hazar’ın Statüsü sorununun ortak egemenlik argümanı doğrultusunda tespiti Hazar’da Batılı petrol kuruluşlarının ve hükümetlerinin etkinliğini azaltırken, İran’ı bölgede ağırlıklı bir duruma getirebilir" bakış açısıyla, Hazar Denizi’nin statüsü sorununu Rusya gibi değerlendirmektedir (Croissant,1996 :20).

Dünyadaki doğalgaz pazarının iki önemli rakibi olan Rusya Federasyonu ve İran her ne kadar Türkistan enerji kaynakları hususunda birbirleriyle belirgin bir çatışma ortamına girmemişlerse de, bu uzlaşma ortamının gelecekte de böyle devam edeceği anlamı çıkarılmamalıdır. Rusya’nın uluslararası enerji girişimlerine bakıldığında, İran gazının diğer ülkelere pazarlanmasını zorlaştırıcı hamleleri de görmek mümkündür. Bu çerçevede Türkiye ile yürütülen ‘Mavi Akım’ projesi, bir anlamda İran doğalgazının Avrupa piyasalarına çıkışının önünü kesmeye yönelik adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Yine Rusya’nın Türkmenistan’la 25 yıllık bir doğalgaz anlaşması imzalamasının Tahran-Aşkabat işbirliği çalışmalarına bir darbe vurduğu söylenebilir. Enerji manevralarının dışında, ilişkilerin siyasi

yönleri de İran için Türkistan devletleriyle olan işbirliği çalışmalarını yavaşlatacak nitelikte olarak değerlendirilebilir (www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=255).

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve İran arasında ilişkilerin frenleyici unsurlara rağmen gelişmesinde etkili olan faktörler, aynı zamanda birer tetikleyici güç unsuru olarak da değerlendirilebilir. Bu kapsamda ilk olarak karşımıza, genel jeopolitik durumun yarattığı “karşılıklı zorunluluk” ilişkisi çıkmaktadır. Tahran’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ilgisini açıklayan en temel unsur, bölge ülkeleriyle ilişkiler kurarak, ABD’nin çevreleme politikasından ve uluslararası siyasal yalnızlıktan kurtulmaktır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri açısından ise bu durumun yarattığı en önemli sonuç, üzerlerindeki baskı dengesini korumak amacıyla dış politikalarını olabildiğince çeşitli hale getirmek isteklerini uygulayabilme imkânlarıdır. Bu noktada Tahran’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine karşı uyguladığı temkinli politikanın da etkisi göz ardı edilmemelidir.

Rusya'nın 1921 ve 1940 tarihli Sovyet-İran antlaşmalarını öne sürerek Azerbaycan'ın yaptığı petrol anlaşmalarını tanımama tutumunun belirginleşmesinden sonra İran, Rusya'nın yanında yer alarak, Ekim 1994'te Moskova'da, söz konusu antlaşmaları güncelleştirmek amacıyla yönelik olarak, Hazar'a kıyıdaş beş devletin temsilcilerinin katıldığı toplantıya Rusya'nın yanı sıra ön ayak oldu. Ancak Rusya ve İran'ın ortak hareket ettiği toplantıda Azerbaycan, petrol antlaşmalarını gayri hukuki konuma düşürecek olan antlaşmayı imzalamadı. Ortak hareket noktasında İran ve Rusya, 1999 yılında petrol ve doğal gaz çıkaracak ortak bir şirket kurma girişiminde de bulunmuştur. İran'ın NESCO şirketi % 51 pay ile Rusya'nın Gazprom şirketi % 49 pay ile şirket içinde yer alacağı kararlaştırıldı.

İran, Azerbaycan'a karşı tutumunu Aralık 1998'de yabancı şirketler ile imzalamış olduğu petrol anlaşmaları ile devam ettirmiştir. Ayrıca İngiliz-Hollanda ortaklığı ile Shell ve İngiliz Lasmoyla İran arasında Hazar Denizi'nden petrol çıkarmaya yönelik bir anlaşma oldu. Milli İran Petrol Şirketi'nin Royal Dutch-Shell ve Lasmoyla şirketleriyle imzaladığı anlaşma Azerbaycan'ın Hazar'daki sektörüne ait bazı yatakları da kapsadığı Azerbaycan tarafından iddia edilmektedir. İran politikasında ekonomik hedeflerin, ideolojik hedeflerin gerisinde olduğu görülmektedir. Ancak objektif açıdan, İran ekonomisinin zayıf olması, İran'ın Türk soylu olmaması ve yeni Müslüman devletlerin İslam radikalizmden korkmaları; subjektif açıdan ise, ABD'nin bilinçli ve planlı anti-İran politikası yürütmesi ve bölgedeki liberal veya Batı yönlü Müslüman rejimleri desteklemesi nedeniyle İran'ın Hazar bölgesinde nüfuzunun azalmakta olduğu görülmektedir.

ABD'nin Orta Asya bölgesine gelmesi ile birlikte kendini Rusya'ya daha yakın bir çizgide tutma gayretinde olan İran için, bir engel de dış politikasında Rusya Federasyonu

endeksli bir politika yürütme çabası olmuştur. İran Rusya'yı kendi safında olmasa bile, en azından bölgede gerçekleştirmek istediği faaliyetlerine muhalif olmaması için, politikalarından Rusya'yı haberdar etme ve Rusya Federasyonu ile ters düşmeme yolunu tercih etmektedir. Bu da İran'ın diğer faktörlerden bağımsız bir şekilde yürütmek arzusunda olduğu dış politika hamleleri için frenleyici bir unsur olarak kabul edilmektedir.

4-1-2.RUSYA

Sovyetler birliği dağılmasıyla birlikte Rusya Hazar'ın statüsünün yeniden belirlenmesi istemiş ve yeni bağımsızlığını kazanan ülkelere baskı uygulamaya başlamıştır. Hazar'ın üç kıyıdaş ülkesi olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji üretimi konusunda batılı ülkelerle işbirliğine gitmesi Rus politikacıları üç seçenekle karşı karşıya bırakmıştır:

- Birincisi, Rusya geri çekilmeli ve bölge ülkelerinin batılı ülkelerle işbirliğine giderek, Rusya'dan bağımsız enerji sistemi kurmalarına izin vermelidir.
- ikincisi, Rusya kendi enerji politikasını uygulamak için kendi iradesini zorla bu ülkelere kabul ettirmelidir. Rusya'nın bölgede izlediği geleneksel politikalar bu alternatifi destekler niteliktedir. Rusya diplomasisi, geleneksel olarak girişimlerini askeri güç kullanarak desteklemelidir.
- Üçüncüsü, Rusya faydacı bir politika izleyerek mevcut koşullar altında, bu cumhuriyetlerle olan eski bağlarını da kullanarak istekleri istikametinde mücadele etmelidir (Barylski, 1995: 20).

Rusya yukarıdaki alternatiflerden birini tercih etme konusunda tutarlı bir politika izlememiş, daha çok değişen konjonktüre uygun davranışlar sergilemiştir. Fakat, Hazar'a kıyısı bulunan en büyük ülkenin Rusya olduğu gerçeği de gözden kaçırılmamalıdır. Rusya'nın bölgedeki ağırlığını ve bölgesel sorunlarda oynadığı rolü dikkate alarak, Hazar'ın statüsü sorununda diğer kıyıdaş ülkelere oranla daha çok etkileme imkanlarına sahip olduğu söylenebilir.

Rusya'nın ilk önerisine göre, Hazar bir deniz olarak değerlendirilmesi gerekir. Fakat bu öneri iyice araştırıldıktan sonra anlaşıldı ki, deniz statüsünün tanınması durumunda iç sular, kara suları, münhasır ekonomik bölge, kıt'a sahanlığı gibi unsurların bir araya gelmesinden sonra, Rusya'nın en çok istediği açık deniz alanına yer kalmamaktadır. Bunun yanı sıra, bu statüsünün tanınması durumunda Rusya, gemi taşımacılığı için, uluslar arası hukuktan doğan sorumluluğu gereği, Hazar'dan Karadeniz'e ulaşmada tek yol olan Volga ve

Don nehirlerini birleştiren Volga–Don kanalını kıyıdaş ülkelere açık tutmalıdır. Hazar’ın göl olarak değerlendirilmesi durumunda ise, konuya iliksin düzenleme getiren uluslar arası hukuk prensipleri gereği, Hazar kıyıdaş ülkeler arasında, tüm egemenlik hakları içerecek şekilde, milli sektörlere bölünmelidir (Barylski, a.g.m: 21).

Bu durum hiçbir şekilde Rusya’nın bölgeye yönelik politikalarıyla bağdaşmamaktadır. Her iki tanımlamanın Rusya’nın çıkarlarını yeteri kadar kapsamaması nedeniyle Rusya “kapalı su havzası” gibi yeni bir statü önerisinde bulunmuştur (Askerov, 1998: 30). Rusya Federasyonu’nun tutumu Hazar’ın “kapalı su havzası” gibi tek bir ekosistem olarak bütün kıyıdaş ülkelerin kullanımına açık olması yönündedir. Hazar’ın “açık deniz” statüsüne tabi tutulması ve bu kapsamda “kıt’a sahanlığı” ve “münhasır ekonomik bölge” uygulamalarına karsıdır. Başka bir ifadeyle, Rusya Hazar’ın statüsü konusunda 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin uygulanmasına karsıdır.

Rusya ve İran, Hazar’ın statüsü konusunda “kapalı su havzası” statüsünün uygulanabilirliği açısından birleşmiş durumdadırlar. Bu statü kapsamında her kıyıdaş devlet için 20 millik deniz alanı öngörülmüştür. Öngörülmüş bu alan deniz dibini, deniz altını, su havzasını ve hava sahasındaki egemenlik haklarını kapsamaktadır. Bu statü önerisinde diğer önemli bir husus, 20 millik egemenlik alanının ötesindeki 20 millik alanın münhasır ekonomik alan olarak değerlendirilmesidir. Kıyıdaş ülkelerin bu alandaki egemenlik hakları deniz dibi ve deniz altındaki zenginliklerin kullanılmasını kapsamaktadır. Bu münhasır ekonomik alanlarda Hazar’a kıyısı bulunan devletler (kıyısı olmayan devletler hariç tutulacak) serbest şekilde denizcilik ve uçuş yapabilecek, kablo ve boru döşeyebilecek ve uluslar arası hukuka ters düşmeyen diğer denizcilik haklarından yararlanabileceklerdir. 40 millik bu alan dışındaki bölge, bütün yönleriyle ortak kullanıma tabi olacak ve bu bölgedeki zenginliklerin kullanımını bütün kıyıdaş devletlerin ortak kararı ile mümkün olacaktır (Gökay, 1998: 22). Rusya bu statüyü önermekle birlikte, bu statünün tanımlamasını da yapmıştır:

- Hazar’a kıyısı bulunan devletler, kıyılarından başlamak üzere 40 millik alanda (ilk tasarıda 12 mil olarak belirlenmişti) egemen haklara sahip olacaktır.
- Hazar’ın geri kalan kısmı kıyıdaş ülkelerin ortak mülkiyeti olacaktır.
- Ortak mülkiyete dahil alanın kullanımı, kıyıdaş ülkelerin veto prensibine uygun oylaması ile gerçekleştirilebilecektir (Aslanov, 1997).

Rusya’nın Hazar coğrafyasındaki istekleri içerisinde, bölge dışı güçlerin bölgeye yerleşmesine engel olma amacı da vardır. Özellikle, ABD’nin bölgedeki yatırımlarını koruma amacıyla veya NATO’nun genişleme süreci içinde herhangi bir şekilde bölge ülkeleri ile askeri alanda is birliğine gitmesi olasılığına karşı, Rusya bölgede ağırlığını arttırma

çabasıdır. Rusya'nın böyle bir rahatsızlık içerisinde olması, Karadeniz'de bulunan Rus filosunun bazı unsurlarını Hazar'a tasıma projesinden de anlaşılmalıdır. Rusya'nın bu girişimine başka açıdan makul bir anlam yüklemek zordur. Çünkü, İran da dahil olmak üzere, bölgede Rusya için tehlike oluşturacak hiçbir askeri güç yoktur. Bu girişimi, bölgeye gelen yabancı sermaye üzerinde oluşturulmak istenen caydırıcı girişim gibi de değerlendirmemiz mümkündür (Memmedli, 1997: 1).

Sonuç olarak Rusya'nın kendi önerisini kabul ettirmekle sağlayacağı çıkarları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- Rusya'dan İran'a doğrudan ulaşmak için tek yol olan deniz yolunu koruyacak.
- Askeri gücünü kullanarak Orta Asya Cumhuriyetlerinin, Kafkasya üzerinden batıya ve bu kapsamda Türkiye'ye ulaşması üzerinde denetim kuracak.
- Ortak kullanım içindeki alanın kullanılması kıyıdaş ülkelerin ortak kararı ile olacağından, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğal gazının deniz dibiyle Azerbaycan üzerinden batıya taşınması konusunda belirleyici konuma gelecek. İsteddiği doğrultuda statünün kabul edilmesi durumunda, arz edeceği hukuki ve askeri tehdit nedeniyle Hazar'a kıyısı bulunan ülkelerin batılı ülkelerle Hazar havzasındaki doğal zenginliklerin kullanılmasında engelleyici rol oynayabilecek (Federov, 1996: 1).

Kıyıdaş ülkelerin bu zenginlikleri kullanarak güçlü ekonomiye sahip olmasını ve ekonomik yönden kendinden bağımsız duruma gelmesini engelleyebilecek. Batılı devletlerin bölgeye büyük yatırımlar yaptıktan sonra, Rusya'nın bölgeye müdahalesini engelleyici olmalarına fırsat vermemek için bu yatırımları engelleme fırsatı kazanacak ve Hazar havzasındaki doğal zenginliklerden daha fazla pay alabilecek.

Hazar jeopolitiğinin belirlenmesine en fazla engel olan Rusya; Hazar'ın kesinlikle özel bir statüye sahip olmasını savunurken bölgede nüfuzunu kaybetmeme ve bölgenin ekonomik zenginliklerinden etkin şekilde faydalanma ve Azerbaycan-Kazakistan petrollerinin ve Türkmenistan doğal gazının Rusya üzerinden dünya piyasasına çıkarılmasını amaçlamaktaydı. Rusya bu amacında belirli ölçüde başarılı olmuştur. Rusya, BDT üzerinde en fazla kontrolü sağlamak için her türlü ekonomik ve siyasi baskıda bulunmuştur. Fakat özellikle Hazar bölgesinde Rusya'nın bu taktiği beklenen düzeyde etkili olmamıştır (Graham,1997: 2).

Rusya'nın Konsorsiyuma olan muhalefeti zamanla, şiddetini kaybetti. Rusya Azerbaycan ile Hazar'da işbirliği yapmanın yollarını aramaya başladı. Rusya ve Kazakistan arasında 9-10 Şubat 1998 tarihlerinde Astrahan'da Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan

Zirvede Rusya Hazar'ın statüsü ile ilgili yeni bir teklif ileri sürmüştür. Teklif Hazar'ın tabanı ve yüzeyi için farklı yasal statüler öngörmektedir:

İlk olarak Hazar'ın tabanı kıyı ülkeleri arasında “orta hat” usulüne göre tamamen bölünecek, her kıyı devleti tabanda sahip olduğu bölgede (milli sektörlerde) tüm egemenlik haklarını kullanabilecekler. İkinci olarak, Hazarın biyolojik kaynakları ve suları ise ortak kullanımda kalacak ve bu kullanım kıyı devletleri arasında koordine, edilecektir (Qasimov, 1998). Rusya aynı zamanda bu teklifi ile Hazar'ın hidro-karbon rezervlerinin yabancı konsorsiyumlar tarafından geliştirilmesine karşı çıkmaya son vermiştir. 1994 Sonbaharı basında Rusya Hazar'ın “kapalı göl” olduğunu ve göllerle ilgili uluslararası kurallara bağlı kalması gerektiğini ifade etmiştir (Federov, a.g.m: 2). Bu Rusya Federasyonu'nun resmi ve uzun süreli görüşü olmuştur.

Rusya, 1982 BM Deniz Hukuku Konvansiyonunun kıyı ülkelere münhasır ekonomik alan tanıyan maddelerinin Hazar'da kıyısı bulunan ülkelere uygulanamayacağını, İran- Rus anlaşmalarına göre her ülkenin 12 mile kadar kendi hâkimiyetlerini kullanabileceklerini, Hazar'ın geri kalan kısmında her kıyı ülkesinin petrol rezervlerinin işletilmesinde eşit haklara sahip serbest alanların olduğunu ileri sürmekteydi. Rusya'ya göre kaynakların kullanım problemi oydaşma temelinde çözülmeli ve bütün kıyı devletleri veto hakkına sahip olmalıdır. Buna bağlı olarak, Hazar'ın altında bulunan kaynaklar bütün kıyı devletlerinin ortak malıdır. Rusya'nın bu pozisyonu Türkmenistan ve bazı küçük farklılıklarla İran tarafından da desteklenmiştir. Kıyı devletlerinin Hazar'daki doğal kaynakların kullanım mekanizması ve Hazar'ın statüsü hakkında bir anlaşmaya ulaşmaya kadar, hiçbir tarafın 10 mil ötesinde doğal kaynakları kullanarak mevcut statüyü ihlal etme hakkının olmadığını ileri sürmektedir.

Uluslararası anlaşmalarda göllerin ortak kullanıma açık olduğu örneğine hemen hemen hiç rastlanmamaktadır ve aynı zamanda göller denizler gibi uluslararası hukukla düzenlenmemiştir. Bunun etkisi ile olacak ki Rusya göl tezini zamanla terk etmiş ve 26 Şubat 1921 ve 25 Mart 1940 tarihli İran ve Sovyetler Birliği tarafından imzalanan anlaşmalara dayanarak Hazar'ın “close body of water” kapalı su kütlesi veya kapalı deniz “closed sea” olduğunu ileri sürmüştür. Rusya, Hazar'a deniz hukukunun tam olarak uygulanabileceğini hiçbir zaman savunmamış ve Hazar'ın özelliklerini ele alarak Deniz Hukukunun belirli istisna ve değişikliklerle uygulanmasını istemiştir.(Sahinoglu, 1998) Örneğin; Hazar'ın ortasında kalacak olan açık denizle ilgili özel uygulamalara yer verilmesi ve karasularının genişliğinin 45 deniz miline kadar belirlenmesi vs. Hazar'da Deniz Hukukunun uygulanması Hazar'ın

kıyıdaş olmayan ülkelere de açılmasını gündeme getirecektir. Bu ise en fazla Hazar’da başka ülkelerin gemilerini görmek istemeyen Rusya ve İran’ı endişelendirmektedir. (Didivari, 1998)

Moskova Hazar coğrafyasının sektörel olarak bölünmesine şu gerekçelerle karşı çıkmaktadır; Hazar milli sektörler bölündüğü zaman doğal çevreye zarar verecektir. Hazar korunması gereken çok hassas eşsiz bir eko sisteme sahiptir. Hazar sektörler bölünecek olursa bunun neden olacağı çevresel kirlenme balıkçılık sanayisine önemli bir darbe vuracaktır (Sagheb ve Javadi, 1998: 11). Bu nedenle “ortak kontrol” denizin doğal kaynaklarını daha da iyi koruyacaktır.

Rusya’nın çevreyi koruma düşüncesi çok gerçekçi gözükmemektedir. Çünkü Sovyet dönemi boyunca Hazar dünyanın çevre kirliliği açısından en tehlikeli bölgelerden biri olmuştur. Bundan başka Hazar’da en kirli bölge Azerbaycan kıyılarında özellikle Bakü ve Sumgayıt’ın bulunduğu Apseron yarımadası çevresindedir. Rusya’nın çıkarlarına en uygun çözüm Hazar’a “özel statü” vermektir. Çünkü bu özel statüye Rusya kendi çıkarları çerçevesinde şekil verebilecektir. Özel statü fikri temelde 10 millik kara sularının ötesinde “ortak kullanıma” dayanmaktadır. Peki, ortak kullanımda olan sahalardaki kaynaklar nasıl paylaşılacaktır? Rusya bunun içinde bir paylaşım formülü üretmiştir. Bu formüle göre ortak egemenlik sahasında kalan zenginlik kaynakları kıyıdaş ülkelerin yüzölçümleri ve nüfusları oranında paylaşılacaktır. En fazla zenginliklerin nüfusu ve yüzölçümü en az olan ülkelerin bölgelerinde olduğunu ve en fazla nüfus ve yüzölçümü sahip olan Rusya’nın bölgesinde ise fazla belirlenmemiş zenginlik olmadığını dikkate alacak olursak Rusya’nın bu teklifi oldukça manalıdır (Sabiroglu, 1998: 7).

Yani Hazar’da “ortak egemenlik” statüsünün sağlanması durumunda en büyük çıkar sahibi Rusya olacaktır. Hazar’ın milli sektörler, “etki alanlarına” bölünmesi Rusya’ya diğer devletlerin bölgelerinde etkisiz hale getirecektir; zengin doğal kaynaklara sahip bölgede hakim gücünü kaybetmesi Orta Asya’da nüfuz kaybı anlamına gelecektir. Bu bağlamda Moskova’nın Hazar üzerinde korumayı düşündüğü “ortak hâkimiyet” Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın kendi doğal kaynaklarını yönetme gücünü ortadan kaldırarak ve enerji rezervlerinin işletilmesinde tekel oluşturarak bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını zayıflatacaktır.

Rusya’nın “ortak egemenlik” tezi Hazar havzasında Batının ekonomik ve siyasi etkinliğini engellemeyi amaçlamaktadır. Hazar, ister tabandan isterse de yüzeyden olsun ortak egemenlik statüsünün verilmesi her zaman için Rusya’nın müdahalesini mümkün kılacaktır (Taspınar, 1998: 1). 6 Temmuz 1998’de Moskova’da Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev arasında Kuzey Hazar’ın

paylaşılmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusunda Rusya ile Kazakistan arasındaki bu anlaşma atılmış ilk somut adım özelliğini taşımaktadır.(Asula, 1998: 1). Kazakistan'ın bu tutumu vaktiyle Arap dünyasının içinden sıyrılıp İsrail'le barış anlaşması imzalayan Mısır'ın durumuna benzemektedir. Aynı dönemde Azerbaycan Dışişleri Bakanı da Türkmenistan'da bir dizi temaslarda bulunmuştur. Bu temaslarda anlaşma imzalanmasa da Hazar'ın "orta hat yöntemi" ile bölünmesi konusunda görüş birliğine varılmış ve sınırın kesinleştirilmesi için ortak uzmanlar grubu oluşturulmuştur. (Buchka, 1998: 1)

Rusya Kazakistan'la anlaşma imzaladıktan sonra diğer devletleride etkilemeye çalışmaktadır. Bu çerçevede Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Boris Pastuhov 27 Mart 1998 tarihinde Bakü'de Haydar Aliyev ile yaptığı görüşmede; Hazar'ın statüsünün bu kadar geç belirlenmesinde Rusya'nın kusuru olduğunu kabul ederek hukuki rejimin belirsizliğinin yatırımların yapılmasına, ekoloji ve diğer problemlerin çözülmesine ciddi bir engel oluşturduğunu belirtmiştir (Gedirov, 1998: 1).

Hazar'ın statüsü sorununa yaklaşımda ortaya çıkan değişiklikler Rus petrol şirketlerinin Rusya'nın Azerbaycan ve diğer hazar devletleri ile olan politikasında etkili olmaya başladıklarını göstermektedir. Çünkü, Rusya'daki birçok büyük finans ve endüstri çevreleri kendi çıkarlarının Rusya'nın çıkarlarıyla örtüştüğünü ileri sürmektedirler Gazprom ve LUKOIL için iyi olan Rusya içinde iyidir anlayışı. Bakü, Rusya'nın tutumundaki ilerlemeden memnun olsa da buna ihtiyatla yaklaşmaktadır.

Azerbaycan Rusya'nın atmış olduğu adımı yeterli bulmamakta ve tabandaki petrol üzerinde egemenlik hakkının tesis edilebilmesi için deniz yüzeyinde de kayıtsız şartsız egemenlik gerektiğini öne sürmektedir. Aynı zamanda Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın imzaladığı enerji kaynaklarıyla ilgili anlaşmaları tanımamasına rağmen bölgede Rus şirketlerinin yatırımını teşvik etmektir (Zevelev, 1998: 69).

Rus petrol şirketlerinin petrol sözleşmelerinde pay elde etmesi Rusya'ya bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolünde nüfuz kazandıracaktır. Rusya'daki milliyetçi ve komünist güçlerin çoğunluğunu oluşturduğu Devlet Duması, 6 Temmuz 1998'de imzalanan Anlaşmaya Moskova'nın çıkarlarına uygun olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Anlaşma su ana kadar Duma tarafından onaylanmamıştır (Qasimov, 1998: 1). Bu durum Rusya'ya her an için geri dönme ve yeni taleplerde bulunma imkânı vermektedir. Sonuç olarak Rusya bir yandan Hazar'ın sektörel bölünmesine karşı çıkarken, diğer yandan bölgesel çıkarlarına uygun şekilde fiili durumdan da faydalanmak istemektedir.

4-1-3. Orta Asya Ülkeleri

AZERBAYCAN

Hazar'da en etkin kıyıdaş ülke olan Azerbaycan Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Hazar Denizi bölgesinin yeni belirlemekte olan siyasi ve ekonomik merkezi konumuna girmiştir. Azerbaycan özellikle Batı sermayesini bölgedeki enerji kaynaklarına çekmesiyle ön plana çıkarken, aynı zamanda statü tartışmalarında Rusya Federasyonu ile beraber ağırlıklı konumda olmuştur. Azerbaycan ilk zamanlar bu su havzasını "göl" olarak nitelendirmekteydi. Hazar sorununun gündeme geldiği ilk günlerden itibaren Azerbaycan basınında Hazar'ın "göl" olduğuna dair yazılar sıkça yayınlanmakta ve resmi kanallarca da bu görüş savunulmaktaydı. Zaten Azerbaycan'ın Hazar'ın uluslararası bir göl olduğunu savunması ve bu yüzden de onun tamamının kıyı devletleri arasında bölüştürülmesi gerektiğini iddia etmesi görüşü daha doğru bir değerlendirmedir.

Eğer Bakü'nün hedefi Hazar'ın tamamının ulusal sektörlere ayrılmasını sağlamaksa, o zaman "Hazar Gölü" bu ülkenin amaçlarına ulaşması açısından daha elverişli bir ortam yaratacaktı. İlk zamanlar Azerbaycan bu yönde bir politik argüman geliştirmekte iken Rusya ve İran'ın Hazar'daki kaynakların "ortak kullanımı" konusundaki ısrarları Azerbaycan'ın politika değişikliği yapmasına neden olmuştur. Zira, başlangıçta Rusya ve İran'ın Hazar'ı göl olarak görmek istemesindeki temel amaç, bu su havzasını Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin etki alanının dışına çıkarmak ve daha sonra da sonucun belirlenmesinde 1921 ve 1940 anlaşmalarının tek başvuru kaynağı olmasını sağlamaktı. Halbuki Azerbaycan, Hazar'ın deniz olduğunu ve 1982 tarihli BM Deniz Hukuku sözleşmesinin (122. madde-kapalı deniz) uygulanmasını istemekteydi. İşte bu politika argümanı karşısında Azerbaycan, Hazar'ın bir deniz olduğu ve deniz hukuku çerçevesinde her bir devletin münhasıran egemenliğini kullanacağı ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği yönünde yeni politikalar oluşturmuştur.

Hazar'da ilk petrol Azerbaycan kıyılarında ortaya çıkmıştır, bu yüzden Azerbaycan Hazar havzasında en eski petrol üreticisi ülkedir. Bu durum Azerbaycan'ın, petrol araştırma ve işleme sanayisinin diğer ülkelere göre daha çok gelişmesine imkân hazırlamıştır. 1930-1940'lı yıllardan başlayarak Azerbaycanlı petrol uzmanları Hazar'da başarılı araştırmalar yapmışlar; şu anda Hazar'ın Azerbaycan sektörü dışında bulunan "Cenuba", Gürkan-deniz", "Palçık Volkanı", "Neft daşları" ve başka birçok yatakları keşfetmişlerdir. Azerbaycanlı ilim adamları ve uzmanlar bütün Hazar'ın petrol ve gaz rezervlerinin keşfinde büyük katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca 1970 yılında Hazar sektörüne ayrıldığı zaman, Merkezi Hükümet

Azerbaycan'ın "Hazardenizneft istehsalat Birliği"ni Hazar'da petrol ve gaz ile ilgili tüm islerin yapılmasında görevlendirmiştir (Akimov,1999: 11).

Azerbaycan Meclis eski Başkanı'na göre: Hazar'da her bir ülke kendine ait olan sektörlerde tam egemenlik hakkına sahiptir. Uluslararası hukuk bu durumu garanti altına almaktadır. Sovyet otoriteleri Hazar'ı bölgelere bölmüşlerdir. Bu durum hem Sovyet Merkezi Hükümetinin hem de Hazar'da enerji (petrol ve gaz), taşımacılık ve balıkçılık sahalarıyla ilgili Bakanlıkların faaliyetlerinde görülebilir. Rusya ve İran da Hazar'ı benzer şekilde bölmüşlerdir. SSCB dağıldıktan sonra yeni bağımsız devletlerin devlet başkanları Sovyet döneminde oluşturulan ve Hazar'ı milli sektörlere bölen anlaşmayı tanıdıklarına dair bir anlaşma da imzalamışlardır. Bu yeni milli bölgeler, Sovyet dönemindeki sektörlere karşılık gelmektedir (Akimov, a.g.m: 12).

Batılı kuruluşlarla görüşmeler Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlamıştı. Hatta Moskova, Hazar'ın Azerbaycan sektörünü tanımış ve Sovyetler Birliği bünyesindeki Azerbaycan Hükümet Başkanı Muttalibov Batılı şirketlerle bazı görüşmeler yapmıştır. Ayrıca 20 Kasım 1993'de Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu ve Rusya Federasyonu Hükümeti, Azerbaycan arazisinde petrol ve gaz üretimi ve keşfinde işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmalar Hazar'ın Azerbaycan sektöründe bulunan Azeri, Çırağ yataklarına da atıfta bulunmaktadır.

Azerbaycan Anayasasına göre Hazar'ın Azerbaycan kıyıları ülkenin hâkimiyet sahası içindedir. Azerbaycan'ın Hazar'daki bu hâkimiyet iddiası statü tartışmalarından galip çıkmasına bağlıdır. Bu konuda Bakü, Batılı güçleri yanında görebilmek için petrol anlaşmalarında onlara büyük paylar vermektedir. Hazar'daki "de facto" durumu meşrulaştırmak için H. Aliyev Batılı şirketler kadar olmasa da Rus şirketlerine de paylar vermektedir. Örneğin arkasında güçlü bir lobi olan LUKOİL petrol şirketini konsorsiyuma davet etmiştir. Aynı şekilde Kepez yatağı anlaşmasında da iki Rus şirketine %50 pay vermesine rağmen Ruslar ileride daha fazlasını alabilecekleri ihtimaline göre bu anlaşmadan vazgeçmişlerdir (Shoumikhin, 1996: 9).

Azerbaycan'ın bakışı Rusya'nın bakışından önemli derecede farklıdır. Bakü kararlı bir şekilde Hazar'daki her bir devletin kendi bölgesinde tam egemenlik hakkını kullanması gerektiğini savunmuştur. Azerbaycan'ın görüşüne göre Hazar "uluslararası göl" tarifine uymaktadır. Bunun nedeni ise su şekilde açıklanmaktadır: Hazar'ın okyanuslar ile doğrudan bağlantısı yoktur bu nedenle Uluslararası Deniz Hukuku kuralları uygulanamaz. Herhangi bir okyanusa doğal boğaz bağlantısı olmadığı için "kapalı deniz" olarak da kabul edilemez.

Ayrıca Hazar'ın kıyıları bir ülkeye değil, beş ülkeye ait olduğu için “iç su havzası” da olamaz (Begunov, 1998: 1).

Aşkabat Zirvesinde Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hazar'ın statüsü ile ilgili Azerbaycan'ın tavrını söyle açıklamıştır: “Azerbaycan Hazar'daki sektörünün tam sahibi olmasından dolayı iki aşamalı ihale yapmaya ihtiyacımız yoktur. Anlaşmaları kimlerle imzalayacağını Azerbaycan kendisi belirleyecektir.” Azerbaycan Dışişleri Bakanı ülkesinin Hazar'ın yüzeyinin de tabanı gibi bölgelere bölünmesinden yana olduğunu belirtmiştir. Hazar'ın göl olduğunu ileri süren Azerbaycan, yaptığı anlaşmaların geleceğini güvence altına almak için çeşitlendirerek genişletmek istemektedir (Gökmen, 1998: 1).

Azerbaycan bölgedeki diğer kıyıdaş devletlere göre önemli sayılacak bir adım atarak kendi ulusal sektörü olarak gördüğü alanlarını anayasası içerisinde göstererek kendi ulusal sektörünü anayasal güvence içerisine almıştır. 12 Kasım 1995'de kabul edilen Azerbaycan Anayasası'nın 11. maddesinde; “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi tek, dokunulmaz ve bölünmez bir bütündür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait kısmı ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi sayılır” denilerek Hazar'ın Azerbaycan'a ait ulusal sektörü anayasal teminat altına almış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde göstermiştir (Bkz. Gökmen, a.g.m.).

Azerbaycan mevcut potansiyelini uluslararası piyasalara sunarak önemli bir gelir elde etmek; elde edeceği bu gelire de hem ülkenin sosyo-ekonomik durumunu düzeltmek ve hem de kurulacak güçlü bir ordu ile Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları geri almak ve Azerbaycan'daki 1 milyondan fazla olan göçmen nüfusa yardım etmek istemektedir. Rus baskısına meydan okuyan Azerbaycan, siyasetini bir yandan Amerikan menfaatleri ile paralel çizgiye getirmiş diğer yandan kendi sektöründe yabancı sermayeye kapılarını açmıştır.

KAZAKİSTAN

Sahil şeridinin geniş olmasından dolayı yaklaşık yüzde 29,6'lık bir payla en çok alana sahip olan Kazakistan Temmuz 1994'te Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak kendi görüşlerini açıkladı. Buna göre Kazakistan; Hazar'ın BM'nin 1982 Deniz Hukuku sözleşmesine tabi olmasını, 12 millik ulusal karasularına sahip olunması gerektiğini, denizin ulusal sektörlere bölünerek münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesini, her kıyıdaş ülkenin ulusal sektörü üzerinde egemenlik haklarını kullanabilmesi gerektiğini belirten bir bildirme yayınlarak kendi pozisyonunu ortaya koymuştur.

Bundan önce 1993’de de ülkesinin bakışını açıklayan Kazakistan yönetimi kıyıdaş ülkelere Hazar’ın “ortay hat” prensibine göre “ulusal sektörler” bölünmesi hususunda bir anlaşma önerisinde bulunmuştu. 23 Ocak 1998’de Rusya Federasyonu tarafından bir açıklama yapılarak Hazar’ın “ortak su yüzeyi” ve “ulusal sektörler” prensibine göre bölünmesi konusunda ortak fikre gelindiği açıklanmış ve Kazakistan ile bu konuda ortak bir anlaşmanın yapılacağı bildirilmiştir. Kazakistan 10 Mart 1998’de tek taraflı yayınladığı bir “bildiri” ile Hazar’ın kendi ait ulusal “münhasır ekonomik bölge”sini belirleyerek bu bölgeyi deniz gücü ile koruma altına almıştır (Ogan, 2005: 1).

Rusya ile Kazakistan arasında “Hazar Denizi’nin kuzey kısmının dibinin kaynaklarının kullanılması hedefiyle egemenlik haklarına uyulması” isimli Anlaşma ise 6 Temmuz 1998’de imzalanmıştır. Ayrıca 9 Ekim 2000 tarihinde iki ülke arasında Hazar Denizi’nde işbirliği konusunda bir bildirge imzalanmıştır. Bu deklarasyona göre Kazakistan ile Rusya Federasyonu Hazar’ın statüsünün belirlenmesinde “ortay hat” prensibini kabul etmekte, denizin dibi ulusal sektörler bölerken su yüzeyini ortak kullanıma açmayı kabul etmektedirler. Sınır çizgisinde bulunan yataklar için iki ülke 50/50 prensibini benimsemektedirler.

Kazakistan bunun dışında Rusya ile imzaladığı anlaşmanın bir benzerini 29 Kasım 2001’de Azerbaycan ile de imzalamıştır. Böylece Hazar’ın kuzey kesiminde Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Azerbaycan arasında anlaşma sağlanmıştır. Her ne kadar Kuzey Hazar’ın bu iki devleti arasında Hazar’da bir anlaşma imzalanmışsa da kuzey bölgesinde 3 adet saha üzerinde (Xvalynskoye, Severnoye ve Çentralnoye) Rus Lukoil şirketinin yürüttüğü faaliyetler sebebiyle Kazakistan tarafından sürekli olarak Rusya’ya itiraz notası gönderilmekteki (Demircioğlu, 1998: 4).

Hazar’ın durumu ve paylaşımı tartışmalarının mümkün olduğunca dışında kalmayı amaçlayan Kazakistan, İran’ın önerdiği eşit (yüzde 20) paylaşım şartının kabul görmesi durumunda bundan en çok zarar gören ülke olacaktır. Çünkü diğer bütün kıyıdaş ülkelerin payları yüzde 20’nin altındadır. Bu sebeple Kazakistan bu tartışmalara direkt katılmayıp bu konuda İran’a en büyük direnci gösteren Azerbaycan’ı arka planda aktif olarak desteklemektedir. İçerisinde barındırdığı önemli miktardaki Rus asıllı nüfus sebebiyle Rusya’yı doğrudan karşısına alamayan Kazakistan’ın pozisyonu Türkmenistan ve Azerbaycan’inkinden daha hassastır.

TÜRKMENİSTAN

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda hala geçerli olan hukuki belgeler Rusya ve İran arasında imzalanmış 26 Şubat 1921 tarihli Dostluk Paktı ve 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik antlaşmalarıdır. Şartların köklü değişimi ile ortaya çıkan yeni durum karşısında Türkmenistan tarafının önerilerini Türkmenistan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Yolbars A. Kepbanov, yayımladığı bir makalede şöyle özetlemiştir: SSCB ve İran arasında yapılmış düzenlemeler artık taraflardan birinin olmaması nedeniyle geçerliliğini yitirmiştir. Yeni bağımsız devletlerin de ortaya çıkması nedeniyle, bu devletlerin menfaatlerini de dikkate alarak Hazar'ın hukuki statüsü konusunda yeni düzenlemeye gidilmelidir.

Eski antlaşmalara (1921 ve 1940) bakıldığı zaman, bu antlaşmaların yalnızca ticaret, deniz ulaşımı ve balıkçılık konularında düzenleme getirdiği görülmektedir. Bu konuların dışında kalan deniz alanının işletilmesi, ekolojik rejim, hava sahasının kullanımı gibi konular, Hazarın statüsü çerçevesinde düzenlenmesi gereken konular olarak, bu antlaşmalarda yer almamaktadır. Yeni yapılması gereken düzenlemede bu konular ele alınmalıdır.

Türkmenistan tarafı Hazar'ın statüsü konusunda her ne kadar sabit bir politika izlemese de, bu önerilerden anlaşılmaktadır ki, Azerbaycan ve Kazakistan'ın kesin sınır çizgisinin belirlenmesine gösterdiği hassasiyeti Türkmenistan da paylaşmaktadır. Devletler arasında kesin sınır çizgilerinin belirlenmesi birçok açıdan zorunludur. Öncelikle, kesin sınır çizgisinin belirlenmiş olmaması bölgesel çatışmalar için ortam oluşturmaktadır. İkinci gerekçe, devletlerarasında sınır çizgisinin belirlenmesinin bir devletin varlığı ve egemenlik alanının tespit edilmesi için kaçınılmaz şarttır. Bu gerekçeler, Hazara kıyısı olan devletlerin Hazar'daki sınırlarının kesinleştirilmesi için de geçerlidir (Kepbanov, 1997 – 1998: 9-10).

Hazar'la ilgili görüşlerini tam olarak ortaya koyamayan Türkmenistan başlangıçta Rusya ve İran'ın ortak kullanım tezini benimsemiştir. Bu amaçla Türkmenistan 12 Kasım 1996'da Hazar'a kıyısı olan devletlerin Dışişleri Bakanları'nın Aşkabat'taki görüşmesinde bu üç ülke ile memorandum imzalamıştır. Ancak daha sonra Aralık 1998'de Moskova'da yapılan kıyı devletleri zirvesinde daha farklı bir davranış sergileyerek Hazar'ın bölünmesini ve Azerbaycan'la aralarındaki sınırın “ortay hat” prensibine göre belirlenmesini kabul ettiğini açıkladı. Genel prensiplerde Türkmenistan Rusya-Kazakistan-Azerbaycan üçlüsünün yürüttüğü politikalara daha yakın durmuştur (Kepbanov, a.g.m: 12). Türkmenistan'ın bu ülkelerle ve özellikle de Azerbaycan ile ayrıldığı nokta ortay hattın geçeceği alanları belirleyememesidir.

Azerbaycan ile tartışmalı yataklar nedeniyle mevcut olan gerginlik, Türkmenistan'ı giderek İran'a yakınlaştırmıştır. Putin'in daveti ile Hazar'ın statüsü konusunda ortak bir görüş oluşturmak amacıyla BDT üyesi dört kıyıdaş ülkenin Soçi'de yapacakları toplantı için Türkmenbaşı "İransız yapılacak bir toplantıya" katılmak istemediğini açıklayarak gitmemiştir. Türkmenistan bu sorunun ancak beş kıyıdaş ülkenin iştiraki ve fikir birliği ile çözülebileceğini belirtmekte ve ikili anlaşmalarla bu sorunun çözülmesine karşı çıkmaktadır. Türkmenistan gibi İran'da, Hazar'ın statüsü belirlenirken ikili anlaşmaları tanımadığını belirterek, beş kıyıdaş ülkenin statü sorununu beraberce belirlemesi gerektiğini savunmaktadır.

Türkmenistan'ın İran'ın bulunduğu hiçbir toplantıya katılmak istememesi ve Niyazov'un Hazar özel temsilcisini görevden alarak yerine Türkmenistan'ın Mesed (İran) Başkonsolosu'nu tayin etmesi Hazar konusunda bu ülkenin, İran ile arasında giderek artan bir yakınlaşmanın işaretleri olarak değerlendirilmektedir. Türkmenbaşı Aşkabat'ın Hazar'ın statüsü konusundaki pozisyonunu açıklarken, "Hazar'ın BM kararlarına uygun olarak kıyıdaş ülkelerin her birinin 12 millik ulusal karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini ve geri kalan bölgenin ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olacağı bir nitelikte paylaşılması gerektiğini" ifade etmiştir.

Türkmenistan'ın bu önerisi, Hazar'daki Rus donanmasını Türkmen sahillerinden uzak tutmuş olsa da, İran'ın bu konudaki rahatsızlığına son vermemektedir. 2-3 Mayıs 2001'de Aşkabat'ta uzmanlar düzeyinde yapılan Türkmenistan-Azerbaycan görüşmelerinin altıncı turundan da bir netice alınmaması sonucu Türkmenistan Azerbaycan'dan "Hazar Denizi'nin itilafı bölgesinde mevcut olan hidrokarbon yataklarında tek taraflı olarak sismik arama işlerini gerçekleştirmesi dahil, hidrokarbon kaynaklarını arama ve üretilmesi işlerini, aidiyet ile ilgili meseleler sonuçlanıncaya kadar durdurmasını istemiş, aksi takdirde Türkmenistan'ın uluslararası bir tahkim mahkemesine ve ilgili uluslararası kuruluşlara başvuracağını bildirmiştir." Ayrıca Türkmenistan bölgede çalışma yürüten yabancı petrol şirketlerine de müracaat ederek sorunun barışçı yollarla adil bir çözümle sonuçlanıncaya kadar çalışmalara ara verilmesini istemiştir (Sahinoglu, 1998: 1).

Türkmenistan Azerbaycan'ı Hazar'da hukuka aykırı bir durumda hareket etmekle suçlamakta ve uluslararası mahkemelere başvurmakla tehdit etmektedir. Ancak bölgesel jeopolitik dengeler Azerbaycan'ın lehinedir ve Türkmenistan'ın Azerbaycan'ı uluslararası mahkemelere vermesi durumunda bile Azerbaycan'a büyük miktarlarda yatırımlar yapan yabancı petrol şirketlerinin uluslararası mahkemelere etki edecekleri düşünülmektedir. Kaldı ki, Bakü, daha önce Rusya'nın bu yöndeki baskılarına rağmen yapmadığı pozisyon değişikliğini Türkmenistan'ın baskılarıyla değiştirmeyeceğini belirtmektedir.

Türkmenistan ve Azerbaycan arasında “ortay hattın” çekilmesi hususunda ortaya çıkan yöntem arayışı sorunu, aslında temel olarak aynı fikri savunan (denizin hem dibinin ve hem de yüzeyinin bölünmesi tezi) bu iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Aşkabat Azerbaycan’ın Apseron yarımadası vasıtasıyla Hazar’ın içlerine kadar sokulduğunu, dolayısıyla Hazar Denizi ekvatorunun özelliği göz önünde bulundurularak, enleme eşit mesafeli (uzaklıktaki) noktaları birleştiren yöntemi kullanılmasını önermişlerdir. Bu durumda Türkmenistan, ortay hat belirlenirken Hazar’ı matematiksel olarak ele almakta, ülkelerin kıyı şeritleri ve adalarının uç noktalarını dikkate almamaktadır. Türkmenistan’ın teklif ettiği tezin kabul edilmesi durumunda sadece tartışmalı Kepez/Serdar yatağı değil ve hem de Azeri ve Çırağ yatakları da Türkmenistan sektöründe kalarak tartışmalı hale gelmektedirler.

Azerbaycan’ın ortay hat çizgisi belirlenirken karşılıklı iki sahil arasındaki en uç (yakın) noktaların belirlenerek bir ortalamanın alınmasını talepte bulunmaktadır. Azerbaycan Apseron yarımadası vasıtasıyla coğrafi açıdan denizin ortasına doğru sokulması nedeniyle Azerbaycan deniz sınırları daha geniş bir alana yayılmakta ve tartışmalı yataklar Azerbaycan’ın ulusal sektörü içerisinde kalmaktadır. Yalnız bu durumda dahi Kepez/Serdar yatağı Azerbaycan ve Türkmenistan sınırları dahilinde orta noktada bulunmaktadır (Bkz. Kepbanov, a.g.m.).

Azerbaycan tarafının buna karşı öne sürmüş olduğu iddia aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Türkmenistan Anayasasında, Türkmenistan Cumhuriyeti’nin, Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin hukuki varisi olduğu beyan edilmiştir. Uluslar arası hukuka göre, varis devlet, varisi olduğu devletin hukuki sorumluluğunu da taşımaktadır. Bu nedenle, Türkmenistan tarafı Hazar’ın statüsü konusunda, SSCB dönemindeki Hazar’ın milli sektörlerle bölünmesi konusundaki 1970 düzenlemesini kabul etmelidir.

- 1970 düzenlemesinden sonra “Azeri” ve “Çırac” yatakları hususunda ne Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin, ne de bağımsız Türkmenistan Cumhuriyeti’nin 1997 yılına kadar hiçbir itirazı olmamıştır. Uluslar arası antlaşmalar konusunda 1969 Viyana Antlaşmasının 45 nci maddesine göre, devletlerarası ilişkilerde taraflardan biri, var olan fiili duruma uzun bir süre boyunca itirazda bulunmaz veya susarsa, bu durum hukuki geçerlilik kazanacaktır. Bu bakımdan, Türkmenistan’ın bu yataklar konusunda itiraz hakkı ortadan kalkmaktadır (Abdül, 1997: 1).

4-1-4.ÇİN

SSCB'nin dağılmasından sonra ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin üçüyle (Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) doğrudan sınır komşusu olan Çin açısından, dış politikada ciddi bir değişim sürecinin başlaması anlamına geliyordu. Bağımsızlıklarına kavuşan yeni cumhuriyetler, 1978'den itibaren başlatılan liberalleşmenin etkisiyle, hızlı büyüyen Çin ekonomisi için yeni fırsatlar sunmaktaydı. Çin, Orta Asya'nın stratejik önemini hemen kavramış, özellikle enerji kaynaklarının zenginliğiyle dünya dengelerinde önemli rol oynayacak bir bölge olduğunu algılamıştı. Çin yönetimi bölgenin sadece bir ekonomik genişleme alanı olmadığını, ayrıca Avrupa ve Orta Doğu ile kendi arasında siyasal, ekonomik ve hatta kültürel bir köprü görevi görebileceğini fark etmişti. Diğer taraftan Sovyetler Birliği'nin dağılması bölgede büyük bir güç boşluğu doğmasına sebep olmuştu. Komşu ülke Afganistan'da devam etmekte olan iç savaşla birlikte düşünüldüğünde, kendi güvenliklerini sağlama konusunda bile yetersiz olan bu yeni komşular, Çin için ciddi tehdit ihtimallerini de gündeme getirmekteydi. Çinli idareciler, 1980'li yıllardan bu yana devam eden Afganistan sorununu ve 1990'lardan sonra bölgede güçlenen kökten dinci akımları gözden geçirerek, Orta Asya'da ortaya çıkacak istikrarsızlığın kendi sınırlarında ve özellikle Türkistan cumhuriyetleri ile etnik, tarihi ve kültürel bağları olan Doğu Türkistan'da ciddi sorunlara yol açabileceğini değerlendirmişti (Andican, a.g.m: 7).

1990'lı yılların ortalarında Çin yönetimi, bölgedeki eski hâkimiyetini yeniden kurmak arayışında olan Rusya ile ciddi bir rekabete girdiği izlenimini vermemeye özen göstererek, Orta Asya ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkiler kurma çabasına girişti. Basta Kazakistan ve Kırgızistan olmak üzere bu ülkelerle ikili ekonomik ilişkileri ve karşılıklı ticareti artırırken, bir taraftan da bu coğrafyayla ulaşım altyapısını oluşturmaya çalışmaktaydı. 1996'da Çin ile doğrudan sınır komşusu olan üç Orta Asya ülkesi, Rusya ve Çin'in katılımıyla kurulan "Şanghay Beşlisi", Çin ile bu ülkeler arasındaki sınır sorunlarının çözümlenmesi ve Çin'in yumuşak karnı olan Doğu Türkistan'daki ayrılıkçılık hareketlerine karşı sınır güvenliğinin sağlanması gibi konularda uygun bir diyalog platformu oluşturdu (Andican, a.g.m., s.9). Bu da Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya'da önemli bir oyuncu olmasını sağlamıştı.

1990'lı yıllardan bu yana Orta Asya ülkelerine yönelik Çin politikalarının bazı temel alanlara yöneldiği görülmektedir. Bu amaçlar bu şekilde sıralanabilir:

- Çin'in stratejik planlarında önemli yer teşkil eden hususlardan biri, onun sınır güvenliğidir. Bu güvenlik iki temelden oluşmaktadır: Sınır bölgelerinde istikrarı temin etmek, bu

bölgelerdeki nüfuzun sürekliliğini ve ekonomik başarıları geliştirmek yoluyla barışı; dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirerek sağlamaktır. Özellikle Çin'in Orta Asya devletleri ile güvenliğini ilgilendiren sorun Sovyet Birliği döneminden kalma sınır ihtilâflarıdır. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, Çin'le olan sınır sorunlarını bu yeni işbirliği ortamı içerisinde çözmüşlerdir. Ancak Çin'le mevcut konjoktürde sınır ihtilaflarının çözümünde Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Pekin lehine önemli toprak tavizlerde bulunmuştur.

1996'daki Şanghay Zirvesinde, anlaşmazlık konusu olan bölgelerin taraflar arasında paylaşılması için görüşmeler yapılması kararı bağlandı. Ayrıca sınırların iki tarafında belirli bir mesafenin askersizleştirilmesiyle karşılıklı bir güvenlik alanının yaratılması amaçlanmaktaydı. 1998'de yapılan antlaşmayla, Kazakistan ile Çin arasında uyuşmazlık konusu olan yaklaşık 1000 kilometrekarelik bölge, iki ülke arasında (Kazakistan yüzde 56,9 ve Çin yüzde 43,1) paylaşıldı (Olcott, 2005: 63-64).

Kırgızistan – Çin sınır uyuşmazlığının çözüme kavuşturulmasında daha sancılı bir süreç yasandı. 2002'ye kadar devam eden görüşmeler sonrasında Akayev yönetiminin 125.000 hektar büyüklüğündeki bir bölgeyi Çin'e terk etmesiyle sorun halledilmiş oldu. Fakat söz konusu toprak transferi, ileriki dönemde Kırgız Cumhurbaşkanı Akayev'in kendi parlamentosu tarafından "vatana ihanet" suçlamasıyla karşı karşıya kalmasına sebep olacaktı (Çolakoğlu, 2006: 42).

Tacikistan ile Çin arasındaki uyuşmazlık da, Tacikistan'ın Çin'e bir miktar toprak vermeyi onaylamasıyla, 2002'de yapılan bir antlaşmayla sonuca bağlandı. Böylece Çin, 2000'li yıllarla birlikte, Orta Asya cumhuriyetleriyle olan bütün sınır sorunlarını çözümlenmiş, karşılıklı güven ortamını yaratmıştı. Günümüzde özellikle Kazakistan ve Kırgızistan ile Çin arasında geçişlerin kontrol altında tutulabildiği bir sınır güvenliği sağlanmıştır. Buna karşın çok dağlık bir ülke olan Tacikistan sınırında yeterli kontrol gerçekleştirilememektedir (Andican, a.g.m, s. 12).

- Çin'i endişelendiren bir diğer önemli nokta, Batı Sincan-Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Uygur azınlıklardır. Bu azınlıklar yıllardır bağımsızlıklarını elde etmek için mücadele etmişlerdir. Ancak, Çin bu mücadeleyi "ayrımcılık" ya da "karşı devrimcilik" olarak nitelendirerek mücadelenin taraftarlarını idam ettirmiştir. Bağımsızlık umutlarını hala kesmeyen Uygur azınlıklar, bugün bu desteği Orta Asya devletlerinden beklemektedirler. Burada eklenmesi gereken teferruat önemli bir bilgiye dönüşmektedir: Verilere göre, 300 binden fazla Uygur kökenli vatandaş, Orta Asya Cumhuriyetleri'nde yaşamını sürdürmektedir; bunların 210 bini Kazakistan, 46 bini Kırgızistan ve 30 bini de Özbekistan'da bulunmaktadır (Siroejkin, 2003: 703). Sınırların iki tarafında da bulunan büyük sayıda Uygur azınlığın

varlığı, Çin Hükümetini tedirgin etmektedir. Azınlıkların birleşmesi ile Uygurların bağımsızlığına yol açabilecek mücadeleler devletin dağılması yönünde tehdit oluşturmaktadır. Çin, Şanghay Beşlisi'ne taraf olan ülkelerle, sınır boyunca barış ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirerek, Uygur azınlıkların bu hareketlerden arındırabileceğini ummaktadır (Çolakoğlu, a.g.m., s. 40).

- Çin'in Orta Asya'ya duyduğu ilgiyi çoğaltan diğer bir mesele terör, ulusal ayrılıkçı ve radikal dini grupların bölgedeki faaliyetleri gelmektedir. Bu tür tehditleri en çok Afganistan barındırmaktadır. 1992'de Nadjibullah Hükümetinin düşmesi ve yerine aşırı İslamcılarının gelmesi ile Afganistan, dini radikalizmin bir merkezi haline dönüşmüştür. 1996'da Taliban'ın pozisyonunun sağlamlaştırması, ulusal ayrılıkçı ve radikal dini grupların yerleşmesinde de yardımcı olmuştur. 1992 yılında Tacikistan'da ortaya çıkan iç savaş buna bir kanıt oluşturmaktadır (Erdoğan, 2006: 34).

Fergana Vadisi'nde iki dini hareketin etkinliği mümkündür: Özbekistan İslam Hareketi (ÖİH) ve Hizb-ul Tahrir... Moğolistan'dan Hazar Denizi'nin kıyılarına kadar uzanacak bir hilafet kurmayı amaçlayan Hizb-ul Tahrir, Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ni de buraya katmayı düşünmektedir. Hatta bazı bilgilere göre Uygur militanları, Afganistan'ın Çin sınırına 25 km. uzaklıktaki bölgesinde eğitim almaktadır. Bütün bunlar, Çin ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nin radikal dini ve ayrılıkçı gruplardan gelen ortak tehditlere sahip olduklarını göstermektedir. Çin'in 2004 yılının Milli Güvenlik Raporu ve "Beyaz Kitabı"nda; coğrafi, etnik, dini ve ekonomik çelişkilerin, sık sık yerel savaş ve çatışmaların nedeni olabileceğinden bahsedilmektedir (Swanström, 2005: 569–584).

11 Eylül'de ortaya çıkan trajik olaylar, Taliban hareketi ile olan mücadelelerde kritik dönemi oluşturmuştu. Batılı devletler; Rusya, Çin, Hindistan ve Orta Asya Devletleri'nin desteğiyle, teröre karşı küresel bir savaş başlatmışlardı. Çin Halk Cumhuriyeti, ABD tarafından başlatılan bu antiterör kampanyasını desteklemiş; ancak süregiden harekât kendisinde, Batının ve özellikle ABD'nin bölge kaynaklarını kontrol etmek ve Rusya'nın etkisini azaltmak gayreti içinde olduğu izlenimini yaratmıştı. ABD'nin, Çin sınırından sadece 200 km. uzaklıkta bulunan Kırgızistan'ın Manas Havalimanı'ndaki askeri varlığı, tüm dünyaya "Batı ve özellikle ABD hala 'Soğuk Savaş' mantığıyla mı hareket ediyor?" sorusunu sordurmuştur. Çin, kendisi aleyhinde hala sınır boyunca bir "sınırlama politikası" yürütüldüğünden emindir.

ABD'ye, kendi topraklarında üs açma izni veren Kırgızistan, "Şanghay Beşlisi Anlaşması"nın ruhuna ve kendisine getirdiği yükümlülüklerle aykırı davranmıştı. Özbekistan, ABD'ye Hanabad ve Karsı Üslerini; Kazakistan, Türkmenistan ve Tacikistan ise antiterör

koalisyon operasyonunu gerçekleştirecek uçakların yakıt ikmali yapmalarını sağlayacak hava alanlarını sunmuşlardı. Bu nedenle Çin açısından Orta Asya'nın durumu bir belirsizliğe doğru sürükleniyordu (Swanström, a.g.m.: 569–584).

Çin'i telaşlandıran bir diğer konu, NATO'nun Doğu Avrupa ve Karadeniz havzasına doğru genişlemesidir. Soğuk Savaş'ın ardından NATO'nun daraltılacağı beklentileri mevcutken örgüt, tabir-i caizse tam bir yeniden doğuş yaşamıştır. NATO'nun genişlemesinin altında yatan anlam, onun Batı tarzı demokratik fikirleri kullanarak, bölgede her an oluşabilecek istikrarsızlıkları minimize etmek için Doğuya ilerlemesi olarak okunmalıdır.

BM'in, 2003 yılında ABD Yönetimi altında Irak'a başlattığı onaysız giriş, Çin tarafından tek kutuplu dünyanın yaratılmasının temellerini atan eylem olarak algılanmıştı. Ancak, Çin'i en çok, “renkli devrim” ya da dış araçlar etkisi ile demokrasi “yerleştirme” uygulamaları tedirgin etmişti. Mart 2005'te Kırgızistan'da ve Mayıs 2005'te Andican'da meydana gelen olaylar, Çin'deki Uygur azınlıkların da dışardan destek alma olasılığını kuvvetlendirmişti. Çin'in belirttiği gibi, “demokrasinin yerleşmesine yardımcı olmaya çalışan ABD, Orta Asya iç siyasetini ihlal etmekteydi.“Renkli devrimler”, Orta Asya Devletleri'nin hâkimiyetlerini ve gayet yasal hükümetlerini tehdit altına sokan ABD'nin icatıdır. Bu devrimler, “'bulanık suda balık tutmaya hazır olan' ve yerleşim için hiçbir fırsatı kaçırmak istemeyen terör örgütleri ve aşırı dinciler için gayet uygun zemin oluşturmaktadır.” Bu yüzden Andican Olayları'ndan sonra Çin, Özbek Cumhurbaşkanı'nın kararlarını açıkça desteklemiştir. Çin devleti, Andican Olayları'nın ardından Kerimov tarafından ziyaret edilen ilk devlettir.

- Bunun dışında, Orta Asya, Avrasya merkezindeki yerleşiminden ötürü, önemli bir devletsel stratejik alana da sahiptir. Bölgenin petrol, doğal gaz gibi zengin doğal kaynaklara sahip olması, burayı büyük güçlerin ilgi alanları bakımından bir odak noktası haline getirmiştir. Orta Asya enerji ve petrol güvenliklerinin sağlanması, uluslararası siyasette temel sorunlardan birini oluşturmaktadır. Bu yüzden enerji kaynakları üzerindeki mücadele daha da çoğalmıştır.

1990'lı yılların ortalarında Çin, Orta Asya petrollerinin ihracatçısı olma rolünü sahiplenmiştir. Çin ekonomisi hızla büyümeye devam etmesi halinde, 2020'ye gelindiğinde yıllık petrol ithalatı 200 ila 300 milyon ton arasında seyredecektir. Su anda bu miktar 60 milyon tondur.(Klimenko, 2005: 49) Bu nedenle Çin, enerji stratejisini gerçekleştirmek için, petrol ve doğal gaz ihracatının yürütülmesinde, hidrokarbon kaynakların işletilmesinde ve yeni projelerin hazırlanmasında aktif rol oynamaktadır. Çin Orta Doğu'nun petrol kaynaklarına olan yüksek bağımlılığını ortadan kaldırmak için alternatif kaynak arayışındadır. Ayrıca Pekin, genelde ABD'nin kontrolündeki Orta Doğu bölgesinin yanı sıra Orta Asya ve

Rusya'dan da enerji ithal etmek suretiyle enerji bağımlılık riskini minimize etmeye çalışmaktadır.

Çin, Orta Asya'nın enerji sektörüne büyük yatırımlarda bulunmaktadır. Bu yatırımlar, hem yeni yatakların aranması hem de boru hatlarının döşenmesi hususunda gerçekleşmektedir. Çin'in bu şekilde arttırdığı enerji gücü Rusya'yı şüphesiz rahatsız etmektedir. Örneğin, Çin'in Kasagan bölgesindeki zengin petrol yataklarında pay sahibi olma çabasını, Batılı petrol şirketleriyle birlikte Ruslar engellemiştir. Rusya Devlet Başkanı Putin, Çin'in büyük önem verdiği ve Rus petrolünün Angarsk'tan Çin'in Daqing bölgesine ulaşmasını hedefleyen Yukos Projesi'ni iptal etmiş; ekonomik açıdan daha pahalı olmasına rağmen, petrolü Japon ve Kore pazarına ulaştıracak olan Angarsk-Nachodka Projesi'ni onaylamak suretiyle Çin'in devre dışı kalmasını sağlamıştır.(Andican, a.g.m: 32.)

Rusya, Orta Asya enerji kaynaklarının, daha önce olduğu gibi, yine kendi toprakları üzerinden dış pazarlara yönelmesi konusundaki politikasını ısrarla sürdürmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Çin'in Orta Asya'daki siyasetini büyük ölçüde Rusya Federasyonu etkilemektedir. Rusya Federasyonu Orta Asya'da, eskiden olduğu gibi yeniden hegemonik güç olma yönündeki arayışları yapmaktadır. Bu da Orta Asya ülkelerinin gözünde Çin'in konumunu güçlendiren bir diğer faktör oldu. Rusya'nın sömürgeci heveslerinin canlanması durumunda Çin dengeleyici bir güç olarak kullanılabilirdi. 11 Eylül olaylarından sonra bölgeye giren ABD de Orta Asya ülkeleri tarafından benzer bir algılamayla karşılandı. Bölgede birbirine karşı kullanılacak büyük oyuncu sayısı üçe çıkmıştı ve her ülke kendi çıkarları doğrultusunda bu güçlerle ilişkilerini şekillendirdi.

Diğer yönden Rusya'nın Çin ile olan ilişkileri de bölgesel dengelerin geleceği yönünden büyük önem taşımaktadır. Her ne kadar şimdilik Çin ve Rusya arasında gelişen stratejik ortaklığı, dış faktörler ya da bölgesel gelişmelerin etkileyip etkilemeyeceği belli değildir; ancak iki devletin Orta Asya'da işbirliğine meyilli olduğu açıktır. ABD'nin aksine Çin, Rusya'nın etkisini azaltmadan, onu ve Orta Asya devletlerini bölgede eşit haklara sahip olarak görmeyi tercih etmektedir.

Daha önce de değinildiği gibi, Kırgızistan'ın kendi topraklarında, Amerikan askeri varlığına müsaade etmesi ile ŞİÖ'nün etkinliği azalmıştı. Fakat ABD'nin başlattığı antiterör operasyonunun ardından, ŞİÖ'nün amaçları yeniden güncelleşti. Temmuz 2002'de, St. Petersburg'da "Bölgesel Antiterör Yapılar" (RATS = Regionalnaya Antiteroristiçeskaya Struktura) kurulması kararı alındı. 2003 Ağustos ayında da ŞİÖ çerçevesinde ilk antiterör tatbikatı gerçekleştirildi. Öğretiler iki adımda hayat buldu: İlk adım, Kazakistan'ın Uçaral

şehrinde ve ikincisi Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nde...(The Times of Central Asia (BİSKEK), // <http://www/times.kg>.)

Bu durumda Çin, Orta Asya güvenliğinin sağlanması konusunda güçlü ve sürekli bir oyuncu olma olanağını elde etmiş oldu. Tabii ki Rusya, Orta Asya'ya Çin askerî gücünün girmesi ihtimalinden de rahatsızdır. Bölgenin güvenliğinin sağlanması konusunda, Rusya liderliğinde kurulan “Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü”nün yeterli olacağı iddiasındadır. Bu nedenle Çin'in Şanghay İşbirliği Örgütü'nü NATO benzeri bir bölgesel güvenlik örgütü haline dönüştürülmesi yönündeki taleplerine kulak tıkamaktadır.

Orta Asya'daki devletlerin Çin tutumuna baktığımızda ise, Kazakistan ve Kırgızistan'ın çok taraflı bir yaklaşımı seçmiş olduğunu görebiliriz; daha doğrusu, Kazakistan ve Kırgızistan ülkeleri, kendi egemenlikleri için de yer bırakacak şekilde, büyük güçleri dengeleyici siyaset izlemeye çalışmaktadırlar. Bunun dışında, mevcut jeopolitik gerginlik onları, Çin ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirmeye itmektir. Bir Çin bilim adamının da belirttiği gibi, “...SİÖ'ye üye devletler, ortak sınırlara sahipler. Orta Asya ülkelerinin, komşu (Çin) desteği olmaksızın, ekonomiyi geliştirmeleri ve güvenlik hususunda istikrar sağlamaları imkânsızdır.” (Zhaunghzi, 2004: 606)

Bilindiği üzere, Orta Asya'da birkaç ekonomik birlik kurulmuştu. Bunlardan bazıları: 2001'de Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan arasında kurulmuş olan Avrasya Ekonomik Topluluğu; Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde kurulmuş olan ve görevleri SİÖ'nünküler ile benzesen Ortak Ekonomik Alan ve Orta Asya Petrol Birliği'dir. Fakat bunların hiçbiri SİÖ kadar etkili olamamıştır. Bu nedenle SİÖ'nün Ekonomik İşbirliği çerçevesinde birçok hedefe ulaşması gerekecektir; çünkü onun çıkarları uzun vadedir.

Sonuç olarak Çin'in, yukarıda elde aldığımız amaçlarını ve uygulamalarını değerlendirmeye tabi tuttuğumuz taktirde, bu devletin 1990'lı yıllardan bu yana Orta Asya bağlamında ekonomik, siyasi ve askerî alanlarda başarılı bir siyaset izleyerek ikili ve çok taraflı anlaşmalarla sorunları çözme yoluna gittiğini görebiliriz. Bu durum Çin'e güvenlik üreten ülke özelliğini kazandırmış ve yaşatılacak ikili ilişkilerde güven unsurunun oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Bu yüzden bugüne kadarki gelişmeler, Çin'in bundan sonra da bölgede barış ortamını devam ettireceği, ekonomik olarak enerji güvenliğine öncelik veren politikalarını sürdüreceği ve askeri bakımdan bölgesel veya küresel bir oluşuma yöneleceği anlamında alınmaktadır.

4-2.TÜRKİYE’NİN JEOSTRATEJİK KONUMU

4-2-1.TÜRKİYE

Soğuk Savaş’ın bitmesiyle, gerek uluslararası dengeler açısından, gerek Türkiye için hayati derece önemli gelişmelerin ortaya çıkmasına neden oldu (Demirağ, 2003: 75). İlk etapta eski Sovyetler Birliği’nin çöküşü ile birlikte, Türk politikasına yakın yeni bir Türk dünyası ortaya çıkmıştı. Bu doğrultuda, bölgesel bir güç olmak isteyen Türkiye tüm ekonomik ve politik sorunlarına rağmen, bu bölgelere yönelik politikalar üretmeye başladı ve yeni Türk Cumhuriyetleri ile siyasi ve kültürel alanda yakın ilişkiler içine girdi.

Ankara, kültürel etkinliği belirtilen bölgeye taşıyabilmek için, Orta Asya Cumhuriyetlerinde kültür merkezleri açtı, Orta Asyalı öğrencilerin Türkiye’de eğitimi için geniş bir burs programı oluşturdu ve televizyon yayınlarını bölgeden takip edilebilecek biçimde genişletmeye çalıştı. Bütün bu sayılanlar ve fazlası eliyle, bölgeyle irtibatlarını kuvvetlendiren Türkiye, Rusya Federasyonu’nun tepkilerini de göz ardı etmemeye çalışıyordu. Rusya ilk aşamada, Türkiye’nin yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerle münasebet kurmasına özel bir tepki göstermedi. Moskova’nın bu sessizliğinde, elbette 1991 yılında kurulan ve Baltık devletleri dışında bütün cumhuriyetlerin üyesi olduğu BDT’nin varlığı etkiliydi. Fakat su da bir geçektir ki Orta Asya, Rusya’nın henüz birinci öncelikli bölgesi değildi. Öyle ki Dışişleri Bakanı Kozirev bölgeye ilk ziyareti Nisan 1992’de Gerçekleştirilen, Amerikan Dışişleri Bakanı, o tarihe kadar Orta Asya’ya birkaç defa gelmiş bulunuyordu. Rusya bölgeye elçiliklerini Türkiye ve ABD’den sonra açmıştı (Sever, 2001: 228).

Rusların Orta Asya’ya pek ilgi duymadıkları bu dönemde, Türkiye’nin bölgeye ilişkin siyaseti Batı dünyası ve özellikle Washington tarafından desteklendi. Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya politikası ve Batı için hala önemli olduğunu gösterecek argümanlar aradığı bir vakitte, ABD basta olmak üzere Batı’nın endişesi ise Kafkaslarda ve Orta Asya’da ne olacağı ile alakalıydı. Sovyetlerin Birliğinin dağılmasıyla Orta Asya’da meydana gelen boşluğun Batı tarafından gerekli şekilde doldurulamadığı takdirde, İran tarafından desteklenen radikal İslami akımların gücüyle kapatılması ihtimalinin varlığı endişe yaratıyordu ve bu durum, ABD’nin Türkiye’yi Orta Asya Cumhuriyetlerine bir model ülke olarak göstermesi sonucunu doğurmuştu (Bal, 2001: 336).

1992 sonu itibariyle Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki etkileşimin daha kapsamlı biçimde gelişmesini kısıtlayan bazı önemli faktörler belirgin olarak su yüzüne

çıkmişti. Orta Asya Cumhuriyetleriyle kurulan bağlara yüklenen büyük umutlar, devletler arasındaki ilk liderler zirvesinde beklenilene vermemiştir. Bir Türk Ortak pazarının ve Türk “yatırım bankasının kurulması, Türk dünyasındaki ekonomik entegrasyonu güçlendirecek adımlar atılması düşünüldüğü gibi, KKTC’nin bu yeni Türk Cumhuriyetlerince tanınması, Dağlık-Karadağ sorununda Azerbaycan’ın yanında olunması gibi siyasi hedefler de planlananlar arasındaydı. Ancak zirvenin bitiminde, Türkiye ve Azerbaycan dışındaki katılımcıların bu konuda ciddi çekinceleri olduğu ortaya çıktı. Özbekistan, Türk dünyasını birleştirecek ulusüstü herhangi bir mekanizmaya muhalif durduğunu söylerken; Kazakistan Devlet Başkanı, ülkesinde yaşayan çok sayıda Rus nüfusuna Pan-Türkist bir hava oluşturmaktan çekinerek, dini ya da etnik temelli bütünleşmelere karşı olduklarını açıkladı (Sever, a.g.m: 232).

Türkiye’nin bölge ülkeleriyle ile oluşturduğu çok yönlü ilksilerden kuşkulanan Rusya, bu devletin Pan-Türkist politikalar peşinde olduğunu iddia etmiş ve 1993 yılından başlayarak dikkatini Orta Asya bölgesine çevirerek “Yakın Çevre” politikasını başlatmıştır. Bu politika gereğince Rusya, herhangi bir devletin Orta Asya Cumhuriyetleri üzerindeki etkinliğini artırmaya yönelik girişimlerine karşı çıkmaktadır. Çünkü Moskova’ya göre Orta Asya, kendi yakın çevresinin bir parçası ve eski Sovyet topraklarının devamıdır (Ersanlı, 1998: 78).

Orta Asya’ya yönelik Rusya’nın dış politikasında 1993 yılı sonrasında meydana gelen değişikliğin altında yatan diğer önemli unsur ekonomiktir. Dünyanın en büyük ikinci enerji kaynağı konumunda olan Hazar Enerji Havzası’nın etrafına sıralanmış Türk Cumhuriyetlerinin içinde buldukları ekonomik krizi asmaları ve bu enerji kaynaklarını çıkartarak dünya piyasalarına pazarlamaları için Rusya’ya ihtiyaçları belirmiş; böylece Rusya uluslararası arenada ortak arayışına girmişti. Meydana gelen hadiseler zincirleme bir etkiyle, “Enerji Jeopolitiği”nin dogmasına ve Avrasya’da “Yeni Büyük Oyun”un başlamasına yol açmıştı (Birsnel, 2006: 193).

Yeni belirlenen bu jeopolitik, Türkiye’yi de bazı alanlarda etkiledi. Bunlar, kaynakların çıkarılması için oluşturulacak konsorsiyumda yer alabilme ve Hazar Denizi’nin enerji potansiyelinin dünya piyasalarına ulaştırılması alanında yaşanan siyasi mücadelede pay kapma çabası oldu. Rusya’nın petrol ve doğal gazı kendi toprakları üzerinden Avrupa’ya taşımayı konu edinen projelerine karşılık, ABD’nin desteklediği “Batı-Doğu Hattı” yani Hazar kaynaklarının Türkiye üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını izleyerek Akdeniz’e taşınması fikrinin hayata geçirilmesi ile Türkiye Avrasya’nın en önemli jeopolitik bölgesi durumuna geldi (Birsnel, a.g.e: 195).

Mayıs 2005' te, Hazar'ın ilk petrolünün Ceyhan'a gelmesi; Rusya'nın, bölgedeki enerji kaynakları üzerindeki kontrolünün de zayıflamaya başladığı anlamına geliyordu. Saygın ekonomi dergilerinden "Ekonomist", bakın Bakü'den Ceyhan'a ilk petrol akısının Türkiye ve Rusya'ya biçtiği rolü nasıl değerlendiriyor: "Bu, Amerika'nın dünyanın bu bölgesinde kazandığı nadir zaferlerden biridir. Türkiye'nin doğu ile batı arasında bir enerji hattı olma rolünü perçinlerken, Rusya'nın güneydeki eski Sovyet cumhuriyetlerinden yapılan doğal gaz ve petrol ihracatı üzerindeki kontrolünü de zayıflatmıştır. "Projenin bitirilmesi, küresel enerjinin güvenliği hususunda duyulan kaygıların arttığı bir sırada Türkiye'nin jeopolitik Pazarlık gücünü kuvvetlendirecektir."(www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/06/060602_economist_turkey_shtml)

Türk siyasetçilerin Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından ortaya koymaya başladığı; "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk dünyası" tezlerini gerçekleştirmenin Türkiye için ekonomik, diplomatik hatta ahlaki açıdan zor tercihler gerektirdiği çok geçmeden anlaşılmıştır. Çünkü Moskova'nın kültürel ve stratejik etkisi, Ankara'nın Orta Asya ile ilgili hedeflerine hala engel teşkil etmektedir. Bu hedeflerin önündeki birinci engel, Kafkaslar ve Orta Asya'daki birçok ülkenin, gücünü eski Sovyet sisteminden alan katı liderler tarafından yönetilmesidir. Dolayısıyla Türkiye, bu rejimlere ya da demokratik muhalefete destek vermek konusunda kararsız bir tutum izlemektedir. İkinci neden ise, Rusya'nın Avrupa Birliği'nden sonra Türkiye'nin ikinci büyük ticari ortağı haline gelmesidir. Ankara böyle bir dönemde Rusya'yı küstürmek istememektedir. Türkiye'nin 1999 yılında Başbakan Ecevit'in Moskova ziyareti sonrası değişen Çeçenistan politikası ve ardından Erdoğan Hükümeti zamanında Çeçen ayrılıkçılara tıbbi yardım yapmaya son verilmesi bu hassasiyetin örnekleri olarak gösterilebilir.

Türkiye'nin Orta Asya ile birlikteliğini güçlendirme çabalarındaki başarısızlığa su üç maddeyi de ekleyebiliriz: (www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp)

- Birincisi, Türkiye'nin kendi iç problemleri, bölgeyle çok fazla ilgilenmesine engel olmuştur;
- İkincisi, Türkiye bu dönemde Suriye ve Irak'tan gelen tehditler, Yunanistan'la gerginleşen ilişkiler gibi daha önemli güvenlik sorunlarına odaklanmıştır;
- Üçüncüsü ise, Türkiye'nin bölge devletlerinin ihtiyaç duyduğu büyük çaplı mali yardım ve yatırımı karşılayacak ekonomik imkânlardan yoksun olusudur.

Orta Asya ile ilişkilerin gelişmesine temel oluşturabilecek projeler somut hale getirilememiştir. Rusya'nın Çarlık ve Sovyet dönemlerinden bu yana Orta Asya'da devam eden hegemonyası Kafkasya'nın tersine henüz etkisini daha fazla hissettirmektedir. Bunda

Orta Asya'nın Rusya, Çin ve İran arasında hemen hemen izole olmuş konumu önemli bir rol oynamaktadır. Bunun dışında SSCB döneminde inşa edilen enerji boru hatlarının tamamının kuzeye yönelik olması, özellikle petrol üreticisi Kazakistan'ı büyük ölçüde Rusya'ya muhtaç etmektedir. Batı'yla ilişkileri ile gelişme potansiyeline sahip olmayan Orta Asya cumhuriyetlerinde Rusya'nın var olan bölgesel çıkarları doğrultusunda başat olma pozisyonunu koruması kolaylaşmaktadır.

Bu bölgede Türkiye'nin Rusya'yı saf dışı bırakarak onun yerine geçmesi ekonomik gücü bakımından kısa ve orta vadede olanaklı değildir. Türkiye enerji politikasını kendi finansal kaynakları ile karşılama potansiyeline sahip olmadığı gibi, bölge devletlerinin ihtiyaç duyduğu yatırımların sunulmasına yönelik mali olanaklar da Türkiye'nin bölgesel politikaları bağlamında mevcut değildir (Çaman, 2006: 2008).

Özetle Orta Asya'da Türkiye ile diğer bölge aktörleri arasında kurulacak işbirliğinin, başarıya ulaşması için Orta Asya Cumhuriyetlerinin çıkarlarına uygun olması şarttır. Orta Asya Cumhuriyetlerinin ise Rusya ile kurdukları organik ve geleneksel bağın yanında farklı arayışlara girmeleri, kendi çıkarları için en akılcı seçenektir.

4-2-2.AVRASYA

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla birlikte bölgede hiç kuskusuz jeopolitik bir boşluk meydana gelmişti. Simdi birçok ülke bu boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Diğer bir tabirle, Orta Asya'da Sovyet yönteminin yıkılmasıyla birlikte büyük oyun başlamıştır ve Sovyet Birliği'nin çöküşü aynı zamanda Orta Asya'nın yeni bağımsız devletlerini, jeopolitik çevrelerini dikkatle değerlendirmeye de sevk etmiş bulunmaktadır.

SSCB'nin dağılmasıyla her şeyden evvel, üç yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüş ve dünyanın en büyük toprak parçasını yönetmiş, Büyük Rusya İmparatorluğu'nun sonunu getirmiş ve bugünkü Rusya'nın jeostratejik sınırlarını belirlemiştir. Ayrıca bölgenin yakın geleceği de tıpkı yakın geçmişi gibi tartışma konusu haline gelmiştir. Öyle ki, kısa dönemde bu açık Sovyet Birliği'nin zengin yakın komsuları üzerindeki tehdidi ortadan kaldırmışken, orta ve uzun dönemde ciddi politik tehlikeleri beraberinde getirebilme potansiyeli yönünden dikkatleri üzerinde çekmiştir (Erol, Seyfettin, 2006: 120).

Diğer yönden jeostratik olarak bu imparatorluğun yıkılması aynı zamanda kırk yıldır Amerika'yı Avrasya'dan uzak tutma çabalarının da sonu olmuştur. Böylece, Birleşik Devletler, tarihte ilk defa bir yandan Çin sınırına kadar Avrasya'nın eski Sovyet

cumhuriyetlerine, diğer yandan da Avrasya'nın güney sınırı olan İran körfezine kadar nüfuz elde etme imkânı olmuştur (Özdağ ve Erol, 2003: 186–187).

Avrasya jeopolitiğinde karsımıza iki çeşit mücadele çıkmaktadır. Birinci ABD'nin bölgeye yönelik çıkarları çerçevesinde bölge ülkeleriyle yürüttüğü mücadeleye; ikincisi ise, Avrasya devletlerinin kendi aralarında bölgeye yönelik olarak yürüttükleri, etnik ve liderlik mücadelesidir. Küresel hâkimiyetini adeta bu bölgedeki güç rekabetine endekslemiş olan ABD açısından Çin en büyük rakip gücü meydana getirmekte ve bu bağlamda Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri ABD açısından stratejik birer öncelik olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim 11 Eylül'den sonra İslam'ın rolünün yükselmesi bölgede basta Rusya, Çin olmak üzere bölge haricindeki devletlerin de isin içine girmesini kaçınılmaz kılmıştır (Erol, a.g.e: 121).

BDT gibi oluşumların Ayrıca Orta Asya Devletlerinin ihtiyaçlarını (esas olarak ekonomik olanlar) karşılayamadığının hissedilmesi ve bölgenin parlak jeostratejisine Rusya dışındaki aktörlerin de ilgi duyma eğilimine girmesiyle birlikte, yavaş da olsa farklı bölgesel işbirliği türleri oluşmaya başladı. Bölge ülkelerinin liderleri gelişmiş partnerleri tarafından desteklenen bölgesel işbirliğinin önemini zamanında kavradılar ve bu da çok sayıda girişim ve bölgesel organizasyonla sonuçlandı. Aşamalı olarak dünyaya yönelen ve bol doğal kaynağa, üretici, bilimsel-entelektüel mevcudu olan bölge, zamanla Rusya, ABD, Çin, AB ve Türkiye gibi güçlerin ilgi odağı haline geldi (Hüseynov, a.g.e: 69).

Bu yarış sürecinde ABD önemli bir oyuncu olarak yerini almaktaydı. Avrasya'nın merkezindeki yeni konumu sayesinde ABD, bölgenin ekonomik, sosyal ve politik gelişmesini etkileyecek önemli bir fırsat yakalamış gözükmekteydi (Cornell, a.g.e: 249, 125).

11 Eylül'e kadar geçen süre zarfında da ABD'nin bölgeye olan ilgisi aslında ekonomik temelli olmaya devam ederken, bu tarihten sonra ABD'nin çıkarlarının bu alanda sınırlı kalmayacağı anlaşıldı. Jeopolitik açıdan bölgenin taşıdığı önemin vurgulandığı görüşlerde altı çizilen noktalar, ABD'nin bölgede Rusya, Çin ve Hindistan'ın etkisini dengeleyecek biçimde aktif bir politika izlemesi, bunu yapabilmek için de bölge ülkeleriyle çok boyutlu stratejik ilişkiler içine girmesinin gerekliliğiydi. Fakat, Rusya'nın Vladimir Putin'in iktidara gelmesinden sonra uygulamaya başladığı, ekonomik bağları sağlamlaştırmaktan, askeri varlığı artırmaya kadar uzanan Orta Asya politikaları, Çin'in Şanghay İşbirliği Örgütü vasıtasıyla bölgede giderek ağırlığının artması gibi faktörler ABD'nin Orta Asya bölgesine doğrudan müdahil olmasını engelledi (Nichol, 2001: 227).

Bölge açısından diğer bir önemli ülke Çin'dir. Çin, ABD'nin “Yeni Dünya Düzeni” politikalarına muhalefet ederek, Sovyet Birliği'nin çökmesi ile dünyanın bir tek ülkenin

baskın olmasına karşı karşıya bırakamayacağını ilan etmişti. Bu açıklama, Çin Başkanının 1991 Aralık ayında Hindistan'a gerçekleştirdiği ziyaret sonrası bir deklarasyonda belirtmişti (Erol, a.g.e: 211). Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Asya'nın bağımsız bir jeopolitik alan olarak ortaya çıkışı Çin açısından altın niteliğinde bir fırsat oluşturdu. Hızlı büyüme gösteren Çin ekonomisi için yeni enerji kaynakları bulmadaki aktif arayışı bu ülkenin Orta Asya'nın enerji sektörüne yapılan yatırım hacmini çok hızlı bir şekilde arttırmıştı. Bunun dışında Çin'in istikrarlı gelişmesini sürdürmesine devam eden Orta Asya devletleri ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini de geliştirmeye çok özne göstermiştir (Kasenov, a.g.e: 280).

Çin'in bölge ile ilgili hedefleri çok açıktır. İlk hedefi Orta Asya ülkeleri ile olan sınırlarını huzurlu ve güvenli hale getirerek arka bölgesinin stratejik güvenliğini muhafaza etmektir. İkincisi Doğu Türkistan'daki bağımsızlık yanlısı hareketleri kontrol altına almaktır. Üçüncü hedefi ekonomik etkinliğini tüm bölge geneline yaymak ve bu ülkeler için vazgeçilemez bir ortak haline gelmektir. Sonuncu hedefi ise Orta Asya'yı Çin için bir enerji merkezi haline getirmek ve bütün Asya'yı kuşatan bir enerji kuşağı oluşturarak kendi enerji güvenliğini sağlamaktır (Andican, a.g.e: 7).

Avrasya'nın önümüzdeki yıllarda dünya ekonomisinin merkezi bölgeleri arasına girmesi, yine AB için de birtakım fırsatları gündeme getirmektedir. AB'nin bölge ülkeleriyle gerçekleştirmiş olduğu işbirliği anlaşmaları ve ortaklaşa finanse edilen projeler AB'nin Orta Asya ülkeleriyle iliksilerine verdiği önemi ortaya koymaktadır. 1990 yılı Aralık ayında oluşturulan Roma Zirvesi sonucunda BDT üyesi ülkelerde sürdürülen ekonomik reform ve kalkınma sürecini desteklemek ve dünya ekonomisi ile bütünleşmelerine yardımcı olmak üzere TACIS Programı oluşturulmuştur (Hüseyinov, a.g.m: 62).

AB'nin temel hedefi, terörizme, uyuşturucu maddelere ve uluslararası suçlara karşı Orta Asya ülkeleriyle işbirliği yapmak, enerji kaynaklarına güvenli ulaşımı sağlamak, politik diyalogu, ticaret ve yatırımları iyileştirmek, demokrasi ve insan haklarını desteklemek; su, enerji ve çevre konularındaki problemleri çözecek bir bölgesel işbirliği oluşturmaktır. Bölgesel işbirliği AB'nin önem verdiği konuların başında gelmektedir. Çünkü Orta Asya'nın bugün karşı karşıya olduğu birçok problem ancak bölgesel düzeyde çözülebilecektir. Bölgesel ekonomik güç olarak Türkiye ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerine de göz atmak gerekmektedir. Her ne kadar bugün Türkiye'nin bu bölgedeki siyaseti çok pasif görünüyorsa da Orta Asya ülkeleri perspektifinden bakıldığında Türkiye'nin vazgeçilmez konumunu korumakta olduğu görülür.

Bu devletler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra dış dünyaya Türkiye üzerinden açılma olanağı bulmuşlar, Türkiye bir bakımdan bu ülkeler için bir pencere olmuş, dünya ile

bütünleşmeleri sürecinde de söz konusu ülkelerin önemli bir ortağı haline gelmiştir. AB üyesi olmak için Avrupa ile biçimsel ilişkilerini sürdürmekle beraber, Türkiye'nin Asya ile coğrafi ve tarihsel köklü ve güçlü bağlara sahiptir. Bir köprü olarak Türkiye, her iki kıtanın birbirleriyle ilgilerinin ve sorunlarının ifade edilmesinde ve anlaşılmasında esine az rastlanır bir rol oynamaktadır (Delice, a.g.e: 115). Ayrıca Türkiye Asya ve Pasifik bölgesi arasındaki ülkelerle önemli bir ticari partnerdir.

Ticaret ile birlikte ve son yıllardaki ADB üyeliği kanalıyla Türkiye Asya ve Pasifik'in büyüme ve kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Orta Asya Türkiye'nin derinlemesine bir Asya stratejisi oluşturmasının anahtarı konumundadır. Türkiye bir yandan ABD ve AB gibi Asya dışı ülkelerle girdiği ilişkileri Asya içinde kullanabilme becerisini göstermek, diğer yandan Asya için dengelerdeki değişimleri sürekli takip ederek bu bölgede bir blok karşısında yalnız kalmayacak aktif bir diplomasi izlemek zorundadır. Bu da Türkiye'nin Asya-Avrupa denklemi içindeki stratejik amaçlarını belirleyerek Orta Asya ile olan ilişkilerini bu zeminde geliştirmesini gerekli kılmaktadır (EGELİ, 2004: 108). Bu nedenle, Rusya Federasyonu bakımından, ülke bütünlüğünün korunması, arka bahçesindeki nüfuzun devamı, enerji kaynakları-güzergâhı üzerindeki ağırlığı sürdürmesi, bölgedeki Rus varlığının devamı ve terörün önüne geçilmesi gibi tarihi sosyo-psikolojik, ekonomik siyasi ve stratejik konularda, stratejik değeri yüksek olan Orta Asya üzerimde gücünü koruyabilmek çok önemlidir.

Özetle birçok gözlemci tarafından dünya konjonktüründe daha iyi yer edinebilmek açısından Orta Asya'da sağlam bölgesel işbirliği yapıları oluşturulması beklenmesine rağmen, fiili durum işbirliğinden ziyade uzun süredir devam eden bölgesel rekabet oluşmuştur.

4-2-3.ABD

Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği'nin yenilmesi ve sonradan yıkılmasıyla, başta Avrupa ve yakın çevresi olmak üzere tüm dünyanın uzun dönemli bir istikrarsızlık sürecine girmesi söz konusu olmuştu (Sander, 1998: 552). Bu yeni süreç içerisinde, çok kutuplu düzen, yerini ABD hâkimiyeti anlamına gelen tek kutuplu düzene bırakırken; ABD, süper güç olarak tek başına hareket etme ve kendi çıkarları doğrultusunda, her türlü hukuki yapı ve örgütü kullanma kuvvetine sahip olmuştu (Brezezinski, 1994: 1). Aynı zamanda, ilk defa Çin sınırından İran Körfezi'ne hâkim olabilme ve Avrasya'nın güney sınırlarına kadar politik varlığını nüfuz ettirme olanağına kavuşuyordu. Özellikle 11 Eylül 2001'de meydana

gelen terör saldırılarının ardından, ABD'nin Avrasya içerisindeki nüfuzunun artırılması gereği ortaya çıkmıştı.

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ilk yıllarda Orta Asya bölgesi ABD'nin dış politika öncelikleri arasında yer almamıştı. 1990'lı yılların başlangıcına kadar Irak'ın Kuveyt'i işgali, Orta Doğu Barış Süreci, Bosna ve Kosova Olayları gibi gelişmeler ve Rusya'nın geleceği, NATO'nun yeniden gözden geçirilmesi gibi yeni perspektiflerle meşgul olan ABD, Orta Asya'yı ikinci plana attı (Erhan, 2003: 5). Ancak Rusya'nın 1993'te ilan ettiği "Yakın Çevre Doktrini"yle Orta Asya'daki etkinliğini tekrar artırma çabası içerisine girmesi, Avrupa Birliği'nin "Avrupa – Kafkasya – Asya Tasıma Koridoru" ve "Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Tasıma" projelerini geliştirmesi, Çin'in bölgede etkin olmaya başlaması, Türkiye'nin beklenen etkinliği gösterememesi ve ABD merkezli petrol kuruluşlarının bölgede yükselen çıkarları gibi faktörler 1990'ların ortalarından itibaren ABD'nin bölgeye ilgisini yavaş artırdı (Uzgel, 2001: 278).

ABD: 22 Aralık 1991'de Kazakistan; 25 Aralık 1991'de Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Mart 1992'de Türkmenistan Cumhuriyetleri'ni resmi olarak tanımakla başladı ve akabinde bu devletlere büyük elçilikler açtı. (Aras-Çolak, 1996: 58–61.) Özellikle, ülkede 1992 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimleri, dış politikasını yeni bağımsız devletlerle uyumlu biçimde etkinleştirebilmesi bakımından, ABD'nin yararına olmuştu. Bu dönemde, Washington tüm dikkatini, ABD'nin milli güvenliğini sağlamaya yönlendirmişti. SSCB'nin dağılmasından sonra, bu bölge için en büyük sorunu Kazakistan topraklarında bulunan nükleer silahlar oluşturuyordu. Silahların Rusya'ya çıkartılması, Kazakistan'ın nükleer silahlardan soyutlanmış ülke statüsünün kabul edilmesi ve "Nükleer Silahların Yayılmasını Engelleme Anlaşması"nın imzalanması, Bush'un Orta Asya politikasında gerçekleştirdiği ciddi başarılarından birkaçıdır (Baker 1993: 1).

ABD'nin dış politikasında 1992–1995 yılları arasında ekonomik faktörlerin önem arz etmeye başlaması, devletin Orta Asya üzerinde daha çok durması gerektiği neticesini doğurdu. ABD bu ilgisini özellikle ekonomik ve stratejik alanlara yöneltmiş ve bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının üretim ve ihracatı için büyük gayret göstermişti. Asıl amaç, Rusya, İran ve Çin üzerinden geçmeyecek biçimde doğal gaz ve petrol boru hatları inşaatına başlamaktı (A National Security Strategy for a New Century,1999: 33). Bu nedenle Mayıs 1995'te Orta Asya ülkelerini dolayan Clinton, Trans–Kafkasya bölgesindeki enerji kaynakları üzerinde mevcut bulunan Rus tekelini kırmak için yoğun çalışmaların startını verdi.

Washington Şubat 1995'te, Rusya üzerinden değil, Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattını destekleme kararı aldı. Enerji ve dış politika arasındaki bağı da bilinçli bir şekilde

kuran ABD, Rusya'nın BDT ülkeleri üzerindeki denetimini zayıflatabilmek için, Moskova'nın enerji kaynaklarına dayalı manevralarını engellemeye çalıştı. Örneğin, parasını ödeyemeyen Ukrayna'ya doğal gaz göndermemeyi sürdürmesi için Türkmenistan'a baskı yaptı; Kazakistan'a, "Moskova'nın petrol vanasını kapatması halinde" bu ülkeyi destekleyeceği yönünde garantiler verdi ve Mayıs 1995'te Orta Asya ülkelerini ziyaret eden ABD Enerji Bakanlığı Müsteşarı William White, bu ülkeleri enerji hususunda Rusya ve İran'a rakip olmaları açısından cesaretlendirdi (Blank, 2003: 5).

ABD için, bölge devletleri arasında ehemmiyeti en fazla olan ülke hiç şüphesiz Rusya'ydı. 1993 yılına kadar Batı eğilimli politika izleyen Rusya, NATO'nun Doğu eksenli genişlemeleri ve Batıdan beklenilenden daha az yardım gelişi ile dış politikasını gözden geçirerek yeni kararlar almıştı. BDT'yi federatif ya da konfederatif bir yapı olarak yeniden düzenlemek; Çin ile ekonomik ve siyasal ilişkiler geliştirmek, Orta Doğu ülkeleri ile mevcut olan irtibatlarında yeni taktikler denemek; özellikle İran, Irak, hatta Libya ile diyalogları arttırmak, Amerikan Yönetimince kabul edilmesi mümkün olmayan bu kararlardandı. Rusya'nın bu çabaları, Washington'un bölgede yürütmüş olduğu demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisini yerleştirme gayesini zorlaştıracak hatta engel olabilecek potansiyele sahipti (Aras, a.g.m: 61). Tüm bu nedenlerden ve ABD'nin Orta Asya'daki rolünü oldukça mühim görmesinden dolayı, 1996–2000 yılları arasında Rusya-ABD ilişkileri zayıfladı.

Bu sırada ABD, Kazakistan ve Özbekistan ile olan iliksilerini geliştirmeye odaklanmıştı. ABD, 1996–1997 yıllarına kadar insan hakları ihlalleri konusunda çok sıkı markaja aldığı Özbekistan'la ilişkilerinde istediği aşamayı kaydedememesine rağmen; Kazakistan ile başlangıçtan itibaren kuvvetli bağlar kurmakta başarılı olmuştu. Örneğin, 1994'te imzalanan “Demokratik İşbirliği Anlaşması” ile taraflar, “uzun ve sağlam; arkadaşlığa, karşılıklı güvene ve saygıya odaklı ilişkiler” geliştirmeye söz vermişlerdi (Suleymanov, 1995: 34).

Özbekistan açısından meselenin ehemmiyetini farklılaştıran sebeplerden bir diğeri de, Afganistan'ın bölgedeki hassas konumuydu. Afganistan'daki Taliban Yönetimi ve bu Yöntemin Orta Asya'dan gelen aşırı dinci gruplara kucak açması, Özbekistan'ı sadece Rusya ile değil; Batı ile de güvenlik alanında da işbirliği geliştirme arayışına itmişti. Ve neticede ABD'nin kapılarını Özbekistan'a açmasıyla gelişmeler birbirini izledi: Özbekistan'ın, Temmuz 1994'te imzalanan anlaşma ile NATO'nun barış için ortaklık programına aktif katılımıyla ve BDT Ortak Güvenlik Anlaşması'ndan ayrılarak 1999'da GUUAM'a üye olması, ABD ile işbirliği hususunda Taşkent'in kararlılığını ortaya koyuyordu (Güler, 2001: 193).

Daha önce de değindiğimiz gibi GUAM, 1997’de Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova tarafından resmen oluşturulmuş ve 1999’da Özbekistan’ın katılımı ile GUUAM’a dönüştürülmüştü. Başlangıçta bir girişim ve ardından bir yapı olarak ABD tarafından ciddi biçimde desteklenen GUUAM, eski Sovyet coğrafyasında Rusya’nın kontrolünü zayıflatmayı amaçlayan bir örgütlenme olarak görülmüştür. Zaman zaman hem BDT, hem de GUUAM içerisinde kurumsallaşma açısından sorunlar yasanca da, Rusya’nın ve ABD’nin ısrarlı çabaları ile bu kurumlar varlıklarını güçlendirerek sürdürmektedir.

ABD’nin bu açıdan attığı bir diğer önemli adım, 1999’da BDT’nin güney kısmını, “sorumluluk bölgesi” ya da ABD’nin Silahlı Kuvvetleri’nin Merkez Komutanlığı (CENTCOM) olarak ilan etmesidir. Bunun anlamı, artık Orta Asya sınırlarının hâkimiyetinin ABD’nin askeri operasyonları açısından bir engel olarak ele alınmayacak olmasıdır. (Trinkov ve Glusenko, 1999: 377-412.) CENTCOM komutanı General T. Franks’ın su önemli sözleri de durumla ilgili açıklayıcıdır: “ABD, bölgedeki gruplandırmaları gerçekleştirirken, Taliban tehdidinden çok; Orta Asyalı ülkelerin Rusya’ya karşı izledikleri politikayı göz önünde bulundurdu.” (Koen, 2002: 32-33.)

2001 yılında eşsiz jeopolitik avantajların doğru tertipleri neticesinde, ABD bölgede kendine eşdeğer bir rakibin bulunmadığını fark etmişti. Rusya artık siyasi ve ekonomik yönden büyük oranda nüfuzunu kaybetmiş durumdaydı, İran ve Çin bölgedeki etkilerini arttırmaya yönelik siyaset izlemiyorlardı, Avrupa Birliği (AB) ise bölgede sadece bazı konulardaki etkinliğini güçlendirmeye niyetliydi. Bu yüzden, George Bush Hükümetinin plan ve programları, Clinton uygulamalarının güncelliğini yitirdiği sinyallerini veriyordu. Yeni hükümet Orta Asya ile ilgili eski hükümetten daha dinamik ve faydacı stratejiler hazırlamıştı.

ABD’nin bölgedeki sürekli askeri-siyasi varlığı ve ekonomik kontrolü zaman içinde değer kazanacaktı. 11 Eylül 2001’de meydana gelen terör saldırıları ve daha sonra Afganistan’da Taliban rejiminin bertaraf edilmesi söz konusu sürecin önemli kilometre taşlarıydı. Bu olaylar, Orta Asya’nın jeopolitik yapılanmasını kökünden değiştirerek ABD’nin üstünlüğünü pekiştirmişti. Amerika’nın bölgenin yükselen dominant ögesi konumuna terfisi, diğer devletleri (Rusya, Çin vb) “kendi çıkarlarını yeni duruma göre ayarlama” durumunda bırakmıştı. Bölgenin Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi devletleri ise, ABD’nin terör ile mücadelesinde önemli sınırdaşları olma rolünü kazanmışlardı.

ABD, 11 Eylül’den sonra Orta Asya’da kazandığı “güvenlik menajeri” unvanını sahiplendi. Bu da, hem Orta Asya hem ABD için büyük kazançlar getirdi. Paradoksal; ama ‘90’lı yıllarda Rusya’nın Orta Asya’dan ayrılışı, "menajer" siz kalan bu devletlerdeki

liderlerin islerini zorlaştırmıştı. Bölgesel birlik ve işbirliği umutları çok kısa süre içerisinde şüphecilik ve rekabet hırsı ile sarsılmıştı. Tek baslarına ulusal güvenliklerini temin etmek için bu devletleri dünya gözünde fazlasıyla zayıf kılan sebepler vardı: İç ve dış tehditler, radikal İslami akımlar, uyuşturucu ve silah ticareti vb...(Rumer, 2003: 95.)

Bu nedenler ve türevlerinin bölgede meydana getirdiği boşluğun doldurulmasında ABD'nin gösterdiği isteksizlik, Orta Asyalı devletleri Rusya Federasyonu ve Çin gibi devletlerle işbirliği geliştirmeye itmişti. Ancak aranılan kan ne Rusya ne de Çin'deydi; maya tutmamış, beklenen hegemonik yapı kurulamamıştı. Buna rağmen bu iki ülke, Orta Asyalı devletlerin hükümetleri üzerinde uygulayacakları baskılar yoluyla bu topraklarda yerleşiklik kazanmak gayesindeydiler (Rumer, a.g.m: 97). İşte böyle önemli bir noktada, ABD'nin bölgeye girişi tüm dengeleri değiştirdi.

Rusya Federasyonu, 11 Eylül'ün ardından gelen Afganistan Operasyonu ile, bölgede “tek etkin güç olma” konumunu kaybetmeye başladı. Nitekim, “uluslararası terörizm ve savaş”, Orta Asya Cumhuriyetleri'ne, basta ABD olmak üzere Batı ile daha önce kurulmayan seviyede ilişkiler kurma fırsatını vermişti. Jeopolitik ve ekonomik değeri gayet yüksek olan bölgede, etkin olma fırsatı elde etme imkanı olan bölgesel güçler için bu yeni bir yarısın başlangıcı anlamını taşımaktaydı (Kurbanov, 2006: 89).

11 Eylül 2001'deki terörist saldırısının ardından ABD, Orta Asya'ya yönelik politikalarını oldukça hızlı bir biçimde tekrar yapılandırmış; Afganistan'daki terörle mücadeleyi amaçlayan askeri operasyon şemsiyesi altına ve basta Rusya olmak üzere bölgedeki diğer güçlerin tepkisini çekecek şekilde Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'da askeri varlığını tesis etmiştir. Bölgedeki Amerikan politikalarına yönelik uluslararası ilişkiler uzmanlarının, siyasi askeri ve sivil kesimlerin ve basının gösterdiği ilgi her geçen artmaktaydı. Yeni dönem George W. Bush ve onun dış politika ekibini Orta Asya Bölgesi bağlamındaki dış politika öncelikleri, 11 Eylül olaylarından sonra daha tutarlı ve istikrarlı hale gelmişti.

11 Eylül olayları ve akabindeki Afganistan'a askeri müdahale hareketi sonrasında, ABD Orta Asya devletleriyle ikili işbirliği ilişkilerini ilk önce ekonomik ve siyasi reformlar üzerinde odaklanmıştı. Ekonomik ve siyasal reformlar: Rusya 90'lı yıllarda, Orta Asya'nın petrol ve doğal gazının ihracatı konusunda tekelini koruyabilmek adına muvaffak olmuştu evet; ancak ABD'nin, bölgeye gelişiyle, bu doğal kaynaklardan Rusya Federasyonu'nun yararlanmasına fırsat vermeden ihraç kontrolünü sağlamak için çeşitli boru hattı projelerine başvurması bir oldu. Söz konusu projelerden biri, Rusya'nın tekelini tehdit etmeye başlayan

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'dır. Batının 4 milyar harcadığı bu proje Rusya'nın gücünden tamamen bağımsızdır.

Rusya'nın da öne sürdüğü gibi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgede cereyan eden “Rusya karşıtı” projeler arasında neredeyse en mühim olanıdır. Kazakistan'ın da 2006'da bu projenin içinde yer alması, Rusya'yı en çok şaşkırtan mesele olmuştur. Rus Yönetiminin hoşuna gitmeyen diğer bir konu, ABD tarafından desteklenen “Trans-Hazar” Boru Hatları Projesi ve Kazak petrolünün dış satımını öngören “Aktau- Bakü Ham petrol Boru Hattı” (Kamalov, 2007: 1) oluşumudur. Rusya'nın enerji inhisarına zarar veren bu projeler, Moskova'da rahatsızlık yaratmaktadır ve ABD ile ilişkilerini etkilemektedir. Bütün bunlara rağmen Rusya, ABD destekli projelere alternatif projelerle karşı koymaya ve böylece Avrasya coğrafyasında hâkimiyetini korumaya çalışmaktadır.

ABD gelecekte de bölgedeki varlığını sürdürebilmek için, Orta Asyalı devletlerin çeşitli ekonomik sektörlerdeki etkisini artırmak yoluyla, demokrasi ve pazar ekonomisine geçişini kolaylaştırmak kılıfı altında, bu devletlere geniş ölçekli maddi yardımlarda bulunmaktadır. 2002 yılında ABD'nin bu mali yardımı sadece beş Orta Asya devleti için 408 milyon dolar civarındadır. 1992 yılından 2000 yılına kadar, Kazakistan'a 1 milyar dolar; Özbekistan'a 600 milyon dolar; Türkmenistan'a 250 milyon dolar; Tacikistan'a 475 milyon dolar; Kırgızistan'a 725 milyona varan yardımlar yapılmıştır (<http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11032pf.htm>; [11038pf.htm](http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11038pf.htm); [11037pf.htm](http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11037pf.htm); [11035pf.htm](http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11035pf.htm); [11033pf.htm](http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11033pf.htm)). Ancak 2002 yılında ABD'nin mali yapısında meydana gelen önemli değişiklikler sonucunda, bu ülkenin mali yardım listesinde ilk sıraya Özbekistan (2001 yılında 55,9 milyon dolar olan rakamın 161,8 milyona çıkması ile); ikinci sıraya Tacikistan (2001 yılında 56,4 milyon dolar olan rakamın 85,3 milyona çıkmasıyla) oturmuştur (Braterskiy, 2002: 55–64).

ABD'nin konumunu güçlendiren ve Rusya'nın Orta Asya bölgesinde elini zayıflatan diğer bir noksan nokta, askeri gücüdür. Bölge, kendi üzerinden tüm dünyaya yayılan radikal İslami akımlar, uyuşturucu ve silah ticareti gibi vebaların etkisiyle büyük bir gerginlik bölgesi teşkil etmektedir. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin, gerçekleştirdiği Afganistan Operasyonu'na, Özbekistan, Tacikistan ve diğer Orta Asya Cumhuriyetleri'nde bulunan aşırı dinci grupların kuvvetlenme tehlikesine de dayanak göstermesi tüm dünyanın gözlerini bu coğrafyaya çevirmesine neden olmuştur (Rodriguez, 2005: 45).

Orta Asya ülkeleri de ABD'nin Afganistan Harekâtına yardım etmiş ve ABD'nin üslerini kendi topraklarında yerleştirmesine rıza göstermişlerdir. Asıl beklenmeyense, Birleşik Devletler'in bu yeni stratejisini hayata geçirmesi sürecinde Rusya Federasyonu'nun,

Özbekistan ve Kırgızistan'da Amerikan askeri üslerinin açılmasına karşı çıkmayarak müdahaleyi desteklemesi olmuştur. Ve hatta, ABD'nin Irak müdahalesi bile bu iki ülke arasındaki ilişkileri sarsmamıştır. Ancak basta Gürcistan ve ardından Ukrayna'da Batının desteğiyle oluşan renkli devrimler, Moskova'nın, dış siyasi öncelikleri bakımından durumu bir tehdit olarak algılamasına neden olmuştur. Böylelikle sona eren iki ülke arasındaki sıcak ilişkiler, ABD'nin genişlemeci politikası Rusya'nın menfaatleri ile çatıştığı sürece soğumaya devam edecektir (Kamalov, a.g.m., s. 32).

2001'in sonu ve 2002'nin başında ABD'nin bölgede ne kadar bulunacağı bir tartışma konusu oluşturmuştu. Her ne kadar ABD, periyodik olarak, bölgede devamlı kalmayacağı ve her an Afganistan'dan askeri birliklerini çekmeye hazır olduğunu belirttiği açıklamalar yaptıysa da durum tam tersi geliyordu. CENTCOM'un Komutanı General Franks ise, ABD'nin Orta Asya'da "ihtiyacı olduğu sürece" kalacağını ilan ediyordu. 2002 yılının Nisan ayında ABD'nin devlet dairesi tarafından yapılan araştırmaların sonucunda, Orta Asya halkının büyük çoğunluğunun ABD'nin bölgedeki varlığından rahatsızlık duyduğu belirlenmişti. Raporda da belirtildiği üzere, "ABD'nin bölge misafirperverliğini kötüye kullanması, terörle mücadele eden müttefikleri bu isten uzaklaştırabilir"di (Business Week, Mayıs, 2002). Buna rağmen, ne Özbekistan ne de Kırgızistan tarafından, ABD'nin askeri üslerini bölgeden uzaklaştırmak için herhangi bir girişimde bulunulmuştu.

Gürcistan ve Ukrayna'nın ardından Kırgızistan'da oluşan devrimler Özbekistan'da da sonuca ulaşamamıştı. ABD'nin bölge yönetimlerinden demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi taleplerini arttırması sonucunda Andican Bölgesi'nde meydana gelen olaylar, Amerikan siyasetini kökten değişikliklere uğrattı. Batılı ülkelerin ve ABD'nin uluslar arası gözlemcilerinin konuyu araştırmasını sertçe reddettikten sonra Özbekistan, güneyindeki ABD üssünün de kapatılması karara bağlanmıştı.(Rodriguez, a.g.m: 55.) Aslında bu ABD'nin bölgede Rus etkinliğine karşı elde ettiği üstünlüğe vurulmuş ilk darbe olmuş ve bunu da diğerleri takip etmişti. Her ne kadar Kırgızistan'daki hükümet Batı destekli bir devrim sonucunda is basına gelmiş olsa bile, Bişkek, üyesi olduğu SİÖ'nün "Afganistan'daki operasyonların büyük ölçüde tamamlandığı öne sürerek, ABD'nin Özbekistan ve Kırgızistan'da tuttuğu birliklerini geri çekmesi gerektiğini" şeklinde çağırışına destek verdiğini açıklamıştır.

Washington Özbekistan'daki üssünü kaybetmesiyle birlikte Kırgızistan'daki Manas üssü daha da önem hale gelmiş ve ABD ile Kırgızistan arasında "askeri üs" pazarlığı yaşanmıştı. Bunun neticesinde ABD Orta Asya'da edindiği stratejik üstünlüğün elden gitmesine izin vermeksizin, Kırgızistan ile yaptığı görüşmelerde başarılı sonuçlar elde etmiş

ve Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice'in da aralarında bulunduğu üst düzey ABD bürokratların Kırgızistan'ı ziyaretinden sonra, Manas askeri üssünün gerektiği sürece ABD tarafından kullanılmasına izin verilmişti. Bu anlaşma ile bölgede ABD'nin elinin daha da güçlendiğini görülmektedir.

Andican Olaylarının ardından Rusya ve Çin, Orta Asya liderlerinin gözüne girmek için ellerinden geleni yapmışlardı. Çin, olayların ertesinde muzaffer bir edayla Kerimov'u konuk ederek onun büyük başarısının altını çizirken, Moskova, AB'nin Özbekistan'a karşı koyduğu silah ambargosuna rağmen, onun güvenli silah müttefiki olmaya devam edeceğini belirtmişti. Andican Olaylarını değerlendirecek olursak, Rusya'nın Kerimov'u destekleme hareketinin ahlak dışı olduğu fikrine varabiliriz. Ancak su da bir gerçektir ki Rusya, kendisi için ilk önce bölge istikrarını korumak amacını gütmektedir. Çünkü Orta Asya'da her an oluşabilecek kaotik hava, çok hızlı şekilde, şeffaf sınırlardan Rusya Federasyonu'nun sınırlarına sızabilecektir (Rodriguez, a.g.m: 56).

Özbekistan Her ne kadar 11 Eylül'ün ardından, Rusya'dan bağımsız-ABD ile daha kuvvetli bir politika izlemeye yönelik bir eğilim gösterdiyse de, yaşanan hadiseler, Özbekistan'ı yeniden Rusya'ya yaklaştırmıştır. Bu gelişmelerle Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov, "Özbekistan'ın, kimin gerçek dost olduğunu anladığını ve bundan böyle dış politikalarının temelinde Rusya ile ilişkilerin daha sıkı bir biçimde geliştirilmesinin yattığını" Ortaya koymuştu (Kamalov, a.g.m: 33). ABD'nin Orta Asya coğrafyasına yönelik dış politika hedeflerini şöyle özetlemek mümkündür: (Kona, 2002: 164-171.)

- Öncelikle, Orta Asya bölgesindeki istikrarın korunması ve sürdürülmesi, bölge ülkelerin bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin desteklenmesi ABD için hayati önem taşımaktadır. Çünkü bir istikrarsızlık durumunda, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin de soruna dahil olması kaçınılmaz görünmektedir;
- Demokrasi ve Liberal ekonomiye geçiş sürecinde Orta Asya devletlerine destek verilmesi kaçınılmazdır;
- Herhangi bir bölgesel veya küresel gücün Orta Asya bölgesine tam hâkimiyet kurmasının önüne geçilmesi gerekmektedir;
- İran'ın bölgedeki etkisi kırılmalıdır; bunu yerine Türkiye model olarak desteklenmelidir;
- Rusya ve İran'ın Hazar bölgesindeki enerji kaynakları üzerindeki etkilerini azaltmak ve bunların Türkiye gibi müttefik ülkelere geçişini sağlamak gerekmektedir. Bu bağlamda Amerikan ticari çıkarlarının da desteklenmesi sağlanmalıdır;
- Orta Asya bölgesindeki fundamentalist akımların ve terörist grupların güçlenmesi engellenmelidir;

- Bölgedeki nükleer silahlar tasfiye edilmeli ve kullanımı engellenmeli;
- Bölgede iç savaşın ve ya sınır ihtilaflarının çıkması önlenmelidir.

Özetle Orta Asya ülkeleri, güvenliklerini sağlamak için bir yandan ABD, Rusya ve Çin'e yaklaşmakta, diğer yandan da askeri yapılarını kuvvetlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu çabaların diğer bir amacı da, ABD ve Rusya Federasyonu'nun bölgedeki askeri varlıklarını sürdürme istekleridir. Ancak beri yandan bu baskıcı rejimler, bölgedeki istikrarın gerçek garantisi olan demokratik ve ekonomik gelişmeye engel teşkil etmektedirler. ABD Orta Asya Devletlerinin modernizasyonu konusunda herhangi bir gelişme kaydedemezse de, bu bir başarısızlık olarak algılanmamalıdır. Çünkü ABD'nin kaynak ve etkileri sınırsızdır. Önemli olan, ABD'nin bölgedeki varlığıyla, Orta Asya'nın güvenlik ve istikrarını muhafaza edebilmek için büyük katkılarda bulunmuş ve bulunmaya devam edecek olmasıdır.

4-2-4.AB

AB'nin Orta Asya siyaseti ve Rusya Orta Asya, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında yıkılıp parçalanmasından bu yana büyük güçlerin rekabet alanı haline geldi. Rekabet ve nüfuz kazanma, bölgenin önemi her gün artan muazzam enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olma konularında yoğunlaşıyor. Söz konusu rekabetin aktörleri büyük güçler de Amerika ve Rusya olarak karşımıza çıkıyor. Bu ülkeleri Türkiye, İran, Çin, Hindistan ve Pakistan takip ediyor. Bu listede son zamanlara kadar eksik olan bir başka büyük güç AB de, Orta Asya'daki rekabete daha etkin bir şekilde katılmak üzere hazırlanıyor. AB her ne kadar bölgede etkin bir oyuncu olarak kabul edilmese de Orta Asya AB siyasetinde önemli yer teşkil etmektedir. 1991'de SSCB'nin dağılması ve kutuplardan birinin ortadan kalkması AB tarafından küresel manada yakalanan bir fırsat olarak algılanmıştır.

AB, küresel etkinliğe sahip olma, kendi güvenliğini oluşturma ve kendi prensiplerini, ilkelerini, menfaatlerini gözetken bir dış politika prensiplerini eski Sovyet bloğu ülkelerinde ve diğer bölgelerde benimsenmesi konusunda çeşitli projeler meydana getirmiştir. Fakat stratejik bakımdan ehemmiyet araz eden bölge, elbette yalnızca Batının ilgi alanını oluşturmuyordu. Orta Asya, bağımsızlığının ilk günlerinden itibaren büyük güçlerin etki alanı ve birçok devletin çıkarlarının kesiştiği yer haline gelmişti. Örneğin, ABD her ne kadar Orta Asya'ya coğrafi açıdan uzak bulunuyorsa da, buraları kendi ilgi alanı dışında bırakmaya isteksizdi. Üstelik hidrokarbon kaynakların elde edilmesi ve çıkarılması, ABD için sahayı siyasi ve ekonomik nüfuz altında tutmasına yarayacak iyi bir bahane oluşturmuyordu. Brezezinskiy'nin

de belirttiği üzere, Avrasya dünyanın siyasi ve ekonomik gücünün yoğunlaştığı yerdir; o halde, kıtanın tüm önemli stratejik ve jeopolitik alanlardaki hâkimiyetine sahip olmak, ABD'nin küresel ilgi alanını oluşturmaktadır (Djekshekulov, 2000: 45-45).

AB, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, uluslararası arenada etkinliğini çoğaltmak için seçtiği proje merkezli çalışma metodunu uygulamaya başlamıştır. 1990 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen Roma Zirvesi sonucunda BDT üyesi ülkelerde sürdürülen ekonomik reform ve kalkınma sürecine destek olmak ve dünya ekonomisi ile entegrasyonuna yardımcı olmak üzere TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States-Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerine Teknik Yardım) Programı oluşturulmuştur (Hüseyinov, a.g.m: 62).

TACIS programının basta ekonomik girişimler olmak üzere, projeye dâhil edilen ülkelerde AB'nin daha yakından tanınmasına ve örgütün o ülkelerde kendi anlayışına uygun bir alt yapı oluşturmasına olanak sağlayacak en önemli proje olduğuna inanılmıştır. Bu program dahilinde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Moldova, Moğolistan, Gürcistan, Ermenistan, Rusya, Ukrayna ve Beyazrusya çeşitli alanlarda yardım edilmiştir. Projenin amaçları, serbest piyasa ekonomisine geçişte bu genç cumhuriyetlere yardımcı olmak, demokrasi ve hukukun üstünlüğünün gelişmesine destek vermek ve politik-ekonomik istikrarın sağlanmasına imkân oluşturmak olarak belirtilmektedir (Laymulin, 1999: 66-96).

TACIS kapsamında ülkelere sunulan destekler üç ayrı başlık altında projelendirilmektedir. Ülke programları, bölgesel programlar ve küçük çaplı projeler. TACIS programı ilk oluşturulduğu dönemde, öncelikle destek sağlanacak ana konular, enerji, ulaştırma, sanayi ve ticari işletmeler, gıda üretimi ve dağıtımı, eğitim olarak belirlendi. 1991-1999 yılları arasında program çerçevesinde eski SSCB ülkelerine 4 milyar 226 milyon Euro yardım yapılmış ve 3000 den fazla proje (hukuki alt yapı oluşturulması, uzmanlık eğitim, bilgi aktarımı, vb.) gerçekleştirilmiştir. Proje kapsamında 2000-2006 arasındaki dönem için toplam 3,138 Euro'luk bütçe tahsis edilmiştir (http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/tacis/intro_leaf.uk.pdf). Ancak, AB'nin bölgeye yönelik genel hedeflerini gerçekleştirmede birtakım zorluklarla karşılaştığı da açıktır.

TACIS programı şeffaf olmayan ve katı karar mekanizmaları ve uygulama kriterlerine sahiptir. Maddi kaynaklar tahsisi, temini zor, dağıtımı uzun süre gerektiren ve büyük ölçüde de projeyi uygulamaya koyan AB resmi görevlilerine geri dönen bir süreçtir. Ayrıca, genelde, AB yetkilileri, görevde buldukları ülke hakkında çok az bilgiye sahip olup, sıklıkla da buldukları ülkenin potansiyel gücünü değerlendirmekten uzak nitelikte

kişiler olmaktadır. Uygulamaların etkin olmamasının ikinci nedeni ise AB'nin, politikalarını bölgede destekleyen projelere ayırdığı kaynak miktarının çok düşük olmasıdır. Örneğin, TACIS'in Azerbaycan'daki "uzlaşmazlıkların çözümü", projesine ayırdığı bütçe 10 milyon Avro civarında olup, bu rakam Azerbaycan'ın petrol geliri yanında komik kalmaktadır. Üçüncü sebep ise, ikinci ile ilişkili olarak, AB'nin bölgeye alakasının, diğer dış politika öncelikleri ile değerlendirildiğinde daha çok alt sıralarda yer almasıdır (Kök, 2005: 163).

AB'nin Orta Asya'da meydana getirdiği bir politik nüfuzdan daha çok ekonomik yapılanmasının öne çıktığını görebiliriz. Öncelikle söz konusu bölgenin ekonomik potansiyeli, özellikle sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri AB için büyük önem taşımaktadır. AB'nin bölgedeki ekonomik ilgi alanı, Yakın Doğu'nun petrolünün ithalatını en yükseğe çıkarmak çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Yakın Doğu uyuşmazlığının yavaş yavaş komsu devletlere de sıçraması, AB devletlerine, Orta Asya bölgesine kök salıp yerleşmekten başka bir seçenek bırakmamaktadır. Bu nedenle AB yüzünü, petrol ve doğal gaz ithalatı için alternatif damar oluşturacak Orta Asya ile bitişik olan Hazar Denizine çevirmiştir. AB'nin bu taktiğin bir gereği olarak, "Drujba" gibi var olan boru hatlarını kullanma arzusu anlaşılabilir. Çünkü asıl bu hatlar vasıtasıyla hidrokarbon kaynaklar arıtım için Çekoslovakya, Almanya ve Avusturya'ya eriştirilmektedir (Urazov, 2006: 1).

AB Hazar Denizi sahalarından da petrol çıkarma aşamasında etkin rol oynamaktadır. Özellikle Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan doğal gaz krizi sonrasında alternatif enerji sağlayıcıları arayışına girmek zorunda olduğunu gören AB, Orta Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayacak ve Rusya'yı devre dışı bırakacak trans Hazar "NABUCCO" boru hattı projesini yineden gündeme getirmiştir. Bu projenin 2011'de uygulanması ve kapasitenin 30 milyar m³ dolayında olması (Kök, a.g.m: 159) tahmin edilmekle birlikte, AB ülkelerinin Rusya'ya duydukları enerji bağımlılığının azaltılması çok mühim bir meseledir. Orta Asya Cumhuriyetlerinin doğal gazının Batı yönünde akmaya başlamasının esas önemi, Rusya'ya duyulan transit bağımlılığının ortadan kaldırılması için bir fırsat sunacak olmasıdır. Dolayısıyla, NABUCCO, ekonomik ehemmiyete sahip olmasının dışında, daha çok jeopolitik önemi olan bir boru hattıdır (Kök, a.g.m: 160).

Bugün Hazar bölgesinden petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerinde Shell (Hollanda), TotalFinaElf i Schlumberger (Fransa), ENI ve Agip (İtalya), British Petroleum _ Lasmo (İngiltere), PERSOL (İspanya), Wintershall (Almanya), Petrom (Romanya), Statoil (Norveç) gibi AB petrol şirketleri rol almaktadır. Son 15 senenin temposu da göze alındığında, AB devletleri 1990'dan 2006 yılına kadar toplamda 300 ila 500 milyar ABD doları arasında yatırımda bulunmuşlardır. AB ülkelerinin yılda %20'ye kadar varan doğal gaz ve petrol

ithalatını karşılayan önemli bölgesel ihracatçısı Kazakistan devletidir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin istatistiki verileri bu gerçeği doğrulamaktadır: Kazakistan tarafından AB'nin büyük petrol kuruluşlarına yapılan ihracat; İtalya (%74), İngiltere (%11), Almanya (%10)(Urazov, a.g.m: 1).

AB'nin Orta Asya siyasetindeki önemli arz eden bir diğer konu, ulaştırma ağlarının modernizasyonudur. Bununla, Pasifik Okyanusu'nu ve Batı'yı birleştirecek, daha çok "İpek Yolu Stratejisi" olarak bilinen projelerin hayata geçirilmesi kastedilmektedir. Amaca ulaşmak için 1993 yılında, Brüksel tarafından TRACECA (Avrupa, Kafkasya, Asya Ulaşım Koridoru) projesi yürürlüğe konulmuştur (Kök, a.g.m: 163). Avrupa'dan, Karadeniz, Kafkasya, Hazar Denizi, Orta Asya ve Çin'e kadar uzanan uluslararası ulaşım hattının kurulması hedeflenmiştir. Bu küresel proje ile Asya-Avrupa bağlantısı kurularak Rusya Federasyonu'nun boru hatlarıyla rekabet edilebilecektir. 140 bin kilometre uzunluğundaki bu boru hattı Pasifik ile Atlas Okyanusu'nu bütün Avrasya üzerinden birbirine bağlayacaktır. Rusya medyasına göre, tam burada Rusya ve TRACECA rekabet yerine birbirini tamamlayabilirler.

Hazar Denizi civarında bitişen TRACECA ile Rusya'nın "Kuzey-Güney" hatlarının işbirliğine gitme imkânları vardır. Hatta Rusya'nın bu boru hattının Karadeniz topraklarından geçirmeye razı olabileceği düşünülmekteyse de, daha uzun yıllar sürecek gibi gözükken Abhaz uyuşmazlığı buna bir engel teşkil etmektedir (Spechler, 2002: 46). AB'nin Orta Asya için duyduğu iştah artısının diğer bir önemli sebebi Afganistan merkezli güvenlik ve istikrar arayışıdır.

Afganistan'da görevi sürdüren Uluslararası Güvenlik ve Destek Gücü (ISAF) kapsamında bölgede asker bulunduran AB üyesi ülkeler, bu minvalde uluslararası terörizm, radikal dinî faaliyetler, uyuşturucu ticareti, insan ve silah kaçakçılığı gibi tehditleri ortaya çıktıkları yerde yok etmek istemektedir. Gernot Eler'in de "Orta Asya ve AB İşbirliği" isimli çalışmasında belirttiği gibi: "Orta Asya'daki gelişmeler bizi yakından ilgilendirmektedir. Çünkü Orta Asya'nın güvenliği ve istikrarı, yalnızca Hazar ve Karadeniz bölgesinin huzurunun ayrılmaz bir ögesi olmamakla birlikte, Merkez Avrupa'nın da güvenliğini etkilemektedir.

Orta Asya devletleri Ne yazık ki, uyuşturucu kaçakçılığı, suç örgütlerinin faaliyetleri ve uluslararası terörizm açısından en uygun transit yolu oluşturmaktadır. Bu nedenle Orta Asya'nın istikrarı korunmadan, Afganistan'ın sürekli barısını temin etmek de imkânsızdır" (Çayhan, 2003: 20). Buna ek olarak Berlin'e göre bölgenin istikrarı sağlamak, Çin ve ABD gibi büyük devletlerin katılımı olmaksızın mümkün görünmemektedir; çünkü Rusya bunu tek

basına kotarabilecek durumda değildir. Alman istihbarat ajansının raporu da Almanya'nın, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan kaynaklı İslami grupların saldırılarına Rusya'nın tek basına karşılık veremeyeceğinden kaygı duyduğunu dile getirmektedir. Bu sorun Federatif Alman Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı İ. Fisher'in Şubat 2001 yılındaki Moskova ziyareti esnasında da ele alınmıştır.

Bugün AB'nin Orta Asya'yla alakalı olarak yürürlüğe koymuş olduğu ortak stratejinin yanı sıra kendi çıkarlarına uygun olarak dış politika stratejilerini oluşturan Almanya gerek sivil toplum kuruluşları gerekse ekonomik ve güvenlik merkezli politikalarıyla Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan gibi devletlerde nüfuzunu artırma gayreti içerisinde. Afganistan'daki 2400 askerine lojistik destek sağlamak için kullandığı Özbekistan Termez'deki askeri üssünde 300 kadar personeli bulunan Almanya, Özbekistan'daki tek yabancı askeri üsse sahiptir. Bu üs, Andican olaylarında Özbek yönetimine sert tepki gösteren ABD'nin Özbekistan Hanabad'daki üssünü kaybetmesinden sonra daha da önemli hale gelmiştir.

Bilineceği üzere, Andican olaylarıyla ilgili Kerimov yönetimine karşı en sert tepkiyi AB göstermişti. Bu bağlamda, 3 Ekim 2005 tarihinde Lüksemburg'da yapılan AB Dışişleri Bakanları Toplantısı'ndan Özbekistan'a silah ambargosu, üst düzey 12 Özbek yetkilisine vize yasağı ve AB Özbekistan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nın bazı maddelerinin askıya alınması kararları alınmıştı. Ancak Almanya'nın Özbekistan'da elde ettiği askeri üs ayrıcalığını elden kaçırmamak adına, AB'nin kararlarına uymadığı görüldü. Almanya, AB ülkelerine giriş vizesi verilmeyeceği belirtilen üst düzey 12 Özbek yetkilisinden, listenin ilk sırasında yer alan İçişleri Bakanı Zakircan Almatov'a vize vererek ülkesinde tıbbi tedavi görmesine izin verdi. Böylece hem AB kararlarına aykırı bir tavır sergileyerek vize ambargosunu delmiş oldu hem de uluslararası alanda insan hakları bakımından çeşitli suçlamalar yöneltilen bir ülke yönetimine karşı bu tavizkâr davranışıyla uluslar arası kamuoyunun sert eleştirilerine maruz kaldı. Bu örnek AB ile AB'ye üye bazı ülkelerin Orta Asya politikaları arasındaki farklılıkları gözler önüne seren çarpıcı bir örnektir.

Sonuç olarak şunu belirtebiliriz ki, Rusya, ABD ve üyesi bazı devletler, bazı uluslararası örgütler ve bir takım uluslararası kuruluşlarla karşılaştırıldıklarında, AB'nin bölgedeki rolü genel olarak düşüktür. Bunun sebebi AB'nin bölgeye alakasının, diğer dış politika öncelikleri ile karşılaştırıldığında, çok daha alt sıralarda yer almasıdır. AB'nin öncelikli hedefi, genişletme sorunları, AB anayasası, tarım politikası gibi politikalardır (Kök, a.g.m: 163). Ancak AB'nin ekonomisine büyük katkı sağlayan Orta Asya Cumhuriyetlerinin sahip olduğu zengin doğal kaynakların varlığı ile bu devletlerin

Avrupa'nın istikrarı için bir tehdit oluşturan Afganistan'la mevcut bulunan coğrafi komşulukları, AB ve üye devletler açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca AB bir avantaj olarak sağlık, eğitim ve sosyal projelere verdiği destekle gelecekte bu devletlerdeki ekonomik ve siyasi altyapıyı oluşturabilecektir. Dolayısıyla bölgeye yönelik daha etkin siyaset üreterek, Orta Asya'da diğer güçlerin yanında yer alabilme imkânına kavuşabilecektir.

5. BÖLÜM

5-ORTA ASYA ÜLKELERİ VE TÜRKİYE ARASINDA TİCARETİN GELECEĞİNİN TESBİTİ VE TİCARETİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK ÖNERİLER

Bu bölümde Orta Asya ülkeleri ve Türkiye açısından önem arz eden iki proje üzerinde durulacaktır: birincisi Nabucco projesi diğeri Traceca (Yeni İpek Yolu) projesidir. Nabucco projesi doğal gaz sevkiyatı açısından merkezi bir konuma sahip Türkiye'nin önemli bir geçiş hattına sahip olması , Traceca bir diğeri adıyla ipek yolu ise tarihten gelen bağımızla birlikte Avrupa'dan Asya'ya oradan da Çin'e ulaşacak önemli bir ulaştırma geçiş güzergâhı üzerinde bulunmamız, bize Orta Asya ve Türkiye'yi birbirine daha çok yaklaştıracak önemli projelerdir.

5-1. NABUCCO PROJESİ

Bu proje Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'ndan sonra diğeri bir önemli projedir. Bu hattın inşası için 11 Ekim 2002 tarihinde anlaşma imzalanmış ve plana göre 2009 yılında Hazar Havzası ve Orta Doğu'da üretilen doğal gazın İstanbul üzerinden geçerek Avusturya'ya ulaştırılacağı açıklanmıştır. Ancak daha sonra yapılan açıklamalarda hattın 2011 yılında hizmete geçeceği belirtilmiştir (<http://www.enerji.gov.tr/>, 07 Ocak 2007). Üzerinde anlaşma sağlanan projeye göre hattın uzunluğu yaklaşık 3400 km olarak hesaplanmıştır. (<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=1134>) Hattın kullanıma başlaması ile birlikte Doğu Avrupa'ya ilk etapta yılda 4,5 milyar m³, ilerleyen dönemde miktar artısına gidilerek 2020 yılında ortalama yıllık 31 milyar m³ gaz taşınması hedeflenmektedir (SANLI, 2006: 627)

Orta Asya doğal gazının Avrupa'ya taşınmasına amaçlanmış olan ve Avrupa'ya enerji ikmalinin garanti altına alınmasını sağlayacak olan bu proje AB'nin kendisi ile bağlantısı olmayan bir sebepten dolayı Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan krizden olumsuz etkilenmiş ve enerji konusunda bir ülkeye bağımlı olmanın sakıncaları daha iyi anlaşılmıştır. Bu kriz

AB'ne çok büyük bir ders olmuş ve alternatif güzergâh arayışlarını hızlandırmıştır.(Kaleagası, 2006: 11)

Bu hat ile birlikte ilk aşamada Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Slovakya, Çek Cumhuriyeti gibi ekonomilerini yeniden yapılandırmaya çalışan ülkelerin gaz ihtiyacı karşılanacaktır. Müteakiben yeterli doğal gaz kaynaklarının hatta dâhil edilmesinin sağlanması ile Avusturya'nın Avrupa'daki önemli doğal gaz dağıtım noktası olma özelliğinden de faydalanılarak hattın İber Yarımadası dâhil Batı Avrupa'ya ulaştırılması planlanmaktadır.(İşcan, 2006: 2)

Bu proje ile ilgili en büyük sorun Trans-Hazar projesiyle Türkmenistan doğal gazının bu hatta dâhil edilmesinin sağlanmasıdır. Çünkü her ne kadar Trans- Hazar projesi hakkında uzun süreden beri çeşitli görüşmeler yapılmasına rağmen fiili adımlar atılamamış olması bu projenin kısa vadede gerçekleştirilmesini imkânsız hale getirmektedir. Halen çözümlenememiş olan Hazar'ın statüsü sorunu ve Azerbaycan ve Türkmenistan arasında yaşanan Hazar enerji kaynaklarının paylaşılması tartışmaları Türkmen doğal gazının sisteme entegre edilmesini pek mümkün kılmamaktadır. (<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=1134>)

5-2. AVRUPA-KAFKASYA-ASYA ULAŞTIRMA KORİDORU PROJESİ (TRACECA)

TRACECA Projesi 1993 yılında Belçika'nın Brüksel şehrinde beş Orta Asya (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) ve üç Kafkasya (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan) devletlerinin ulaştırma ve ticaret bakanlarının katılımlarıyla gerçekleştirilen bir konferans sonucunda belirlenmiştir. Bu konferansta alınan kararlar çerçevesinde AB'nin, Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar Karadeniz üzerinden giden ulaştırma koridorunun geliştirilmesi için uluslararası bir teknik yardım programı meydana getirilmesi kararlaştırılmış ve böylelikle TRACECA Projesi için ilk adım atılmıştır.(Hüseynov, a.g.m., s. 253.)

Projenin temel hedefi AB tarafından sağlanan fonlar ve teknik yardım ile Avrupa'dan Orta Asya'ya uzanan Karadeniz, Kafkaslar ve Hazar Bölgesi'ni de içine alan Doğu-Batı ekseninde konuşlandırılmış çok amaçlı bir taşıma koridoru oluşturmaktır.(Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Çok Uluslu Bölgesel Alt Yapı Geliştirme Projeleri, İstanbul, 2005,s.1-4.) Bazı kaynaklarda ise programın asıl amacı Asya'dan Avrupa'ya uzanan ve Kafkasya'yı da içine alan tarihi Büyük İpek Yolu'nun yeniden oluşturulması olarak ifade edilmiştir.

(. <http://www.unece.org/trans/main/eatl/docs/TLamnidis.pdf>, 26 Aralık 2006.)

TRACECA Projesine günümüzde Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Bulgaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Romanya, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan'dan oluşan 13 bölge ülkesi ile AB dâhildir. Bu proje kapsamında gerçekleştirilmeye çalışılan otoyollar, demiryolları, havacılık ve deniz taşımacılığı alanlarındaki dev alt yapı projeleri sayesinde uluslararası yatırımcılar dikkatlerini bölge ülkelerine odaklanmıştır. Bu proje ile AB zengin enerji kaynaklarına sahip olan bölgenin yeni bağımsız devletlerine olan ulaşımını Rusya Federasyonu ve İran'ı devre dışı kalacak şekilde gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

SONUÇ :

Orta Asya ülkelerinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrılan ülkeler ilk yıllarında ciddi sıkıntılar yaşamış ve daha sonra kendi aralarında birlik oluşturma çabası içerisine girmişlerdir. BDT'nun kurulması ile birlikte yeni bir oluşum amaçlanmıştır. Daha sonraki yıllarda Türkiye'nin de bölgeye katkısı artmıştır. Türkiye'nin de tarihten günümüze kadar gelen süreçte Orta Asya ülkeleri ile bağımızın oluşu ve bu bağı güçlendirme çabası hala devam etmektedir Orta Asya ülkeleri Arasında ticari, sosyal ve politik yönden ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Ülkelerin ekonomik durumlarına bakıldığı zaman :

Orta Asya ülkelerinin en önemli zenginlikleri petrol ve doğalgaz kaynaklarıdır. Bunun dışında tarıma elverişli arazinin çokluğu nedeniyle tarım ve hayvancılık gelişmiştir, özellikle pamuk üretiminde dünya sıralamasında olan ülkeler vardır bununla birlikte Türk yarımcıların Orta Asya ülkelerine tekstil yatırımları mevcuttur.

Türkiye'nin de bölgede etkin konuma gelme çabaları vardır ve ticari ilişkileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bölge ülkeleri arasında bütünleşme çabası göze çarpmakta Orta Asya ülkeleri ve Türkiye'nin üyesi olduğu iktisadi kuruluşlar ele alındığında kuruluşundan günümüze kadar geçen zamanda bize yardımcı olmaktadır. Avrupa Birliği'ne bakıldığı zaman kuruluşundan günümüze kadar sırasıyla Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu daha sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu ve en son olarak Avrupa Birliği şeklinde genişleme süreci yaşamıştır. Karadeniz ekonomik İşbirliği ise Avrupa birliğine alternatif olmakla birlikte balkanlardaki iktisadi örgütlenmeler açısından oluşan boşluğu dolduracak önemli bir bütünleşme çabasıdır. Bağımsız Devletler Topluluğu ise SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan ülkeler arasındaki önemli bir iktisadi örgütlenme örneğidir. Diğer iktisadi örgütlenmeler ise Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki bütünleşme sürecinde bize yardımcı olabilecek iktisadi örgütlenme örnekleridir.

Avrasya'nın önümüzdeki yıllarda dünya ekonomisinde merkezi bölgelerinden biri haline gelmesi, yine AB için de birtakım fırsatları gündeme getirmektedir. AB'nin bölge ülkeleriyle gerçekleştirdiği işbirliği anlaşmaları ve ortaklaşa finanse edilen projeler AB'nin

Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerine verdiği önemi ortaya koymaktadır. Türkiye'nin Orta Asya ile iyi ilişkileri sonucu AB sürecinde elini de güçlendirmiş olacaktır.

Doğalgazda iki önemli rakibi olan Rusya Federasyonu ve İran her ne kadar Türkistan enerji kaynakları hususunda birbirleriyle belirgin sürtüşme ortamına girmişler Türkiye ile yürütülen 'Mavi Akım' projesi, bir anlamda İran doğalgazının Avrupa piyasalarına çıkışının önünü kesmeye yönelik adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Yine Rusya'nın Türkmenistan'la 25 yıllık bir doğalgaz anlaşması imzalamasının Tahran-Aşkabat işbirliği çalışmalarına bir darbe vurduğu söylenebilir. Enerji manevralarının dışında, ilişkilerin siyasi yönleri de İran için Türkistan devletleriyle olan işbirliği çalışmalarını yavaşlatacak nitelikte olarak değerlendirilebilir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve İran arasında ilişkilerin frenleyici unsurlara rağmen gelişmesinde etkili olan faktörler, aynı zamanda birer tetikleyici güç unsuru olarak da değerlendirilebilir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri açısından ise bu durumun yarattığı en önemli sonuç, üzerlerindeki baskı dengesini korumak amacıyla dış politikalarını olabildiğince çeşitli hale getirmek isteklerini uygulayabilme imkânlarıdır. Bu noktada Tahran'ın Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine karşı uyguladığı temkinli politikanın da etkisi göz ardı edilmemelidir.

Dünyada kızışan rekabet ile birlikte özellikle Çin'in iyice yükselen ekonomik yapısı Orta Asya'nın stratejik önemini de hemen kavramış, özellikle enerji kaynaklarının zenginliğiyle dünya dengelerinde önemli rol oynayacak bir bölge olduğunu algılamıştı. Çin yönetimi bölgenin sadece bir ekonomik genişleme alanı olmadığını, ayrıca Avrupa ve Orta Doğu ile kendi arasında siyasal, ekonomik ve hatta kültürel bir köprü görevi görebileceğini fark etmişti.

Orta Asya ülkeleri ve Türkiye açısından önem arz eden Türkiye'nin AB ile ilişkilerini daha da geliştirecek iki proje geliştirilmektedir. Birincisi Nabucco projesi diğeri Traceca (Yeni İpek Yolu) projesidir. Nabucco projesi doğal gaz sevkiyatı açısından merkezi bir konuma sahip Türkiye'nin önemli bir geçiş hattına sahip olması yönüyle bölgeye fayda sağlamakta , Traceca bir diğer adıyla ipek yolu ise tarihten gelen bağımızla birlikte Avrupa'dan Asya'ya oradan da Çin'e ulaşacak önemli bir ulaştırma geçiş güzergâhı sağlayacak proje , bize Avrasya'da Orta Asya ve Türkiye'yi birbirine daha çok yaklaştıracak önemli projelerdir.

KAYNAKÇA :

A National Security Strategy for a New Century, The White House, Aralık, 1999, s. 33

Abdül, Mirze “Nüfus ve Petrol Kavgası,”Azadlık gazetesi, 29 ocak 1997

Aras, Bülent - Çolak, İhsan “Amerika-Orta Asya İlişkileri”, Avrasya Etüdüleri, Cilt: 3, Sayı: 3, Sonbahar 1996, s. 58–61.

Akimov, Aleksandır: “Oil and Gas in the Caspian Sea Region: An Overview of Cooperation and Conflict,” Middle East and Caucassus, Ekim 1999, s.11.

Alpar, Cem - Ogun, Tuba Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Kuruluşlar, (Ankara-1997), s.227.

Aleksandrovna, Olga. “Trudnaya Restovratsiya Staroy Zavisimosti”, Politika Rossii v Otnasenii SNG, Stefan Kraitsberger vd.,“Vnesnyaya Politika Rosii: Ot Yeltsina k Putinu”, Optima, Kiev, 2000.

Andican, Ahat “Çin’in Satrancında Orta Asya”, Avrasya Dosyası, Cilt: 12, Sayı: 1, 2006, s. 7.

Arıff, Mohammed, “The Prospects for an ASEAN Free Trade Area”, The World Economy, Cilt:18, 1995.

Askerov, Gorhalmaz “Hazar’ın Statüsü”, Ayna gazetesi, 14 Eylül 1998, s.30

Aslanov, Vagif “Hazar Kavgası”, Avrasya gazetesi, 3 Ekim 1997

Asya'ya 11 Eylül'le Gelen Amerikan Milâdı", Stratejik Analiz, Cilt:2, Sayı:22, Subat, 2002.

Asula, Mustafa "Paylaşılan Hazar ve Bakü-Ceyhan", Türkiye Gazetesi 31 Temmuz 1998

Kaleagası, Bahadır "Avrupa'nın Enerji Arayışı," Radikal, 10 Nisan 2006

Baker J. "The Politics of Diplomacy. Revolution", War and Peace. NY. 1993

BAL, İdris 21.yüzyılın Esiginde Türk Dış Politikası, Soguk Savaş Sonrası Türk Dış Politikası için Türk Cumhuriyetleri'nin Önemi, Alfa, Kasım, 2001, s. 336

Balkır, Canan Demirci, Muzaffer, Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu, İstanbul: Filiz Yayınevi, 1989.

Barylski, Robert "Russia, the West, and the Caspian Energy Hub", Middle East Journal, Volume 49, No. 2, Spring 1995, s.2

Begunov, Dmitriy "Caspian Deal Nixed", The St.Petersburg Times, 20-26 Nisan 1998

Birsel, Haktan Eski Dünya'nın Karanlık Yüzü, Orta Asya Jeopolitigi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 193.

Blank, Stephen "The United States and Central Asia", Central Asian Security: The New International Context, Roy Allison and Lena Jonson (der.), London, Royal Institute of International Affairs'den naklen Çağrı ERHAN, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları", stradigma e-dergisi, Sayı: 9, Ekim 2003, s. 5.

Braterskiy, M.V. "Politika SSA v Sredney Azii: itogi desyatiletii", Tsetralnaya Aziya i Kavkaz, Sayı:9, Moskova, 2002, s.s. 55-64.

Brezewinski, Zbigniew World Order of the Future, Down (Karachi) 3 Mart, 1994.

Buchka, Yevgeniy “Caspian Duet Might Become Trip,” Noveye Pokoleniye, Kasım 1998)

Cateora, Philip R., Graham, John L., International Marketing, Newyork:
Eleventh Edition, Mc Graw Hill, 2002.

Cengiz, İsmail “Doğu Türkistan’ın Hukuki Durumu Ve Temel Sorunları” , Yeni Türkiye Dergisi, 1997 sayı 16 s.1396

CIA – The World Factbook, 21 Agustos 2008, s.10

Cormick, John Mc The European Union Politics and Policies, Second Edition, UK, Westview Press, 1999, s.55

Cornell, Svante E., “The United States and Central Asia: In the Steppes to Stay?”, Cambridge Review of International Affairs, Cilt: 17, Sayı: 2, Temmuz 2004, s.s. 249, 125.

Croisant, Michael P., Transkafkasya'da Petrol ve Rus Emperyalizmi, Avrasya Etüdüleri,C.3, S.1, İlkbahar 1996, s:20

Çağrı ERHAN, “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, stradigma e-dergisi, Sayı: 9, Ekim 2003, s. 5.

Çaman, Efe “Kafkasya ve Orta Asya’da Türkiye’nin Yeni Bölgesel Politikası: Dış Politikanın Yönelim Sorunsalı”, Avrasya Dosyası, Türk Dünyası-Çin, Cilt:12, Sayı: 1, 2006, s. 208.

Çayhan, Esra “The EUROPEAN Union’s Central Asian Strategy”, Bilig, Sayı: 26, Yaz 2003, s. 20.

Çolakoğlu, Selçuk “11 Eylül Sonrası Degisen Avrasya Dengeleri ve Çin-Orta Asya ilişkileri”, OAKA, Cilt: 1, Sayı: 2, 2006, s. 42.

Dartan, Muzaffer – Hatipoğlu, Esra - Dikkaya, Mehmet ECO Bölgesi Uluslar arası Aktörlerin Rolü ve Türkiye, (İstanbul: Marmara Üniv. Avrupa Toplulugu Ens. Yay. No:7, 2002), s.55.

Delice, Güven “Orta Asya Ülkeleri ve Bölgesel İsbirligi Girişimleri”, Avrasya Etüdüleri, Yıl: 11, Sayı: 27–28, Sonbahar-Kış, 2005, s. 115.

Demircioğlu, B. “Petrol Yüzünden Hazarın Suları Durulmuyor”, Altınoluk Dergisi, Eylül 1998, s.4)

Demirağ Yelda “Kafkasya’da Türk ve Rus Politikası”, Stratejik Analiz, Cilt: 4; Sayı: 40, Ağustos 2003, s. 75.

Didivari, Rövsen “Xezerin Milli Sektörlere Bölünmesi Meselesinde Ümumi Razılık”, Xalq Gazeti, 18 Subat 1998

Djekshekulov, Alibek “Rol Zapada v Tsentralnoy Azii, Tsentralnaya Aziya i Kavkaz, No: 2(8), 2000, s. 45-45.

DPT, “Küreselleşme Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye (Değerlendirme Raporu)”, Yedinci BYKP Özel Komisyon Raporu, Ankara: 1995.

DPT, Bölgeselleşme Hareketi Bağlamında 21.yy’da Türkiye, Ankara: DPT Yayınları, 1997.

EGELİ, Pınar “Bizim için Asya Nedir?”, Avrasya Etüdüleri, Sayı: 26, 2004, s. 108.

Erdoğan, Bülent “Orta Asya’da Yasa Dışı Uyusturucu Ticaret ve Kullanımı”, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, Cilt: 1, Sayı: 1, 2006, s. 34.

Erçin, Erhan Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye, IKV, No.170, 2002, s.3

Erol, Mehmet Seyfettin “Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitigi ve Avrasyacılık Tartışmaları”, Rusya Stratejik Araştırmaları-1, Editör İhsan Çomak, Tasam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 120

Ersanlı, Büsra “Çok Boyutluluğu Yeniden Kesif. Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleriyle İsbirligi Arayışı”, der. Yalçınkaya, Aleaddin, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, İstanbul, Bağlam, 1998, s. 78

Ertürk, Emin, İktisadi Birlesmeler Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulundugu Birlesme Hareketleri, 2.baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1998.

EIU, Özbekistan Ülke Profili, Mayıs 2006, s.17

Gökay, Bülent "Caspian Uncertainties: Regional Rivalries and Pipelines", Perceptions, Mayıs 1998, s.22

Federov, Y. "Russian Policies toward Caspian Region Oil: Neo-İmperial or Progmatic?" Perspectives on Central Asia, Volume 1, Number 6, September 1996, s.1

Gedirov, İsmet "Azerbaycan Prezidenti Heyder Aliyev Rusya Harici İşler Nazirinin Birinci Müavinini Kabul Etmistir", Azerbaycan Gazetesi, 28 Mart 1998

Gökmen, Oguz "Hazar'da Dost Gezer! Düşman Gezer!," Türkiye Gazetesi, 18 Ekim 1998

Graham, Fuller "Geopolitical Dynamics of the Caspian Region", Caspian Crosroad Magazine, Volume 3, Issue no 2, Fall 1997, <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/casp.htm> , Agustus 2004

Güler, Nermin " 11 Eylül Sonrası ABD ve Rusya arasında Özbekistan", Avrasya Dosyası, Cilt: 7, Sayı: 3, Sonbahar 2001, s. 193.

Günay, Bekir "Değişen Dünya Denkleminde Sorunlu Türk Bölgeleri ve Çözüm Önerileri", Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeleri,(Der.)Bekir Günay, İstanbul,IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s.34

Hüseynov, Fuad "Avrupa Birliği-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri ve Türkiye", Avrasya Etüdüleri, 21, 2002, s. 69

IKV, Avrupa Topluluğu'nun Genisleme Süreci <http://www.ikv.org.tr/print.php?ID=1413>

İşcan, İsmail, Hakkı, "Enerji Stratejileri Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği Açısından AB enerji Güvenliği Sorunu," TÜRKSAM, 20 Eylül 2006.

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=1066>, 14 Ocak 2007.

Kamalov, İlyas “Rusya’nın Rol Arayışı ve ABD’yle İlişkileri”, Stratejik Analiz, Nisan, 2007

Karluk, S.Rıdvan, Uluslararası Ekonomi Teori ve Politika, İstanbul: 6. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım AS., 2002.

Karluk, S.Rıdvan, Uluslararası Ekonomik, Mali ve Siyasi Kuruluşlar, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2002), s.494

Kasenov, U. T. Bzopasnost Tsentralnoy Azii: Globalniye, Regionalniye i Natsionalniye Problemi, Jetı, Jargı, Almatı, 2004, s. 280.

Kepbanov, Yolbars A. “The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Co-operation and Stability,” Perceptions, Aralık 97 – Subat 98, s. 9-10

Kırgızistan'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari ilişkileri, Biskek büyükelçiliği Ticaret Müsavırlığı Raporu, Mayıs 2008, s.12 Çin Halk Cumhuriyeti:Uygurlar Çin'in “terrörle savaş” adına uyguladığı baskından kaçıyor,ilk yayınlama tarihi: 1 Temmuz 2004, s.15 Kaynak: [http://: www.doguturkistan.com](http://www.doguturkistan.com)

Klimenko, A. “ K voprosu ob evolutsii voennoy politiki i voennoy doktrinı Kitaya”, Voennaya Mısl, Sayı: 2, Moskova, 2005, s. 49.

Koen, A. “SSA, stranı Tsentralnoy Azii i Kavkaza: Problemi i perspektivı vzaimootnoseniy”, Tsentralnaya Aziya i Kavkaz, Sayı: 2, Moskova, 2002, s.s. 32-33.

Kona, Gamze Güngörmüs Türkiye-Orta Asya İşbirliği ve Gelecek Senaryoları, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.s. 164-171

Kök, Havva “Türkiye AB İlişkileri”, Avrasya Dosyası, Cilt: 11, Sayı: 18, 2005, s. 163.

Kurbanov, Bahtiyar Orta Asya`da jeopolitik ve jeoekonomik ögelerin dıs politikaya etkileri: Türkmenistan örneği, Uludag Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamıs Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2006, s. 89.

Laymulin, M.T. “Strategiçeskiye İnteresı Evropeyskogo Soyuza i Tsentralnaya Aziya”, Kazahstan-Spektor, Sayı: 4, 1999, s.s. 66-96.

Memmedli, Nureddin “Hazar Sulh ve Dostluk Denizi Olmalıdır”, Hürriyet Gazetesi, (Azerbaycan) 17 Nisan 1997

Nebioğlu, H., Bölgesellesme Hareketleri Bağlamında 21. Yüzyılda Türkiye, DPT Yayınları, 1997.

Nichol, Jim “Central Asia's Security: Issues and Implications for US Interests” CRS Report for Congress, Washington D.C., 2001, s. 227.

Ogan, Sinan: ‘Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü,’ Türksam Yayınları, 14 Subat 2005,

Olcott, Martha BRILL, “Central Asia’s Second Chance”, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 2005, s.s. 63-64.

Oran, Baskın Türk Dis Politikasi, Cilt II: 1980-2001, İstanbul, İletisim Yayınları, 2001, s.94

Önel, Metin Çin’in Etnik Politikaları Çerçevesinde Doğu Türkistan Sorunu, 2009 s.91

Özdağ, Ü. , Ereol, M. S. XXI. yüzyılda Türk dünyası Jeopolitigi, ASAM, Ankara 2003, s.s.186–187

Özey, Ramazan “Dünya Platformunda Türk Dünyası”, 2008 , s.224

Rodriguez, Alex “V Borbe za Srednuyu Aziyu”, Sayı:15, Moskova , 24 Ekim, 2005, s. 45.

Rumer, Evgeniy “SSA i Tsentralnaya Aziya Posle 11 Sentyabrya”, Kosmopolis, Sayı:3, Bahar 2003, s. 95.

Sabiroglu, İlkin “The Art Of Doing Business”, Azerinews, 25 Subat – 3 Mart 1998, s.7

Sagheb, Nasser ve Javadi, Masoud “Azerbaijan’s Contract of the Century with western Oil Consortium”, Status Of Hazar, Mayıs 1998 s.11

Sahinoglu, Elhan “Xezer: Yeni Kombinasiyalar”, Azadlıq Gazetesi, 31 Mart 1998

Sander, Oral Siyasi Tarih (1918–1994), İmge Yayınevi, Ankara 1998, s. 552.

Sanlı, Ufuk “Dogalgazda Kilit Ülke Olacağız,” Aksiyon Dergisi, Sayı 627, 11 Aralık 2006. <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=26129>,

Sever, Aysegül “Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde “Çatısma,Rekabet ve İsbirligi”, Avrasya Dosyası, Cilt: 7, Sayı: 3, Sonbahar, 2001, s. 228.

Seyidoğlu, Halil Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, 15.baskı, İstanbul: Güzem Yayınları, 2003.

Spechler, Martin C. “Regional Cooperation in Central Asia”, Problems of Post- Communism, November/December 2002, s. 46.

Suleymanov, Timur “Voprosı Ekonomiki v Kazahsko-Amerikanskikh Otnoseniyah”, Vnesnyaya Politika Kazahstana, Alma-Ata – Moskova, 1995, s. 34.

Sırojkin, K. L. “Mifi i Realnost Etničeskogo Separatizma v Kitaye i Bezopasnost Tsentralnoy Azii”, İlma Ata: Dayik-Press, 2003, s. 703.

Swanström, Nicolas “China And Central Asia: A New Game Or Traditional Vassal Relations?”, Journal of Contemporary China, No. 14, November 2005, s.s. 569–584.

Şenses, Orhan İktisadi Birlesmeler Açısından EFTA ve Türkiye ile Ticari İlişkileri, (Trabzon:Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, 1994), s.25.

Taspinar, Suat “Statü Sorununu Rusya Çözdü”, Yeniüzyıl Gazetesi, 11 Mayıs 1998

Trinkov, A.A. GLUSENKO, U.N. “Nekotoriye Aspektı Politiki SSA v Otnosenii SNG i interesı Rosii”, V Novom Mire: Predelı Mogusestva, RİSİ, Moskova, 1999, s.s. 377-412.

Türkiye için Yeni Bir imkan EFTA, 10.02.1992 Tarihli Türkiye EFTA ilişkileri Paneli Sonuçları, İstanbul:İTO Yayın No:1992-11,1992 s.2.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Avrupa Birliği Nedir? –Tarihsel gelişim, kurumsal yapı ve genişleme süreci-, 2002, (Çevrimiçi) www.tobb.org.tr/raporlar/abnedir.pdf

Qasimov , V.”Kazakistan ile Rusya Hazar’ı Paylastı,” Cumhuriyet Gazetesi, 04 Temmuz 1998

Qasimov, Vüsal “Xezerin Statusu Yeniden Tartıldı”, Avrasiya Gazetesi, Aralık 1998

Uzgel, İlhan Türk Dış Politikası Kurtulus Savaşından Bugüne Olgular, "1980–1990 ABD’yle İlişkiler”, Yorumlar, Belgeler, Baskın Oran (der.), Cilt: 2, İstanbul, İletişim, 2001, s. 278.

Urazov, Aleksey “Politika Evropeyskogo Sayuza v Tsentralnoy Azii”, www.apn.kz, 8 Eylül,2006

Yazıcı, M. (1990). Tarihte 128 Türk Devlet ile 318 Devlet- 356 Hükümet Başkanlarının Özellikleri, (M. Ö. 220- M. S. 1990) Ankara, s,178

Yiğit, Mehmet, Ekonomik Entegrasyon, istanbul: Beta Yayınları, 2003.

Zagorskiy, A.B., “Rossiya i SNG”, Vnesnyaya Politika Rossiyskoy Federatsii (1992-1999), Rosspen Yayınları, Moskova, 2000, s. 96.)

Zhaunghzi, S. “New and Old Regionalism: The SCO and Sino-Central Asian Relations”, The Review of International Affairs, Yaz 2004, Sayı: 4, s. 606.

Zevelev, İgor “Russian Foreign Policy and Strategic Interest in Caspian Region”,The Geopolitics of Oil, Gas, and Ecology in the Caucasus and Caspian Basin, Barkeley-1998 s. 69

İnternet Kaynakları :

<http://www.aseansec.org>, 16 Agustus 2004

BBC Türkçe, “Türkiye'nin Orta Asyaİkilemi”, www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2006/06/060602_economist_turkey_shtml, 02 Haziran, 2006.

<http://www.bsec-organization.org>, (25 Haziran 2004)

www.deik.org.tr

<http://www.die.gov.tr/turkish/bsec/gnlibilg>, 24 Mart 2005

www.dtm.gov.tr

[ttp://www.europa.eu.int/comm/external_relations/tacis/intro_leaf.uk.pdf](http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/tacis/intro_leaf.uk.pdf).

<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/ulus/63ekoisltes.htm>

www.igeme.org.tr

<http://www.inosmi.ru/translation/227323.html>

www.jeopolitik.org/demirag-5-1.asp, 12.05.2007.

<http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11032pf.htm>; [11038pf.htm](http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11038pf.htm); [11037pf.htm](http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11037pf.htm); [11035pf.htm](http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11035pf.htm); [11033pf.htm](http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/11033pf.htm), 29.04.2006

www.stradigma.com/turkce/kasım2003/makale_04.html, 05.08.2004

www.tika.gov.tr

<http://www.turkab.net/ab/abmenu.htm> 15-08-2004

www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=255

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=1134>

www.uygur.org

ÖZGEÇMİŞ

Muhsin Selçuk ÖZEK 1983 yılında Gaziantep’de doğdu. Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümünden 2006 yılında mezun oldu. Yüksek lisans derecesini 2012 yılında “Orta Asya ülkeleri ve Türkiye Arasındaki ticaret Potansiyeli” konulu tezi ile Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı’ndan aldı. M.Selçuk ÖZEK’in orta düzey İngilizcesi vardır, yönetici adayı ve yöneticilik pozisyonlarında özel sektör deneyimi vardır.

VITAE

Muhsin Selcuk OZEK was born in Gaziantep in 1983. He graduated from the Department of Economics, Anadolu University in 2006. His Master degree on “Outlook between the commercial potential of the Central Asian countries and Turkey” in the Department of economics at Gaziantep University Social Sciences in 2012. He knows English in medium degree. He has been experience manager train and manager on private sektor